

CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN VE SABAHATTİN ALİ’NİN HİKÂYELERİNDE
SOSYAL ELEŞTİRİ

BÜŞRA CEMAL

Ocak, 2021

CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN VE SABAHATTİN ALİ’NİN HİKÂYELERİNDE
SOSYAL ELEŞTİRİ

BÜŞRA CEMAL

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi NERGİZ GAHRAMANLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT ANABİLİM DALI

T.C. YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

Ocak, 2021

İNTİHAL SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

21 Ocak 2021

Büşra Cemal

ÖZET

Bu çalışmada Azerbaycan ve Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden Celil Memmedkuluzade'nin ve Sabahattin Ali'nin hikâyelerindeki sosyal eleştiri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın başında öncelikle sosyal eleştiri kavramı üzerinde durulmuştur. Bu kavramın Azerbaycan ve Türk edebiyatındaki yeri anlatılmıştır. Ardından Celil Memmedkuluzade'nin ve Sabahattin Ali'nin yaşam öyküleri, yazın hayatları ve eserleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu bilgilendirmeler yapıldıktan sonra Celil Memmedkuluzade'nin ve Sabahattin Ali'nin hikâyelerindeki sosyal eleştiri kavramı işçi-işveren ilişkisi, sınıf çatışması, ağa-köylü ilişkisi, aydın-köylü ilişkisi, köylülerin sosyal sorunları, devlet-halk ilişkisi ve köylülerin adli sorunları başlıkları altında tek tek incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda her iki yazarın hikâyelerindeki sosyal eleştiri konularını ele alış biçimleri karşılaştırmalı bir şekilde gözler önüne serilmiş, hikâyelerin benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Sosyal Eleştiri, Celil Memmedkuluzade, Sabahattin Ali.*

ABSTRACT

In this study, the social criticism in the stories of Celil Memmedkuluzade and Sabahattin Ali, who are important representatives of Azerbaijani and Turkish literature, were analyzed comparatively. At the beginning of the study, the concept of social criticism was defined. The place of this concept in Azerbaijani and Turkish literature has been explained. Afterwards, brief information was given about Celil Memmedkuluzade's and Sabahattin Ali's life stories, their writing life and their works. After these briefings were made, the concept of social criticism in Celil Memmedkuluzade's and Sabahattin Ali's stories was written under the headings of worker-employer relationship, class conflict, agha-peasant relationship, intellectual-peasant relationship, social problems of peasants, state-public relations and peasants' judicial problems. As a result of this study, the ways in which both authors deal with social criticism issues in their stories were revealed in a comparative manner, whereby similarities and differences of the stories were examined.

Keywords: *Azerbaijani Literature, Turkish Literature, Social Criticism, Celil Memmedkuluzade, Sabahattin Ali.*

Anneme, babama ve eşime.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İTHAF SAYFASI	iv
ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. BİRİNCİ BÖLÜM: SOSYAL ELEŞTİRİ	3
1.1. Sosyal Eleştiri Nedir?	3
1.2. Azerbaycan Edebiyatında Sosyal Eleştiri	5
1.3. Türk Edebiyatında Sosyal Eleştiri	10
2. İKİNCİ BÖLÜM: CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ, YAZIN HAYATI, ESERLERİNİN İÇERİKLERİ	21
2.1. Celil Memmedkuluzade'nin Yaşam Öyküsü	21
2.2. Celil Memmedkuluzade'nin Yazın Hayatı	26
2.3. Celil Memmedkuluzade'nin Eserlerinin İçerikleri	31
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SABAHATTİN ALİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ, YAZIN HAYATI, ESERLERİNİN İÇERİKLERİ	39
3.1. Sabahattin Ali'nin Yaşam Öyküsü	39
3.2. Sabahattin Ali'nin Yazın Hayatı	48

3.3. Sabahattin Ali'nin Eserlerinin İçerikleri	54
--	----

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN VE SABAHATTİN ALİ'NİN HİKÂYESLERİNDE SOSYAL ELEŞTİRİ

4.1. İşçi-İşveren İlişkisi	61
----------------------------------	----

4.1.1. Celil Memmedkuluzade'nin *Usta Zeynel* Hikâyesinde Yer Alan İşçi-İşveren İlişkisi

4.1.2. Sabahattin Ali'nin *Apartman* Hikâyesinde Yer Alan İşçi-İşveren İlişkisi

4.1.3. Sabahattin Ali'nin *Bir Gemici Hikâyesi* Hikâyesinde Yer Alan İşçi-İşveren İlişkisi

4.1.4. İki Yazarın İşçi-İşveren Temalı Hikâyelerinin Karşılaştırılması

4.2. Sınıf Çatışması	66
----------------------------	----

4.2.1. Celil Memmedkuluzade'nin *Kurbanali Bey* Hikâyesinde Yer Alan Sınıf Çatışması

4.2.2. Sabahattin Ali'nin *Arabalar Beş Kuruşa* Hikâyesinde Yer Alan Sınıf Çatışması

4.2.3. İki Yazarın Sınıf Çatışması Temalı Hikâyelerinin Karşılaştırılması

4.3. Ağa-Köylü İlişkisi	70
-------------------------------	----

4.3.1. Celil Memmedkuluzade'nin *Kuzu* Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi

4.3.2. Celil Memmedkuluzade'nin *Han'ın Tespihi* Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi

4.3.3. Celil Memmedkuluzade'nin *Posta Kutusu* Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi

4.3.4. Sabahattin Ali'nin <i>Kafa Kâğıdı</i> Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi	
4.3.5. Sabahattin Ali'nin <i>Kağrı</i> Hikâyesinde Yer Alan Ağa-Köylü İlişkisi	
4.3.6. İki Yazarın Ağa-Köylü Temalı Hikâyelerinin Karşılaştırılması	
4.4. Aydın-Köylü İlişkisi	78
4.4.1. Celil Memmedkuluzade'nin <i>Atlar Durdu</i> Hikâyesinde Yer Alan Aydın-Köylü İlişkisi	
4.4.2. Sabahattin Ali'nin <i>Bir Konferans</i> Hikâyesinde Yer Alan Aydın-Köylü İlişkisi	
4.4.3. Sabahattin Ali'nin <i>Asfalt Yol</i> Hikâyesinde Yer Alan Aydın-Köylü İlişkisi	
4.4.4. İki Yazarın Aydın-Köylü Temalı Hikâyelerinin Karşılaştırılması	
4.5. Köylülerin Sosyal Sorunları	83
4.5.1. Celil Memmedkuluzade'nin <i>Berber</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Sosyal Sorunları	
4.5.2. Celil Memmedkuluzade'nin <i>Danabaş Köyü'ndeki Olaylar</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Sosyal Sorunları	
4.5.3. Sabahattin Ali'nin <i>Sulfata</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Sosyal Sorunları	
4.5.4. Sabahattin Ali'nin <i>Kanal</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Sosyal Sorunları	
4.5.5. Sabahattin Ali'nin <i>İki Kadın</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Sosyal Sorunları	
4.5.6. İki Yazarın Köylülerin Sosyal Sorunları Temalı Hikâyelerinin Karşılaştırılması	
4.6. Devlet-Halk İlişkisi	92
4.6.1. Celil Memmedkuluzade'nin <i>Düğün</i> Hikâyesinde Yer Alan Devlet-Halk İlişkisi	

4.6.2. Sabahattin Ali'nin <i>Bir Skandal</i> Hikâyesinde Yer Alan Devlet-Halk İlişkisi	
4.6.3. İki Yazarın Devlet-Halk Temalı Hikâyelerinin Karşılaştırılması	
4.7. Köylülerin Adli Sorunları	96
4.7.1. Celil Memmedkuluzade'nin <i>Kaval</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Adli Sorunları	
4.7.2. Sabahattin Ali'nin <i>Kazlar</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Adli Sorunları	
4.7.3. Sabahattin Ali'nin <i>Bir Firar</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Adli Sorunları	
4.7.4. Sabahattin Ali'nin <i>Sıcak Su</i> Hikâyesinde Yer Alan Köylülerin Adli Sorunları	
4.7.5. İki Yazarın Köylülerin Adli Sorunları Temalı Hikâyelerinin Karşılaştırılması	
SONUÇ	103
KAYNAKLAR	105

ÖN SÖZ

Sosyal eleştiri kavramı, kendi başına var olan bir unsur değildir. Toplumların yaşadığı olaylar ve durumlar sosyal eleştiriye doğurur. Toplumu etkileyen her şey, insanlar tarafından yorumlanma ihtiyacını ortaya çıkarır. Toplumun aksayan yönlerini ele alan sosyal eleştiri kavramı bütün dünya edebiyatlarında daima ön planda tutulmuştur.

Bu çalışmada, öncelikle sosyal eleştiri kavramının oluşumuna ve gelişimine yer verilmiştir. Ardından sosyal eleştirinin Azerbaycan edebiyatındaki ve Türk edebiyatındaki yeri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın asıl hususu ise Azerbaycan edebiyatının en önemli sosyal eleştiri yazarlarından olan Celil Memmedkuluzade'nin ve Türk edebiyatının en önemli sosyal eleştiri yazarlarından olan Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde sosyal eleştiri kavramını hangi açılardan ve nasıl ele aldıkları üzerinedir. Hem Türk edebiyatına hem de Azerbaycan edebiyatına ait sosyal eleştiri içerikli bu hikâyeleri incelerken iki edebiyat anlayışının karşılaştırmasını yapmak çalışmanın esas amacı olmuştur. Hikâyelerdeki bu karşılaştırmalar işçi-işveren ilişkisi, sınıf çatışması, ağa-köylü ilişkisi, aydın-köylü ilişkisi, köylülerin sosyal sorunları, devlet-halk ilişkisi ve köylülerin adli sorunları gibi sosyal eleştiri içeriklerinden oluşmuştur. İnceleme yapılırken iki edebiyat anlayışında da birbirlerinden hem çok farklı hem de birbirlerine çok benzeyen noktalar gözler önüne serilmiştir.

Tez konusunu seçerken benim fikirlerimi göz önünde bulundurup çalışmanın planlanmasında, araştırılmasında ve oluşumunda ilgisini ve desteğini esirgemediği için tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nergiz Gahramanlı'ya, her zaman yanımda olan kıymetli eşim Hikmet'e, desteklerini her koşulda hissettiğim sevgili anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Büşra Cemal

İstanbul, 2021

GİRİŞ

Sosyal eleştiri, çağdaş toplumlarda özellikle adaletsizliklere ve genellikle güç ilişkilerine bağlı olan, toplumun aksayan yönlerini dile getiren eleştiri türüdür. Sosyal eleştiri her zaman gelişme göstererek ilerlemiştir. Eleştiren kişi; yazarı, eseri ya da türü, yazıldığı ortamını ve koşullarını inceleyerek açıklar. Çünkü eleştirdiği her şey toplumu yansıtan birer aynadır. Sosyolojik eleştiriler büyük ölçüde betimleyicidir. Eser hakkında belli bir değer yargısı taşımaz. Eleştiren kişinin kişisel yargılarıyla yansıttığı tüm gerçeklikler eleştirinin yapı taşlarını oluşturur. Sosyal eleştiri yazarları, toplumun çektiği tüm sıkıntıları gerçekçi bir dille anlatmayı tercih etmişlerdir.

Bu çalışmada Azerbaycan edebiyatının ve Türk edebiyatının önemli sosyal eleştiri yazarlarından Celil Memmedkuluzade ile Sabahattin Ali'nin hikâyelerindeki sosyal eleştiri kavramlarını incelemek mümkün olmuştur. Bu incelemeyi yaparken birbirlerine benzer noktaları karşılaştırma yapmayı kaçınılmaz kılmıştır. Benzerlikleri kadar farklılıklarını da bulmak gayet tabiidir.

Celil Memmedkuluzade hikâyelerinde döneminin tüm toplumsal konularına ışık tutmayı başarmış, sosyal meselelere eserlerinde yer vererek gerçeği olduğu gibi yansıtmıştır. Aynı şekilde Sabahattin Ali hikâyeleri de yazıldığı dönemin toplumuna ayna olmuştur. İki yazarın da benzer yollar izleyerek halka ulaştığı bir gerçektir. Aslında iki yazarın da üzerinde durdukları ve eleştirdikleri toplumsal konular çok benzerdir. Güç ilişkileri bağlamında işçi-işveren ilişkisi, ağa-köylü ilişkisi, aydın-köylü ilişkisi, devlet-halk ilişkisi hikâyelerde işledikleri ana temalar olmuştur. Bunun yanında sınıf çatışması, köylülerin yaşadığı sosyal sorunlar ve adli sorunlar da diğer işledikleri temalardır. Bu temaları işlerken yansıttıkları sosyal gerçekleri kendilerine has hikâyelerle aydınlatmışlardır. İkisi de özgün birer yazar oldukları için elbette bu temaları farklı hikâyeler üzerinden okurlarına sunmuşlardır. Çalışma içerisinde amaçlanan bir diğer önemli husus ise farklı ülkelerin edebiyat anlayışlarına ait olan

hikâyeleri okurken hem benzerlikleri hem de farklılıkları bulmak aynı zamanda iki ülkenin edebiyatını ve toplumunu karşılaştırmamızı da sağlamaktır.

Sosyal eleştiri temel alınarak yapılan karşılaştırmaların hangi biçimde yapıldığını belirtmek gerekir. Birden çok karşılaştırma biçimi vardır. En bilinen sınıflandırma ise *genetik* ve *tipolojik* karşılaştırma çeşitleridir. *Genetik* karşılaştırma, doğrudan veya dolaylı olarak meydana gelen temaslar sonucunda oluşan benzerlikleri araştırır. *Tipolojik* karşılaştırma ise hiçbir temas olmadan benzer üretim koşullarından kaynaklanan ortaklıklara yoğunlaşır. (Zemanek, 2012, s. 16-17; Zima, 1992, s. 105-182; aktaran Cuma, 2018, s. 4). Celil Memmedkuluzade'nin ve Sabahattin Ali'nin hikâyelerindeki sosyal eleştiri mevzusunun *genetik* karşılaştırma esaslı olduğu söylenebilir.

Çalışma toplam da dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sosyal eleştiri kavramı üzerinde durulmuş, bu kavramın Azerbaycan edebiyatındaki ve Türk edebiyatındaki gelişimi verilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde Celil Memmedkuluzade'nin ve Sabahattin Ali'nin yaşam öyküsü, yazın hayatı ve eserlerinin kısa bilgileri bulunmaktadır. Çalışmanın son bölümü ise asıl meseleden oluşur. Bu bölümde Celil Memmedkuluzade'nin ve Sabahattin Ali'nin hikâyelerindeki sosyal eleştiri konusu gözler önüne serilir. Bu çalışma yukarıda da belirtildiği gibi hem iki yazarın eserlerinin sosyal eleştiri yönünden incelenmesine hem de iki yazarın ve iki ülke edebiyatının sosyal eleştiri bağlamında karşılaştırılmasına fırsat vermiştir.

1. BİRİNCİ BÖLÜM: SOSYAL ELEŞTİRİ

1.1. SOSYAL ELEŞTİRİ NEDİR?

Bir sanat ya da düşünce eserini tanıtırken zayıf ve güçlü yönleri belirtme, bir yazarın gerçek değerini yansıtmaya amacıyla yazılan yazılara eleştiri denir. “Eleştiri; bir şeye kıymet biçme, o şeyi kıymetlendirme demektir. Aslı Yunanca ‘kritikos’ kelimesinden gelen ‘critic’ (hükmetme) karşılığı olarak dilimizde kullandığımız ‘tenkit’ kelimesi ‘nakd’ kökünden türemiştir. ‘Nakd’, bir şeyi satın alırken verilen akçe, kıymet ölçüsüdür ve tenkit, o şeyi kıymetlendirme anlamı taşır.” (Tansel, 1962, s. 192) Nazmın kusurlarını belirten ilim anlamı taşıyan nakd kökünden türetilmiş olan tenkit, “edebiyat ve sanat eserlerini açıklayarak bunlar hakkında hüküm verme sanatı anlamına gelir.” (Türk Ansiklopedisi, 1968)

Eleştiri, bir değerlendirme, inceleme, irdeleme biçimidir. Doğrudan yapılan eleştiri yazıları dışında çeşitli incelemelerde, gazete ve dergilerdeki kitap tanıtma yazılarında, eserlerin önsözlerinde, mektup ve hatıralarda, röportaj, mülakat ve sohbetlerde de eleştiri yapılması mümkündür. Yapılan eleştirinin bir değer taşıması için önce tarafsızlık, sonra iyi bir üslup, fikrî ve felsefî birikim, sağlam bir mantık ve aşırılıktan uzak sade bir dil gerekir. “Eleştiride amaç, iyi olanın değerini ortaya koymak, sanatı unutulmaktan kurtarmak, iyi olmayana ve kötüye fırsat vermemektir.” (Sarıca ve Gündüz, 1988, s. 354) Eleştiri yapmak için inceleme yapmasını bilmek gerekir. “İnceleme yoluyla eleştirilecek olan şey tanıtılır, sonra eleştiriye geçilerek olumlu ve olumsuz yanlar bulunur ve bir yargıya varılır.” (Kantemir, 1997, s. 242-243)

Sosyal eleştiri kavramı ise kendi başına var olmaz. Toplum içinde doğar ve toplumun yaşadığı her şeyi içerisinde barındırır. Sosyolojik eleştirinin başlangıcını İtalyan felsefeci Vico’nun kitabının bir yerinde Homeros’u psikolojik ve sosyal açıdan yorumlamaya çalışması oluşturur. Sonraları Almanya’da gelişmeye başlayan bu tutum Alman filozof Herder’de daha belirli bir hal aldı. Hayatını daha çok Paris’te geçiren İsviçreli yazar Madame de Stael, *De La*

Litterature Consideree Dans Ses Rapports Avec Les Instituons Sociales (1800) eseriyle sonraları, Fransa’da çok gözde bir yöntem sayılan sosyolojik yöntemi başlattı. Fakat bu yöntemi tam anlamıyla ilk defa Fransız eleştirmen ve tarihçi Hippolyte Taine’in kullandığı kabul edilir.

Eleştiride eserin nedenlerine eğilen yöntemin on dokuzuncu yüzyılda rağbet görmesi bir rastlantı sanılmamalıdır. Unutmamalı ki on dokuzuncu yüzyıl, bilim alanında büyük başarıların sağlandığı ve bilimsel yöntemlerin büyük hayranlık ve saygı yarattığı bir dönemdir. Eleştiri tarihçileri, on dokuzuncu yüzyılda gelişen bu eleştiri çeşidinin bilim alanındaki başarıdan esinlendiği ve edebiyat tartışmalarındaki bitmez tükenmez anlaşmazlıklardan ve öznelcilikten kurtularak sağlam sonuçlara varmak ihtiyacından doğduğunu söylerler (Moran, 2004, s. 83-87).

Sosyal eleştirinin bilinmesi gereken isimlerinden biri de Lukacs’tır. 1910’da *Edebiyat Tarihi Kuramına Dair Gözlemler* yazısındaki görüşlerini İtalyan edebiyat kuramcısı ve eleştirmeni Moretti’nin ifadeleri ile açıklamak mümkündür: *Edebiyat tarihinin getirdiği sentez, sosyoloji ile estetiği birleştirerek yeni bir organik bütünlük oluşturmaktır... Biçim sadece dolayımlayıcı bir unsur olarak, yazar ile alıcıyı birbirine bağlayıp edebiyatı toplumsal bir olgu haline getiren bir ilke olarak değil, biçimlenecek malzeme ile olan ilişkisi bakımından da sosyolojiktir... Eserde biçim, kendisine konu olarak verilen hayatı kapalı bir bütün oluşturacak şekilde düzenleyen, bu hayatın zamanlarını, ritimlerini, dalgalanmalarını, yoğunluklarını ve akışkanlıklarını, sertliklerini ve yumuşaklıklarını belirleyen; önemli saydığı duyumları vurgularken daha az önemli olanları geriye iten; bazı şeyleri ön plana, bazı şeyleri fona yerleştirerek düzenleyen unsurdur... Her biçim hayata dair bir değerlendirme, bir yargıdır. Biçim en temelde aslında her zaman ideolojidir, gücünü ve etkisini de buna borçludur... Dünya görüşü her biçimin formel postülasıdır* (Moretti, 2005, s. 20).

Sosyal eleştiri her zaman gelişme göstererek ilerlemiştir. Eleştiren kişi; yazarı, eseri ya da türü, yazıldığı ortamını ve koşullarını inceleyerek açıklar. Çünkü eleştirdiği her şey toplumu

yansıtan birer aynadır. Sosyolojik eleştiriler büyük ölçüde betimleyicidir. Eser hakkında belli bir değer yargısı taşımaz. Eleştiren kişinin kişisel yargılarıyla yansıttığı tüm gerçeklikler eleştirinin yapı taşlarını oluşturur.

1.2. AZERBAIJAN EDEBİYATINDA SOSYAL ELEŞTİRİ

19. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın edebi yaşamında belirli bir canlanma söz konusu olmuştur. Ülkenin edebiyatında uzun bir tarihe dayanan edebi gelenekler sürdürülmüştür. Aynı zamanda yeni ideolojik yönelimler oluşturulmuş ve yeni edebi eğilimlerin ilk temelleri atılmıştır. Bu eğilimlerin içerisinde eleştiri önemli bir yer tutmaktadır.

Gülüstan Antlaşması (1813) ve Türkmençay Barış Antlaşması (1828) ile Azerbaycan Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak ikiye bölündü. Azerbaycan'ın güneyi Fars sömürgesi, kuzeyi ise Rusya'nın sömürgesi ve yarı sömürge olarak varlığını devam ettirdi. Rus ve Fars istilacılar tarafından bölünen, zulme mahkûm edilen Azerbaycan Türklerinin dil sorunu başka bir konuydu (Nerimanoğlu, 2015, s. 73).

I. Rus inkılabından sonra (1905) Azerbaycan edebiyatında üslup ve içerik açısından büyük değişiklikler oldu. Yeni şairler ve yazarlar edebiyatın içeriğine zamanın toplumsal ve siyasi olaylarını kattılar. Artık edebiyatın içerisinde günlük siyasi olaylar ve insanların zulümlere karşı mücadeleleri yer almaya başladı. Bu olayları işlemeye başladıkça romantiklerin edebiyatının halkın isteklerine karşılık vermediklerini anladılar. Azerbaycan edebiyatı halkın sıkıntısını, istek ve arzularını dile getiren bir anlayışa yöneldi. Bu zamana kadar edebiyat hiç bu kadar ilgi görmemişti. Çünkü hiçbir zaman insanlar eserleri kendilerine bu kadar yakın hissetmemişti. Edebiyat topluma yöneldikten sonra güçlü bir silah haline geldi. Bir taraftan feodal sistemi yıkarken bir taraftan da yeni bir anlayış dönemi başlatmış oldu. Yeni şair ve yazarlar resmen topluma ayna tutup halk için yazdılar. Mirza Fethali Ahundzade, Celil Memmedkuluzade, Mirze Elekber Sabir, Hüseyin Cavid bu isimlerden en önemlileriydi (Buşehri, 2010, s. 69).

Azerbaycan edebiyatında eleştirinin temellerini Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) atmıştır. “Tenkit” terimini ilk kullanan da yine kendisi olmuştur. İlk eleştiri makaleleri “Şiir ve Nesir Üzerine”, “Eleştirel Notlar” olmuştur. Bu makalelerinde eski ve anlamsız Doğu şiirini ve nesrini eleştirmiştir. Her zaman Azerbaycan ve dünya edebiyatının geleneklerini, edebiyatta gerçeklik ilkesini ve saf biçimci sanatı savunmuştur. “Mirza Fethali Ahundzade aynı zamanda Müslümanlar arasında ilk tiyatro yazarı olarak bilinir (Akpınar, 1991, s. 59). “Azerbaycan Türk edebiyatında ‘maarifçilik ideolojisi’ ilk olarak komedi türünde kendini gösterir. Ahundzade, Müslüman dünyasında ‘dramaturji’nin kurucusudur. Aynı zamanda yazdığı altı komedisi ile milli edebiyatta realizmin doğuşunu gerçekleştirmiştir. Bu önemli altı komedisi şunlardır: “Hekâyet-i Müsyo Jordan Hekimi Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Cadukün-i Meşhur (1850), Hekâyet-i Hırs Kuldurbasan (1850), Sergüzeşt-i Vezir-i Han-i Lenkeran (1851), Sergüzeşt-i Merdi Hesis (1852) ve Mürâfîe Vekilleri Hekâyeti (1855).” (Gahramanlı, 2020b, s. 26-27). Komedilerinin konusu gerçek hayattan alan yazar, “Azerbaycan hayatının derin, geniş ve gerçek tasvirlerini vermiş”, güncel konularına değinmiştir. “Mirza Fethali Ahundzade eserlerinde dönemindeki feodal cemiyetin kusurlarını, açık olarak göstermiş, kanunsuzluk, rüşvet, dini fanatizm, gerilik gibi konuların üzerine eğilmiştir.” (Gahramanlı, 2020b, s. 26).

Bu dönemde *Ekinci*, *Keşkül* ve *Şark-ı Rus* gazetelerinde önemli isimler gazel, kaside, rubai gibi klasik edebiyatın türlerini eleştirmişlerdir. Bu eserlerin halkın asıl durumunu ve isteklerini anlatmadığını, modern ve duyarlı bir edebiyat anlayışına sahip olmadıklarını savunmuşlardır (Buşehri, 2010, s. 71).

Mirza Fethali Ahundzade, “XIX. yüzyılın ikinci yarısında aynı zamanda Azerbaycan edebi nesrinin gelişimine de büyük katkı sağlamıştır. Yazdığı komedilerden sonra ‘Aldanmış Kevakib’ adlı uzun hikâyesinin, bu türün gelişiminde önemli bir rolü vardır.” (Gahramanlı, 2020b, s. 27).

Batı Avrupa ve Rus edebiyatında olduğu gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan edebiyatında gerçekçi sanat ilkelerinin oluşumundaki ana faktör, organik olarak aydınlanma ideolojisi ve tamamen yeni bir insan kavramının çevre, aile ve sosyal ilişkilerin ortaya çıkması ile bağlantılıdır. Çevre, aile ve sosyal ilişkiler bu kavramın özünün oluşmasında, insan bilincinde, karakterinde, psikolojisinde, ruhsal dünyada insanın çevrenin doğrudan bir ürünü olduğu fikrinde önemli bir rol oynar. Azerbaycan edebiyatının ve kamuoyunun önemli bir temsilcisi olan Celil Memmedkuluzade, 1894'te yazdığı *Danabaş Köyü'nün Öyküsü* adlı eserinde Azerbaycan kırsal yaşamının tanımını yapmış, özelliklerini ve gerçeklerini vermiş, feodal sistemin acımasız ve keskin eleştirisini yapmıştır. Bu uzun hikâye Azerbaycan edebiyatında sosyal eleştirinin temellerinden biri olarak değerlendirilmiş, eşsiz örneklerinden biri kabul edilmiştir. Celil Memmedkuluzade, Mirza Fethali Ahundzade'nin geleneklerini devam ettirerek birçok eser vermiş, Azerbaycan edebiyatında gerçekçi hikâye anlatımının kurucularından biri olmuştur. *Usta Zeynel*, *Posta Kutusu*, *Gurbanali Bey*, *İran'da Hürriyet* ve diğer birçok hikâyesi Azerbaycan edebiyatının klasikleri arasında sayılmaktadır. “Oyunları arasında ise *Ölüler* adlı eseri klasik kabul edilmektedir. Eser, ölülerin bir şeyh sayesinde diriltmesini ve bu olaya inanan insanları anlatsa da asıl anlatılmak istenen insanların ölümlerinin dirilmesinden ciddi anlamda korkmasıdır. Çünkü diriler ölüleri kandırmıştır. İnsanların aldattığı, borç alıp geri ödemedikleri, istismar ettiği birçok yakını vardır. Bu yakınların bir gün dirilip karşılara dikilmelerinden korkarlar. Bu noktada eser insanların ikiyüzlülüğüne ve bencilliğine yönelir. Aslında kişiye yönelik değil, bütüne yönelik bir eleştiri söz konusudur. *Anamın Kitabı*'nda ise Azerbaycan'ı etkileyen üç ayrı kültür eleştirisi yapılır: İran, Rusya ve Türkiye. Bu üç yerin yanlış ve bozuk yönleri sert bir dille anlatılır.” (Buşehri, 2010, s. 62). Celil Memmedkuluzade'nin kötü düşünceli insanlara, yanlış yönlere, eski dünyaya, çar hükümetine, Batı emperyalizmine ve Doğu despotizmine karşı en keskin silahı eleştiri olmuştur.

Celil Memmedkuluzade'nin Azerbaycan edebiyatına en önemli katkılarından biri de *Molla Nasreddin* dergisi olmuştur. Bu dergi XX. yüzyılın en önemli eleştiri adımlarından

biridir. Zaten Azerbaycan edebiyatında eleştiri devrine “Molla Nasreddin” cereyanı da denmektedir (Buşehri, 2010, s. 68). Dergi gerçek olana yönelmiş, toplumun sıkıntılarını dilen getiren yazılara yer vermiş, devrin sıkıntılarını eleştirel bir tutumla dile getirmiştir. Aynı zamanda Doğu, Batı ve Rus edebiyatının en önemli eserlerine, eleştiri ve araştırmalarına da *Molla Nasreddin*’de yer verilmiştir. Eleştiri türünde yazmaya başlayan birçok isim de bu dergi etrafında toplanmıştır.

Sosyal eleştiri türünde bir diğer önemli isim Azerbaycan edebiyatının milli şairlerinden olan Mirze Elekber Sabir’dir. Daha çocukluğunda klasik edebiyata ilgi duymaya başlar. Okul dışındaki bütün vaktini kitaplarla ve şiirlerle geçirir. Babası her ne kadar bu yönüne karşı olsa da o, kitaplardan ve şiirlerden hiç vazgeçmez. Sabir’deki bu isteği gören öğretmeni Seyid Azim, onu her zaman destekler. Maddi açıdan çok zor zamanlardan geçtiği için Şamahı’dan Bakü’ye taşınır ve burada öğretmenlik yapmaya başlar. Bu süreç onun en verimli dönemidir. Dönemin önemli yazarlarıyla tanışır, şiirler yazar, tercümeler yapar.

“Mirze Elekber Sabir, ülkede gördüğü sosyal ve siyasi konuları mizah yoluyla dile getirmeye başlar.” Bu şiirler XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında gerçeklik eğiliminin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. “İlk sosyal şiiri 1903 yılının Mart ayında Tiflis’te çıkan ‘Şark-ı Rus’ gazetesinde yayımlanır.” Gazete kapandıktan sonra Celil Memmedkuluzade’nin çıkardığı *Molla Nasreddin* dergisinde yazmaya başlar (Gahramanlı, 2016, s. 96). Şiirleri halkın isteklerini, arzularını ve özgür fikirlerini yücelten halk şiirleridir. Bu konular bağlamında eleştiriye şiir türünde zirvelere taşımıştır. Sabir, eleştiri türünü Saltıkov-Shedrin, Nekrasov gibi ustalarından öğrenmiştir. Sosyal ve siyasi hayatta olanlara karşı kendi fikirlerini söylemiş, halkın yanında bir duruş sergilemiştir. İşçilerin ve çiftçilerin mücadelelerini, köy ve ağa ilişkilerini, eski ve yeni eğitim kıyaslamalarını, kadın haklarını, söz ve düşünce özgürlüğünü eserlerinde irdelemiştir. Her zaman yeniliği savunmuş, kötü ve kusurlu olanı eleştirmiştir. O, gerçek anlamda büyük bir eleştiri ustasıdır. “Yazdıkları, Celil Memmedkuluzade’nin *Molla Nasreddin* dergisinde de yerini almıştır. Yazılarını bu dergide

“Hophop” takma adıyla yazmıştır.” Şiirlerinin toplandığı kitabın adı *Hophopname*’dir (Gahramanlı, 2016, s. 96).

Sabir milletinin dertlerini yüreğinin derinliklerinde hissetmiş, bu dertlerin yüreğindeki acısını ‘ağlayarak güldüren, güldürerek ağlatan’ şiirleri ile dışa vurmuştur. Dili, üslubu, şiir anlayışı ‘güle, bülbüle dair yalan söylüyen’ gazelci, kasideci şairlerin ortalıktan çekilmelerine, tam manasıyla devirlerini doldurmalarına sebep olmuştur. Realist modern Azerî şiirinin ortaya çıkışı doğrudan doğruya Sabir’in edebî faaliyetine bağlıdır. Tamamen orijinal karaktere sahip, hiç bir kimse ile mukayese edilemeyecek, hiç bir ekole bağlanamayacak bir şairdir. Kendi yolunu –aslında Azerbaycan edebiyatının da yolunu- kendi açmış, kendi mektebinin esaslarını mükemmel bir şekilde olgunlaştırmıştır (Akpınar, 1991, s. 71-72).

XX. yüzyılın ilk yarısında romantizmin önemli isimlerinden kabul edilen Hüseyin Cavid, şiir ve oyun yazarıdır. “İstanbul Darülfünun’un edebiyat bölümünden mezun olmuştur. İlk şiir koleksiyonu 1913’te yayımlamıştır. Bu dönemde dram, Hüseyin Cavid’in çalışmalarında önemli bir rol oynamıştır.” (Akpınar, 1991, s.63). Aslında “Azerbaycan Türk edebiyatında ilk manzum dram Celil Memmedkuluzade’ye ait olan *Çay Destgahı*’dır. Ancak manzum dramın kurucusu Hüseyin Cavid kabul edilir. Kendisi Türk şair Abdülhak Hamit Tarhan’dan etkilenecek manzum dramın örneklerini oluşturmuştur. İlk manzum dramı *Ana*’dır.” (Gahramanlı, 2020b, s. 400). Aynı zamanda Cavid, Azerbaycan edebiyatında manzum yazılmış ilk oyunun da yazarıdır. “Türkiye’de kaldığı süre boyunca Batı edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Azerbaycan’a döndükten sonra bir süre öğretmenlik yapmış, o dönem de üretkenliğinin doruk noktalarına çıkmıştır. Birçok şiir ve dram eserlerini bu dönemde yazmıştır. Yazın yaşamı boyunca Batı ile Doğu medeniyeti arasında kendince bir sentez yapmaya çalışmıştır. Namık Kemal, Abdülhak Hamit Tarhan, Tevfik Fikret, Rıza Tevfik gibi isimlerin yaratıcılığını kendine ilke edinmiş, zaten İstanbul’da olduğu süre boyunca Rıza Tevfik ile fazlaca vakit geçirmiştir. Hüseyin Cavid’in “edebiyat anlayışının

gelişmesinde üniversiteden hocası Rıza Tevfik'in rolü büyüktür. Onun sayesinde Türk edebiyatını, Batı edebiyatını ve felsefecileri tanımıştır.” (Gahramanlı, 2020b, s. 428). Azerbaycan'da yetişmiş birçok yazarın üzerinde Rus edebiyatının etkilerini görmek mümkündür. Ancak Hüseyin Cavid'de buna rastlanmaz. O, ölünceye kadar Türk-İslam dünyasının manevi değerlerinden uzaklaşmamış ve her zaman bunu Azerbaycan kültürünün kökü olarak görmüştür.” (Akpınar, 1991, s. 63).

Hüseyin Cavid'in Azerbaycan tiyatrosuna atmış olduğu yeni anlayışın temelleri, tiyatro türünün gelişiminde etkili olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi “ilk dram eserlerinden olan *Ana* ve *Maral*'da beşeri sorunları eleştirel bir üslupla anlatır. *Ana*'da sadakat, mertlik gibi konular üzerinde durur. *Maral* ise Azerbaycan hayatı hakkında yazılmış Türkçe bir dramdır. Kadın haklarını dile getirir.” (Gahramanlı, 2020b, s. 400). “Hüseyin Cavid, *İblis* isimli manzum eserinde de yine beşeri sorunlara yönelir. Birinci Dünya Savaşı zamanında, Kanal seferinden dönen Osmanlı subaylarının hayatlarını anlatmıştır. Savaşın tüm felaketini gören Türk askerleri manevi güçlerini yitirmemiştir. Savaş aleyhine yazılan bir eserdir. Emperyalist kuvvetleri *İblis* olarak genelleştirir. Yani *İblis*, eserde fantastik bir karakterdir. Aslında eser iyi ve kötünün, olumlunun ve olumsuzun zıtlığı üzerinde durmuştur. Savaş yıllarının insana cehennemi yaşatmasını ancak bu zorluklarda insanların inançları sayesinde çökmediklerini ve ayağa kalktıklarını anlatmıştır. Bu anlatım Kurtuluş Savaşı'nı başlatacak olan subayların yönlerini ortaya koymuştur. Bir diğer manzum eseri olan *Uçurum*'da ise Türkiye'nin yanlış batılılaşmasından bahsetmiştir. Bu yanlışlıkların yol açtığı ahlak bozuklukları eleştirel bir üslupla ortaya konmuştur.” (Akpınar, 1991, s. 64). Eserlerinden bir diğeri olan *Şeyda* dramında da “emekçilerin yanında” (Gahramanlı, 2020b, s. 400). bir duruş sergilemiştir. Oyunlarında evrensel öneme sahip sorunları eleştirel bir üslupla işlediği bir gerçektir. Bu yönüyle Azerbaycan edebiyatında eleştiri türünün gelişmesine de destek olmuştur. Ancak “Hüseyin Cavid, Sovyet devrinde çok fazla eleştiriye maruz kalmıştır. Üzerine baskılar uygulanmış ancak o, yolundan hiç dönmemiştir.” (Akpınar, 1991, s. 64). Objektif eleştirilere şansın tanınmadığı bir dönemde Hüseyin Cavid, birçok insana ses olmuştur.

1.3. TÜRK EDEBİYATINDA SOSYAL ELEŞTİRİ

Edebiyatta sosyal eleştiri toplumsal, tarihi ve siyasi olaylar içerisinde bir gelişme göstermiştir. Türk edebiyatının yaşadığı coğrafyadaki birçok siyasal ve sosyal olay, eserlerini burada üreten yazar ve şairleri derinden etkilemiş, birçok eserin bu doğrultuda çıkmasına ortam hazırlamıştır. Eleştiri, modern manasından öncesine, eleştirel özellik yüklü ilk metinlere götürülebilir. Türk edebiyatında eleştiri kavramının ilk örneklerini *Orhun Abideleri*'nde görmek mümkündür. *Kül Tigin* abidesinin güney cephesindeki şu cümleler, bir liderin milletine yönelik uyarısı ve eleştirisidir:

Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekle kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insan o, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! (Ergin, 2016, s. 13).

Bir diğer eleştiri örneği, Kaşgarlı Mahmut'un İslamiyet sonrası ilk yazılı eserlerimizden biri olan *Divan-ü Lügâti't-Türk* adlı eserinde, kitabı kaleme aldığı devirde Türklerin dünya siyasetindeki egemenliğine ve önemine değinmesidir. Devamında da *Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur.* (Atalay, 1985, s. 4) diyerek düşüncesini Türk dilini öğrenmeyenlere yönelik dolaylı bir eleştiriyle dile getirmiştir. Yusuf Has Hacıb'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*'de de öğütlerle örülmüş eleştiriler mevcuttur. Yusuf Has Hacıb, öğütlerde bulunurken aslında yanlışlara karşı doğrunun nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, âlimlerle nasıl münasebet kurulması gerektiği ile ilgili bölümde:

Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedikodu yapma. Senin için lazım olan onların ilmidir; onlar insanlara yol göstererek, doğruluğa sevk ederler (Arat, 1991, s. 314).

Bu anlamlara gelen beyitlerinde, asırlar öncesinden eleştirinin sınırları ve nasıl olması gerektiği ile ilgili kurallar belirlemiş gibidir (Karasoy, 2005, s. 4). Edîb Ahmet Yükneki tarafından kaleme alınan *Atabetül-Hakayık* adlı eserde de yine dolaylı yoldan eleştiri örnekleri görmek mümkündür:

Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın; insanlar seni doğru olarak bilsinler (Arat, 1951, s. 88). ...lüzumsuz alay ve mücadeleden sakın (Arat, 1951, s. 95). İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık yapabilir. Ne kadar hüner sahibi olsa, bir kusuru bulunur. Bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen, yaşamak için, dünyada adam bulamaz (Arat, 1951, s. 95).

Türk edebiyatında sosyal eleştiri ise ilk olarak hiciv örnekleri ile ortaya çıkar. Alaycı ve iğneleyici ifadeler kullanarak içinde bulundukları sosyal bir durumu eleştiren hicivler, Divan Edebiyatında daha çok kişilere yönelik eleştiriler içeren bir tür olmuştur. Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra, toplumu kuşatan İslam inancı, edebiyatta ve edebiyata bağlı olarak eleştiride kendisini kabul ettirmiştir. Türk edebiyatının ilk hiciv örneğini XV. yüzyılda yaşayan Şeyhi'nin, *Harname* adlı eseri ile vermiştir. Eser, mesnevi nazım şekli ile yazılmış olup bir eşeğin konuşturulması yoluyla, Şeyhi'nin uğradığı bir saldırı olayına karşı eleştirel bir tutum içerir. Türk edebiyatında diğer bir hiciv şairi ise Nef'î'dir. XVII. yüzyılda yaşayan şairin hiciv konulu şiirleri dönemin padişahı tarafından da oldukça takdir toplar. Ancak Nef'î'nin padişah IV. Murad'ın veziri Bayram Paşa için yazdığı hicvi, kendi ölümüne yol açar. Nef'î'nin *Siham-ı Kaza* adlı eseri, yine onun hicivlerinden oluşur. Daha sonra ise Nabî şiirlerinde sosyal konulara yer vermeye başlar.

Türk Edebiyatının Batılı örnekleri ise Tanzimat Edebiyatı ile karşımıza çıkar. Tanzimat Edebiyatının ilk dönem yazarları edebiyatı toplumdaki tüm aksaklıkları düzenlemek ve

eğitmek amacıyla kullansa da, Recaizade Mahmut Ekrem başlarında olmak üzere ikinci dönem sanatçıları bu anlayışı bireysele dönüştürür. Ancak özellikle ilk dönemde eleştiri örnekleri ve mizahi yazılar birlikte verilir. Tanzimat'ın ilanı ile yeni bir medeniyetin etkisi altında girmeye başlayan sosyal hayatımızdaki değişimler edebiyatta da kendini hissettirir. Tanzimat döneminde batılı anlamda ilk mizah örneğini Edhem Pertev Paşa, *Av'ava-name* adlı eseriyle verir. Şinasi'nin İstanbul sokaklarındaki köpeklerin toplatılıp öldürülmesi gerektiği üzerine yazılan ve *Tasvir-i Efkar*'da çıkmış olan yazısını eleştirmek ve köpekleri korumak amacıyla yazılan eser, bir köpekle bir filozofun mizahi bir dille konuşturulduğu diyaloglardan oluşur (Akyüz, 1995, s. 82). Ziya Paşa ise mizahı kullanarak yergi tarzının batılı ilk örneğini veren isimdir. Girit adasındaki isyanı bastırmada güçsüz davranan Sadrazam Ali Paşa'yı yermek için yazılan *Zafer-name* ve *Şerhi*, devlet adamlarına yönelik eleştiri içermekle birlikte Ziya Paşa'nın birçok şiirinde ve makalesinde görülen mizah ve hiciv iç içe ele alınır (Akyüz, 1985, s. 30). Kaside, tahmis ve şerh olmak üzere üç bölümden oluşan eserde Ziya Paşa, her bir bölümü Ali Paşa'nın yakınlarının ağzından yazılmış gibi göstererek *batılı anlayışta, zekâ inceliğinde ve zarafete dayanan hiciv ve mizah nevinin ilk ve başarılı örneğini vermiş* (Akyüz, 1985, s. 31) olur. Ziya Paşa, bu eserinin dışında dönemin sosyal olaylarını doğrudan eleştirdiği *Terkib-i Bend*'i ile de Tanzimat döneminin önemli sosyal eleştiri yazarlarından biri olmuştur. Ayrıca Ziya Paşa, *Şiir ve İnşa* adlı makalesinde divan edebiyatına yönelik ağır eleştirilerde bulunur. Divan edebiyatını milli olmamakla ve yapaylıkla suçlar. Ona göre asıl Türk edebiyatı halk edebiyatıdır. Ancak 1874 yılında *Harabat*'a yazdığı ön sözünde ise bu görüşünün tam tersini savunarak karşıt görüş geliştirmiştir.

Tanzimat dönemi edebiyatında sosyal eleştirinin bir diğer temsilcisi Namık Kemal'dir. O, hep divan edebiyatına karşı gelmiş, divan edebiyatını tutarlı bir şekilde eleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili olumsuz düşünceleri vardır ve bu olumsuzluklarla alakalı olan siyasi çalışmalara katılmıştır. Bu düşüncelerini edebi alanda da dile getirmiştir. Hürriyete övgü olarak yazdığı *Hürriyet Kasidesi*, istibdat yönetimine karşı eleştiri içerir. Mehmet Kaplan'a göre Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi* edebiyata bir çığır açar: *Eski edebiyatın*

umumiyetle dalkavuk, iktidardakileri methetmekle övünen şairi yerine, iktidara karşı cephe alan, arkasını saraya değil, halka dayanan ihtimal adamı geçiyor ve edebiyat artık, beyaz kâğıt üzerinde oynanan sakın ve eğlenceli bir kelime oyunu olmaktan çıkarak, bir mizacın, bir fikrin, bir hayatın ifadesi oluyor (Kaplan, 2008, s. 41). Yönetime karşı eleştirilerinin yanında Namık Kemal, kişileri hedef aldığı eleştirel şiirler de yazar. Buna örnek olarak birtakım yolsuzluklara adı karışan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı eleştirmek için *Hirre-name*'yi yazar. Sosyal konulardaki düşüncelerini sadece şiirle değil, roman ve tiyatrolarıyla da dile getirir. Günümüzde *İntibah* olarak da bilinen romanı *Sergüzeşt-i Ali Bey*'de (1874) yazar, kişilerin ahlaki yönden zayıflığını ele alarak toplumsal bir eleştiride bulunur.

Bu dönemde doğrudan eleştiriyle uğraşan şair ise Mehmed Eşref'tir. Yaşadığı dönemdeki sosyal ve siyasal tüm sorunları, başta II. Abdülhamid olmak üzere tüm hükümet adamlarını eleştiren hicivler yazan Eşref, genellikle taraf tutmadığı objektif bir anlatıma yer verir. 1908 yılından sonra siyasi konulardaki şiirlerinde ise İttihad ve Terakki hükümetinin tutumunu eleştirir. Sosyal konularda ise riyakârlık, yolsuzluk ve casusluk gibi ahlaki zaafı eleştirir (Akyüz, 1985, s. 84). Bu konudaki eserlerinden bazıları, *İstimdad* (1904), *Deccal* (1904), *Hasb-ı Hal yahut Eşref-Kemal* (1905), *Şah ve Padişah* (1908), *İran'da Yangın Var*'dır (1908).

Bu dönemde genellikle yanlış batılılaşmayı konu alan eleştirel içerikli romanlar yazılmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey'le Rakım Efendi* (1875) adlı kitabı buna örnek gösterilebilir. Batı özentisi bir şekilde yaşamını sürdüren Felatun Bey'in eleştirildiği, geleneksel değerlerine sahip çıkarak yaşayan Rakım Efendi'nin ise övüldüğü bir romandır. Yazar, bu karşılaştırmalar ile kişilere yönelik eleştiriler yapar. *Sosyal fayda peşinde koşan bir yazar olarak Ahmet Mithat'ın hikâye ve romanda ulaşmaya çalıştığı hedef, Türk halkında 'çağdaş medeniyete uymayan düşünüş ve yaşayış tarzı'nı değiştirmektir* (Akyüz, 1995, s. 72). Bu sebeple yazar, eserlerinde hem batılı düşünce tarzı hakkında bilgiler vermiş hem de yanlış algıları değiştirmeye çalışmıştır. Bu konunun ele alındığı bir diğer roman da Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı eseridir. Bu roman realizm akımının etkisiyle yazılmış olup yer verilen kahramanların içine düştüğü durumlar belirtilerek yanlış sosyal davranışlara

yönelik eleştiriler yapılmıştır. Recaizade Mahmut Ekrem, eski edebiyatın savunucusu olan Muallim Naci'ye yönelik eleştiriler yapmış, eleştiri eserleri ve verdiği ders notlarından oluşan *Talim-i Edebiyat* ve şiirle ilgili eleştirilerini yazdığı *Takdir-i Elhan* adlı eserlerini kaleme almıştır. İstanbul'un yanlış batılılaşmış çevrelerinin hayatını anlatan Mehmet Münci'nin *Diyana* (1890) ve *Meraret-i Hayat* (1890) adlı kısa romanları da sosyal tespit ve eleştiriler taşıyan romanlarındandır.

Bu dönemde siyasi mizaha yer verdiği için kapatılan birtakım gazete ve dergiler de vardır. Bunlardan bazıları Teodor Kasap'ın çıkardığı *Diyojen* (1870), "Hayal" (1872), *Çingiraklık Tatar*'dır (1872). Mehmet Tevfik'in çıkardığı *Çaylak* (1876) isimli mizah gazetesi de devrin tanınmış yazarlarının imzasız birçok yazısını taşıyan mizahi gazetelerden biridir (Akyüz, 1995, s. 84).

Servet-i Fünun döneminde ise artık eski edebiyat savunucuları güçlerini kaybetmişleridir. Amaçları tarafsız bir bakış açısıyla eleştiri yapmak olan Servet-i Fünuncular yapıtların estetik incelemelerini önemserler. Ancak bunu ilerletememe sebepleri, geçirdikleri dönemdir. II. Abdülhamid istibdadının tüm şiddeti ile devam etmesi nedeniyle baskıcı bir sosyal ve siyasal ortam içinde bulunduğu için şairler ve yazarlar daha kapalı bir anlayış içerisinde eserlerini oluştururlar. Bu baskı sebebiyle Servet-i Fünun edebiyatı, sosyal eleştiri açısından sakin geçen bir dönem olmuştur. Bu istibdat dönemi II. Meşrutiyet'in ilanı ile (1908) son bulur. Bu nedenle Servet-i Fünun şairleri ve yazarları ancak 1908 yılından sonra sosyal konulara yönelirler. II. Abdülhamit baskısını eleştiren şairlere ise Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin ve Süleyman Nazif'i örnek vermek mümkündür.

Tevfik Fikret'in *Sis* (1902), *Sabah Olursa* (1905), *Mazi... Atı* (1906) ve *Bir Lahza-yı Taahhur* (1906) adında istibdat dönemine karşı şiirler yazan Fikret, bu şiirler aracılığıyla kişiliğinde meydana gelen önemli değişimleri de ortaya koyar. II. Meşrutiyet'in ilanı ile sosyal ve siyasal alanda rahatlığa ulaşılacağını düşünen Tevfik Fikret, bir süre sonra *II. Meşrutiyet idarecilerinin kötü politika yaptıklarına, milleti kendi ihtirasları uğrunda harcadıklarına,*

memleketin siyasi ve medeni hayata erişemediğine inanmaya (Akyüz, 1985, s. 225) başlar. Bu konudaki eleştirilerini *Doksan Beş'e Doğru* (1912) şiirinde dile getirir. Siyasal ve sosyal alandaki aksaklıkların sürmesi üzerine de şair, *Han-ı Yağma* (1912) şiirinde dönemin yöneticilerine karşı eleştirilerini dile getirir. Dönemin eleştirisini, daha çok yaptığı eser değerlendirmeleri ile geliştiren Cenap Şahabettin ise daha çok eserlerin üslup ve ölçüleri üzerinde durmuş, teorik yazılar ile bunları desteklemiştir.

Süleyman Nazif'in siyasi ve sosyal konulu hicivleri, 1908 yılından sonra yazdığı nesirlerde görülür. *Tarihin Yılan Hikâyesi* (1922), *Hazret-i İsa'ya Açık Mektub* (1924), *Çalınmış Ülke* (1922), *Yıkılan Müessese* (1927) isimleriyle yayınlanan bu yazılar, yazarın hiciv konulu eserleridir. Ali Ekrem'in *Kırmızı Fesler* (1908) şiiri de II. Abdülhamit'in casuslarına karşı doğrudan eleştiri içeren bir şiir olması bakımından dönemin siyasi ve sosyal konulu şiirlerine dâhil edilebilir.

Servet-i Fünun'da da Doğu ve Batı edebiyatı çekişmeleri devam etmiştir. Özellikle Hüseyin Cahit Yalçın, Batı edebiyatına karşı olan ve Servet-i Fünun edebiyatını eleştiren Ali Kemal, Ahmet Mithat ve Ahmet Rasim'e yönelik eleştirilerde bulunmuş, bu eleştirilerini 1910 yılında *Kavgalarım* adlı eserine yansıtmıştır. Özellikle "Ahmet Mithat'ın *Dekadanlar* yazısı, topluluğun üyelerini taklitçilik, geriye dönüş ve ağır dil kullanmakla suçlar. Cenap Şahabettin 'Dekadizm Nedir?' adlı yazısıyla cevap verir. Meseleye dâhil olanlar çoğalır ve bir süre sonra Ahmet Mithat *Teslim-i Hakikat* yazısı ile söylediklerini geri alır." (Akyüz, 1995, s. 146).

Milli Edebiyat dönemi, sosyal konuların en çok işlendiği dönem kabul edilebilir. Dünyadaki tüm sosyal değişimlerle birlikte kendi tarihinin çöküş dönemine giren Osmanlı Devleti'nde, II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyetle birlikte hâkimiyetinin kalkmasıyla aydınlar arasında siyasi yönetim arayışları ortaya çıkar. Dönemdeki milliyetçilik hareketleri Türk edebiyatında da etkisini göstererek Milli Edebiyat dönemini temellerini oluşturur. Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul ve Ali Canip Yöntem bu dönemde şiirlerinde milli konuları işleyerek yeni bir toplumsal akıma yönelik şiirler yazan şairlerdendir. Ali Canip

Yöntem, görüşlerini şiddetle eleştiren Cenap Şehabettin'e karşı yaptığı eleştirilerini 1918 yılında *Milli Edebiyat Meselesi* ve *Cenap Bey'le Münakaşalarım* adıyla yayımlamıştır. Fuat Köprülü'nün ise tarihsel bir eleştiri getirdiği eseri, *Türk Edebiyat Tarihi* de dönemin önemli eleştiri eserlerinden sayılabilir. Ayrıca Türkçü tenkit olarak anılan dönem eleştirisini, dilde sadeleşme ve ölçü sorunlarını dile getiren isim ise Ziya Gökalp'tir. Mehmet Fuat'ın *Bugünkü Edebiyat* ve Raif Necdet'in *Hisler ve Fikirler*, *Hayat-ı Edebiyye* adlı eserleri de yine bu dönemin eleştiri örnekleri arasında yerini alabilir (Akyüz, 1995, s. 189-190).

Bu dönemin hikâye ve romancıları ise eserlerinde sosyal olaylara çok fazla yer vermiş, bu olaylara eleştiriler getirmiş yazarlardır. Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay, Ömer Seyfettin gibi yazarlar ise öykü ve romanlarında sosyal olaylara yer vererek birtakım aksaklıkları bazen mizahi bir dile de yer vererek eleştirmişlerdir. Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek* (1923) ve *Vurun Kahpeye* (1926) romanlarında sosyal ortama yönelik tespitlerin ortaya konduğu ve eleştirildiği bir gerçektir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Nur Baba* (1922) ve Reşat Nuri Güntekin *Yeşil Gece* (1928) kitaplarında kişilerin yanlış din algısına yönelik eleştiriler getirir. Yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* adlı eserinde nesil çatışması üzerinden sosyal bir eleştiri yapılması söz konusudur. Refik Halit Karay, Ömer Seyfettin gibi isimler ise sosyal eleştiriye yer veren diğer yazarlardır. Milli Edebiyat döneminde sadece mizah ve eleştiriyle uğraşan şairler, modern anlamda mizahi eleştiriye en çok yaklaşanlardır. Bu şairlerden Neyzen Tevfik Kolaylı, *Hiç* (1919) ve *Azab-ı Mukaddes* (1924) adıyla basılan kitaplardaki şiirlerinde siyasi olayları ve kişileri eleştirirler. Halil Nihad Boztepe, İhsan Hamami, Hüseyin Rıfat Işıl ve Abdülbaki Fevzi Uluboy da Milli Edebiyat döneminin sadece mizah ve eleştiri içerikli şiirler yazan şairlerindendir. Milli Edebiyat dönemi şair ve yazarlarının çoğu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da yine eserler vermeye devam etmişlerdir. Bu bakımdan Cumhuriyet dönemi edebiyatının ilk yıllarını Milli Edebiyatın devamı niteliğinde görmek mümkündür. Bu da yeni dönem edebiyatının öncülerinin, devlete ve rejime bağlı bir ideolojinin savunucusu olduklarını gösterir.

Cumhuriyet dönemi edebiyatı, Türk edebiyatı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Sosyal eleştiri, toplumun içinden gelen yazarların ve şairlerin eserlerinde yer verdikleri toplum ve toplum sorunları etrafında şekillenerek ortaya çıkar. Bu dönemdeki eleştirilere dünya görüşleri, ideolojiler ve bunlara bağlı olarak gelişen sanat, dil, edebiyat teorileri kaynaklık eder. Yıldız Ecevit, dönemin eleştirisiyle ilgili şu sözleri söylemiştir: *Genelde belirli bir yöntemin kullanılmadığı, terminolojik eksikliği olan, çoğunlukla öznel beğeni ya da yergi sözcükleri içeren ve eleştirmenin 'ben'ini ön plana çıkaran yazıların ağırlıkta olduğu bir eleştiri ortamı yaşanır* (Ecevit, 2001, s. 113).

Cumhuriyet edebiyatının 1923-1945 yılları arasındaki döneminde, 1938 yılında yazdığı *Üç İstanbul* romanıyla Mithat Cemal Kuntay, Cumhuriyet'e kadar olan dönem içinde İstanbul'daki sosyal yozlaşmayı eleştirerek geçmişe yönelik eleştirel bir tutum sergiler. Hüseyin Rahmi Gürpınar'da Cumhuriyet dönemi edebiyatının öncülerinden kabul edilir. Eserlerinde sosyal alanı işleyen yazarlardandır. Sokak için edebiyat anlayışı doğrultusunda eser veren yazarın belirlediği kişileri ve tutumları, sert bir sosyal eleştiri kurgularıdır. Daha çok sanatçı yönüyle tanınan Ahmet Hamdi Tanpınar aynı zamanda *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde hem edebiyata tarihsel bir boyut kazandırmış hem de eleştirel bir okumaya yöneltmiştir. Ercüment Ekrem Talu, Sermet Muhtar Alus, Osman Cemal Kaygılı ve Selahattin Enis'te Hüseyin Rahmi etkilerini sürdürerek eser veren yazarlardandır.

Aynı dönemler içerisinde köy sorununu işleyen öykü ve romanlarda da sosyal eleştirinin etkileri görülür. Bu yazarlar arasında öncelikle, alt ve üst tabaka ilişkilerini derinlemesine işleyen Sabahattin Ali gelir. Toplumsal gerçekçi yazar, *Kuyucaklı Yusuf* (1937) romanında ve *Değirmen* (1935), *Kağrı* (1936), *Ses* (1943) ve *Yeni Dünya* (1943) ve *Sırça Köşk* (1947) kitaplarındaki öykülerinde *çevreyi, toplumu, bireyle açıklamak yerine, bireyi toplumla açıklamaya çalışır* (Şenderin, 2000, 198). Onun bu yönü sosyal olaylara yönelik eleştirisini ortaya koyar. Sadri Ertem, Reşat Enis Aygen, Bekir Sıtkı Kunt ve Faik Baysal'da köy ve köylü sorunlarını işleyen öykü ve romanlarıyla dönemin aksayan yönlerine eleştiri getiren yazarlardandır.

Cumhuriyet edebiyatının 1946-1980 yılları arasında Türkiye’de çok partili rejime geçişle birlikte, İkinci Dünya Savaşı’nın da bitimi ile eser veren yazarlar, halkın içinden gelen isimler olurlar. Orhan Kemal, bu dönemde toplumsal sorunları işleyen halkın içinden gelmiş önemli yazarlardan biridir. *Murtaza* (1952), *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954) gibi öykü ve romanlarının dışında kişilerini halktan insanların oluşturduğu pek çok öykü ve romanı vardır. Köylülerin yoksulluğunu ve sorunlarını işleyen yazar, sınıf çatışması çerçevesinde eleştirel tutum benimser. Tarık Buğra’da romanlarında sosyal eleştiriye yer veren bir diğer yazardır. İnci Enginün (2013) onu *romanlarının arka planında daima Türkiye’nin siyasi hareketleri* (s. 343) ne yer veren yazar olarak tanımlamıştır. *Dönemeçte* (1978), *Gençliğim Eyvah* (1979) ve *Dünyanın En Pis Sokağı* (1989) kitapları yazarın alttan bir biçimde dönemin siyasi olaylarına yer verdiği eserlerindendir. Samim Kocagöz’de eserlerinde köy ve köylü sorunlarına yer verir. Toplumun sıkıntılı dönemlerini işlemeye dikkat eden yazarın *İkinci Dünya* (1938), *Bir Şehrin İki Kapısı* (1948), *Yılan Hikâyesi* (1954), *Bir Karış Toprak* (1964), *Bir Çift Öküz* (1970) ve *Eski Toprak* (1988) adlı romanları köylü sorunlarına yer verilen eserlerdir. Yaşar Kemal’de öykü ve romanlarında köy hayatını konu edinen bir diğer yazardır. Özellikle *İnce Memed* (1955) romanıyla sosyal ve siyasal düzen değişiminin gerekliliğine yönelik düşüncelerini açıkça ortaya koyar. Fakir Baykurt ve Talip Apaydın’da köy sorunlarını sıkça işleyerek sosyal eleştirilerini dile getiren yazarlardandır.

Adalet Ağaoğlu, sosyal ve siyasal tüm eleştirilerini aydınlar çevresinde ele alan bir yazardır. *Dar Zamanlar Üçlemesi* adlı nehir romanında aydınlar arasındaki siyasi olayları ele alan yazar, *Üç Beş Kişi* (1980) romanında bilim adamları ve akademisyenlerden oluşan aydınlara yönelik eleştirilerini dile getirir. Leyla Erbil’de eserlerinde siyasal ve toplumsal olayları eleştirel bir biçimde konu edinir. Tahsin Yücel’de *Aykırı Öyküler* (1989), *Peygamberin Son Beş Günü* (1992), *Kumru ile Kumru* (2005) gibi öykü ve romanlarında sosyal alana yönelik eleştirisini siyasal bir noktadan dile getirir. Erdal Öz’de *Yaralısin* (1974), *Gülünün Solduğu Akşam* (1986), *Sular Ne Güzelse* (1997) gibi eserlerinde siyasal ve sosyal sorunlara yer verir. Bir diğer toplumsal eleştiri yapan yazar ise Oğuz Atay’dır.

Tutunamayanlar (1972) romanında aydınların yalnızlığını işlerken bu çevreye yönelik getirdiği eleştirilerini açık bir şekilde vermez. Vedat Türkali'de aydın sorununa yönelirken siyasal olaylara karşı eleştirel bir tutum sergiler. *Bir Gün Tek Başına* (1974) ve *Mavi Karanlık* (1983) gibi romanları buna örnektir. Çetin Altan'da *Büyük Gözaltı* (1972) romanında dönemin siyasal ortamına yer vererek eleştirisini dile getirir. Füzûzan ve Sevgi Soysal'da bu amaca yönelik eserler verirler. Siyasal bir düzlem içerisinde sosyal sorunları ele alan bir başka yazar da İnci Aral'dır. *Kıran Resimleri* (1984), *Ölü Erkek Kuşlar* (1992), *Safran Sarı* (2007) gibi eserleri bu tutuma örnektir. Selim İleri, *Uçurtmayı Vurmasınlar* (1986) eserinin sahibi Feride Çiçekkoğlu gibi isimler de anlatılarında dönemin siyasal ortamına yer vererek sosyal eleştiriler yaparlar. Ayrıca bu dönemde öne çıkan akademisyen eleştirmenler de söz konusudur. Bu isimlere Güzin Dino, Berna Moran, Murat Belge, Gürsel Aytaç, Jale Parla, Dilek Doltaş, Yıldız Ecevit ve örnek verilebilir.

Tüm bunlardan anlaşılabacağı üzere Türk Edebiyatında ilk olarak “hiciv” kavramıyla ortaya çıkan eleştiriler, toplumsal özellikler içerir. XIX. yüzyılda ise devletin aydınlar üzerine uyguladığı baskı dönemlerinde eserlerde yer verilen sosyal alana yönelik unsurlar da en aza inmiştir. Milli Edebiyat dönemine gelindiğindeyse dönemin siyasal ortamın sağladığı koşullar eserlere yansımış, cumhuriyetin ilkelerinin ve inkılaplarının hazırlayıcısı olmuştur. Cumhuriyet dönemi edebiyatına kadar şiir, öykü ve romanlarda sosyal eleştiriler, yeni dönem yazarları tarafından göze batan didaktik bir üslupla değil, konular ve işleyen olaylar doğrultusunda ele alınmıştır. Yeni dönem öykü ve romanlarında etkili olan sosyal eleştiri konuları öncelikle tek parti rejimi iktidarında ve yeni rejimin yarattığı sosyal sorunlar doğrultusunda ortaya çıkar. Ardından gelen çok parti rejimi ve yeni iktidarın baskılarının sebep olduğu darbeler, edebiyatta da varlığını gösterir. *1970'ten sonra (ise) hikâye ve romanlarda siyasileşmenin arttığı görülür. Özellikle 1970 sonrasında siyasi konulu eserlerin sayısı artmıştır* (Enginün, 2013, s. 417; aktaran Şahin 2012, s. 19). Cumhuriyet döneminde ele alınan konular iki alanda yoğunlaşır. Bu alanlardan biri halkın içinde bulunduğu sosyal gerçeklik, diğeri ise siyasal darbelerin sebep olduğu travmalardır. Özellikle 12 Eylül 1980

darbesiyle birlikte ortaya çıkan sosyal sorunlar üzerinde yazılmış pek çok öykü ve roman olmuştur. Günümüze doğru gelindiğindeyse edebiyatta sosyal eleştiri biçim değiştirerek bazı yazarlar tarafından postmodern bir kurguyla ele alınmaya başlanmıştır. Türk edebiyatı tarihi boyunca çeşitli biçim değişikliklerine uğramış olsa da sosyal eleştiri, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (şahin, 2012, s. 19).

2. İKİNCİ BÖLÜM: CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ, YAZIN HAYATI VE ESERLERİNİN İÇERİKLERİ

2.1. CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Celil Memmedkuluzade, 22 Şubat 1866 tarihinde Nahçıvan’da doğmuştur. Ancak doğum tarihi hakkında son zamana kadar çeşitli rivayetler söz konusu olmuştur. Eşi Hamide Hanım: “Mirza Celil 1891 yılında dünyaya gelmiştir” demektedir. Celil Memmedkuluzade ise 1926 yılında şunları yazmıştır:

Ne zaman dünyaya gelmişim? Vallahi bilmiyorum, çünkü bununla ilgili hiçbir belgem mevcut olmayıp ne zaman dünyaya geldiğimi hiç kimse bir köşeye kaydetmemiş. Şimdi, yani Hicretin 1344. ve İsa’nın doğumunun 1926. Yılında benim yaşıım elli altı ve ya elli yedi, bilemedin elli sekiz olmalı. Neden dersiniz, Osmanlı-Rus Savaşı’nı¹ anımsadığımdan derim. Arkadaşlarımla Nahçıvan’da Kale Mahallesi’nde yüksek bir yerde duruyorduk. Akşamdı, güneş yeni batmıştı. Bulutlar kıızıla boyanmıştı sanki. O taraflarda büyükçe bir barut deposu yangını varmış gibi geldi bize. Arkadaşlarım, Kars’taki yangınların alevlerinin kızılıdır bulutlara yansıyan, demişlerdi, ben de inanmıştım. Orada Osmanlı-Rus Savaşları bir gerçektir. 1878-1879 yıllarıydı. Biz de sekiz-dokuz yaşındaydık, tarih ve coğrafya bilgilerimiz o kadardı işte (Memmedkuluzade, 1967, s. 708).

Celil’in babası İran Azerbaycan’ından Nahçıvan’a gelmiş, burada Sara Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Yusuf, Celil, Elekber, Halil isimli erkek ve Sakine isimli bir kızı olmuştur. Celil ailenin ikinci erkek evladıdır.

Celil, 1873-1879 yılları arasında medrese mektebine gönderilir. Burada Arapça okuma-yazmayı ve Farsçayı öğrenir. Bu yılları yazar kendisi şöyle anlatır: “Yedi sekiz yaşımda

¹ 93 Harbi kastedilmektedir.

mollaya gidip Çereke ve Kur'an okuduğumu anımsamaktayım. Nahçıvan'da o zaman müderrislikte meşhur olan Hacı Bağır ve Molla Ali'nin mekteplerinde okumuş olup Hacı Molla Bağır'ın falaka sopasının acısını, galiba şimdi bile ayaklarımda hissedirim.” (Memmedkuluzade, 1967, s. 709). Celil, birkaç yıl sonra ise üç sınıflı şehir mektebine gider. Bu okullarda dersler Rus dilinde yapılmaktadır. Celil Memmedkuluzade burada öğrenciyken Rusça öğrenir. Bu yılları, “Doğrusunu söylemek gerekirse, mollaların bitli medresesinden çıktıktan sonra doğru dürüst Müslüman dersi görmedim. Bilindiği gibi o dönemde, devlet okulları müfredatında, haftada sadece birkaç saat Türkçe dersi mevcut olup diğer tüm dersler Rusça okutulurdu. Ayrıca isterse kent mektebinde isterse de sonra tahsilimi tamamladığım Gori Muallimler Seminaryumu'nda Türk dili muallimlerimiz yalnızca her ayın yirmisinde maaşlarını almak şevkiyle bu derslere girerlerdi. Aslında okul yönetiminin de bu muallimlerin fazla yorulmalarına gönülleri el vermezdi.” (Memmedkuluzade, 1967, s. 709) diyerek anımsamaktadır.

Yazar, 1882 yılında, 16 yaşındayken Gori şehrinde 1880'de açılan Zakafkasya² Darülmuallemi'nin Azerbaycan şubesini kazanır. Aslında burada göreceği eğitim onun hayat felsefesinin temelini atar. Bu şehirde gördüklerini Nahçıvan ile karşılaştırır. Gori'de yapılan derslerin birinde dünyanın Allah tarafından yaratıldığı anlatılırken diğerinde Allah'ın varlığı ve Nuh'un tufanı inkâr edilmektedir. Celil Memmedkuluzade kendini adeta bir buhranın ortasında bulur. İleriki yıllarda kendini gösterecek olan yeni fikirlerin kaynağı bu tezatlıkta gizlidir.

Gençtim, o zaman pek farkında değildim. Ancak şimdi aradan kırk yıl geçtikten sonra, Gori Muallimler Okulu'nun kuruluş amacını anlamaktayım. Orada Türk gençlerine Rus kültürü verilirken, İslam dini eğitimi de savsaklanmamaktaydı. Çünkü sadece bu sayede gençler gidecekleri köy ve kasabalarda tutunabilecek ve öğretmenlik yapabileceklerdi, dini bütün

² Zakafkasya: Kafkasya'nın ötesi anlamındadır.

öğretmenler olarak Rus kültürünü yayabileceklerdi (Memmedkuluzade, 1967, s. 711).

1887 yılında Darümuallim'i bitirip sınıf öğretmenliği diploması alır. Genç Darümuallim mezunu Erevan'a yakın olan Uluhanlı köyüne sınıf öğretmeni olarak tayin edilir. Daha sonra Baş Noraşen mektebine gönderilir. Celil bundan çok memnun kalır. Çünkü Baş Noraşen köyü, Uluhanlı'ya göre vatanı Nahçıvan'a daha yakın mesafedeydi (Şerif, 1986, s. 82). 1885 yılında bir mescit, postane ve kaza polis idaresinden ibaret olan Baş Noraşen köyü 311 nüfustan oluşmaktaydı. Celil Memmedkuluzade'nin yazarlık hayatı da bu köyde başlar. 1889 yılında, 23 yaşındayken ilk kalem tecrübesi olan *Çay Destgahı* isimli bir perdelik manzum alegorik piyesini yazar. Daha sonra 1890 yılında iki sınıflı Nehrem köy mektebine müdür ve öğretmen olarak tayin edilir. Burada 7 yıl kadar öğretmenlik yapar. Yazar, öğrencilerini kendi evladı gibi sever, onların eğitim ve öğrenimlerine dikkat eder. Aynı zamanda köy halkını aydınlatmaya, onlara kendi haklarını ve vatandaşlık vazifelerini anlatmaya çalışır. Bir yandan da edebi faaliyetini devam ettirir. *Danabaş Köyü'ndeki Olaylar* uzun hikâyesini burada yazmaya (1894) başlar.

Celil Memmedkuluzade, evinde kiracı olarak kaldığı bir köylünün Halime isimli kızıyla evlenerek ilk evliliğini yapar. Sağlığı giderek bozulan eşi, özellikle göz rahatsızlığından dolayı kızı Münevver'i dünyaya getirdikten bir yıl sonra vefat eder. Celil ise küçük çocuğuna ancak ailesinin yardımı ile bakabileceğini bildiği için Nehrem köyündeki işini bırakarak Nahçıvan'a dönmek durumunda kalır (Şerif, 1986, s. 93-95).

“Nahçıvan'da birçok dost edinen yazar, Mehmed Tağı Sıtkı, Eyleni Sultanov gibi o yılların ünlü yazarları ile tanışır. Meslektaşları ile sık sık buluşur, okudukları kitaplardan, eğitim meselelerinden ve Avrupa yazarlarından bahsederler. Celil Memmedkuluzade, Avrupa yazarlarını, Azerbaycan ve Rus klasiklerini her zaman okumuş, bu şekilde kendini geliştirmiştir. Fars ve Ermeni dilinde okuma-yazma bildiği için yeni eserleri de rahatlıkla takip edebilmiştir. Halkın sosyal ve kültürel gelişmesinde önemli yeri olan aydınlardan biri de

Eyneli Sultanov'dur. Kadın hakları hakkındaki felsefi eserleri Celil Memmedkuluzade'yi çok etkilemiştir.

Çalışmanın ardından Celil Memmedkuluzade, 1897 yılında birkaç aylık izne ayrılıp Petersburg ve Moskova'ya gider ve döndükten sonra öğretmenlikten istifa eder. Yazar bu dönemlerde hukukçu olmak, mahkemelerde insan haklarını savunmak istemektedir. Bu amaçla İrevan hukuk bürosunda çalışmaya başlamıştır. Avukat olmak düşüncesiyle dönemin önemli hukukçularından olan Mehmetkulubey Kergerli'nin desteğiyle onun zengin kütüphanesinden istifade ederek imtihanlara hazırlanır. Kısa süre sonra da Mehmetkulubey'in kız kardeşi Nazlı Hanım'la tanışıp evlenerek ikinci evliliğini yapar. Ancak bu evlilik uzun sürmemiştir. Nazlı Hanım 1904 yılında Tiflis'te vefat etmiştir." (Gahramanlı, 2020a, s. 34).

Bu süreçte yeni eserlerini de bastıramamıştır. Eserleri yalnızca yakın çevresi tarafından bilinmektedir. O, eserlerini halk ile paylaşamamanın sıkıntısı içerisindeydi. Para sıkıntısı da üzerine eklenince perişan bir hale gelir. Ancak Celil Memmedkuluzade'nin hukukçu olma arzusu boşa çıkar. O ne yaparsa yapsın, hikâye yazmaktan, edebiyattan vazgeçemez. Halkına kalemiyle hizmet etmeye devam eder.

Öğretmenliğe on yıldan fazla devam edemeyerek 1898 yılında Nahçıvan'dan İrevan'a taşındım. Burada bir süre mütercimlik ve polis memurluğu yaptım. Ancak bütün bunların benim işim olmadığını anladım. Adliye idarelerinde, elimdeki kâğıda mutlaka hikâye cinsinden bir şeyler karalamaktaydım, bu durum da işleri zora sokmaktaydı (Memmedkuluzade, 1967, s. 713).

1902 yılında Celil Memmedkuluzade'nin iki makalesi çıkar. Bu makaleleri Rusça basılan *Kafkas* ve *Kaspi* gazetelerinde görülür. Makalelerde köylülerin topraktan mahrum edilmesine karşı çıkar, devlet dairelerinde iş takibinin zorluğunu, şehir ve köy insanların şikâyetlerini cevapsız bırakan Çar memurlarını eleştirir (Kasımzade ve Caferov, 1982, s. 224).

1903 yılında henüz vefat etmemiş olan hasta eşini Tiflis'e götüren yazar, orada *Şark-ı Rus* gazetesinin redaktörü Mehmedmed Ağa Şahtahtlı (1848–1931) ile buluşur. Celil Memmedkuluzade'yi çok iyi tanıyan Mehmedmed Ağa Şahtahtlı ona Tiflis'te kalıp gazetede çalışmasını teklif eder. Celil Memmedkuluzade bu teklifi kabul eder ve burada çalışmaya başlar (Gahramanlı, 2020a, s. 35). *Şark-ı Rus* geçen yüzyılın ilk Azerbaycan Türkçesi ile çıkarılmış günlük gazetesidir. Resmi hükümet haberleriyle birlikte, siyasi ve edebi hayatın birçok yönünü dile getirmiş bir gazetedir. Celil Memmedkuluzade bu gazete ile ilgili şunları söylemektedir:

Şark-ı Rus gazetesi benim için iki yönden hoş, kıymetli yadigâr olmuştur; birinci tarafı odur ki, muhterem edbimiz Mehmet Ağa Şahtahtlı kendi gazetesinin idaresine celb etmekle beni gazete dünyasına dâhil etti. İkinci taraf odur ki, ben “Molla Nasreddin” mecmuasını bina ettim (Memmedkuluzade, 1958, s. 706-707).

Bu gazetede onun *Posta Kutusu*, *Kişmiş Oyunu* adlı hikâyeleri, birkaç makalesi, Rus ve başka dillerden yaptığı tercümeleri yayınlanır. Bu faaliyetler sırasında *Şark-ı Rus* naşiri, okuyucularına Celil Memmedkuluzade ile ilgili şu bilgileri verir:

Kalem ortağımız Mirza Celil Ağa'nın edebi maharetini, son sayıda bastığımız eserleri, özellikle ‘Posta Kutusu’ bütün okuyucularımıza sabit etmiştir. Rus olsun, Müslüman olsun, memleketimizin maarif-i medarının en mümtazlarından. Hikâye ve roman tasnifinde ki, edebiyatın bu şubesine Avrupalılar bellitristika derler, ehl-i kalem içinde meşhurdur. Yazılmış olan ve daha basılmamış çok eserleri var ki, zamanla inşallah evvel gazetemizde basıp sonra risale ve kitap şeklinde neşredeceğiz (Şahtahtlı, 1904, s. 20-1).

Gazete hiç beklenmedik bir şekilde, muamma içerisinde kapanmıştır. Celil Memmedkuluzade, *Şark-ı Rus* gazetesinin kapanmasıyla ilgili şunları söylemiştir:

Bir ceridenin arkasının kesilmesine ya onun mali durumunun kötü oluşu ya hükümetin kararı yahut da nadiren de olsa, ceride sahibinin kendi kararı sebep olabilir. Şark-ı Rus'un kapamasına bu üç mâniadan hiçbirisi sebebiyet vermedi. Ve bin dokuz yüz beş yılının Ocak ayında gazetenin yeni yayın dönemi için her taraftan abonelerin arttığı bir zamanda, Muhammed Ağa gazetenin neşrini durdurdu ve Bakü'ye taşınmak için hazırlıklara başladı. Ocak'tan Şubat'a kadar sadece gazetenin eşyalarını kutulara doldurmakla geçti ama ne Şark-ı Rus gazetesi Bakü'ye taşındı ne de Muhammed Ağa Bakü'ye gitti. Sonunda yüzlerce abonenin ücreti geri gönderildi ve onlara Şark-ı Rus'un geçici olarak durdurulduğu haberi verildi. Bu geçici durdurma sonunda ebedi oldu. Bu şekilde Şark-ı Rus gazetesi öldü... (Memmedkuluzade, 1971, s. 62).

Şark-ı Rus gazetesi kapanınca (1905) Celil Memmedkuluzade arkadaşı Ömer Faik Numanzade ile gazetenin matbaasını satın alır ve Geyret matbaası adını vererek yayın hayatını sürdürür. Geyret matbaasını almakta Celil Memmedkuluzade'nin tüm amacı kendi fikirlerini yaymaktır. Asıl amacı bir mizah dergisi çıkarmak olan Celil, bu dergiye *Molla Nasreddin* adını vermeyi kararlaştırır.

Ah, nece arzu edirdim ki, men de sahib-i ihtiyar olub, üreyimin derdlerinin meydana goyub intişar ede bilem. Ve gelem götürdüm, erz-i hal yazıb Tiflis gubernatoruna verdim ve 'Novruz' gezeti neşretmeye icaze istedim. Bilmirdim, verilecek mi bu icaze, ya yoh. Ve lakin üreyimin derdi çoh idi... (Gahramanlı, 2020a, s. 35).

Molla Nasreddin dergisinin Azerbaycan düşünce tarihinde önemli bir yeri vardır. Tercüman gazetesinin redaktörü İsmail Gaspirinski Celil Memmedkuluzade'ye yazdığı mektupta derginin önemini vurgulayan şu cümlelerle destek verir:

... Sizin tenkit ettiğiniz kusurlar bütün İslam âlemi için müşterektir. Derginizde hedefe doğru yönelen şeyler vardır... Sizin derginizin gelecekte matbuat âleminde önemli yer tutacağından şüphem yok (Aliyev, 1979, s. 15).

Molla Nasreddin dergisinin ilk sayısı 7 Nisan 1906'da çıkar. Dergi kısa aralıklarla 25 yıl devam eder. Önce Tiflis'te (1906-1918), sonra Tebriz'de (1921), daha sonrada Bakü'de (1922-1931) yayımlanır. 1906 yılının Mart ayında neşre başlayan Celil Memmedkuluzade, çarı, halkı kandıran sahte din adamlarını, halka zulmedenleri sertçe eleştirir.

2.2. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN YAZIN HAYATI

Celil Memmedkuluzade'nin 1906'nın Mart ayında neşre başlayan *Molla Nasreddin* dergisine bu adı vermesinin sebebi, Molla Nasreddin isimli bir zatın eskiden Azerbaycan'da tanınan müdrik bir adam olmasıdır. Molla Nasreddin ile ilgili yüzlerce meşhur fıkra bilinmektedir. Molla Nasreddin, yani Celil Memmedkuluzade'nin hikâyelerinde mizahi yön çok başarılıdır. O, hikâyelerinde halkı esir tutan sultanları, insanların kanını emen istismarcı sınıfları tenkit eder. Halkın hakkını savunur, hükümeti ifşa eder. Molla Nasreddin imzası ile aslında halka hizmet etmektedir. *Molla Nasreddin* dergisi yayımlandıktan sonra Celil Memmedkuluzade halk arasında Molla Nasreddin, Molla Amca lakapları ile tanınmaya başlar (Kasımzade ve Caferov, 1982, s. 226).

Molla Nasreddin renkli ve resimli bir dergi olup haftada bir defa basılır. Her sayı sekiz sayfadan oluşur ve yarısı karikatürden oluşur. Karikatürleri devrin ressamı Oskar Smerling, İozef Potter ve Azim Azimzade çizer. Resimlerin konusunu ise çoğu zaman Celil Memmedkuluzade belirler. Mizahi hikâyeler dışında; şiir, makale, mizahi telgraf haberleri, ilanlar, sohbetler, deyimler, hesap meseleleri, mektuplar, lügat, soru gibi yazılar da yayınlanırdı. *Molla Nasreddin*'in hükümet tarafından kabul edilen programı şu şekildeydi: "1.Sohbet. 2.Keskin İçerikli Yazılar. 3.Felyetonlar.³ 4.Şiirler. 5.Telgraflar. 6.Satirik Hikâyeler. 7.Latifeler. 8.Posta Kutusu. 9.İlanlar. 10.Hususi İlanlar. 11.Karikatür ve Resimler."

Molla Nasreddin dergisi, daha ilk sayısından itibaren şair ve yazarların dikkatini çekmiş bir dergi olmuştur. Mirza Aliekber Sabir, Ali Nazmi, Abdürrahim Bey Hakverdiyev,

³ Sadece tek bir olayın anlatıldığı satirik içerikli hikâyeler anlamına gelir, dergide sıkça yer almıştır.

Memmed Sait Ordubadi, Elikulu Gamküsar, Ali Nazmi, Ömer Faik Numanzade, Kurbanali Şerifzade, Selman Mümtaz, Feridun Bey Göçerli gibi şahsiyetler Celil Memmedkuluzade'nin kalem arkadaşı olurlar. Dergi, redaktörün yani Celil Memmedkuluzade'nin “Müslüman kardeşlerim, ben sizin için geldim!” (Memmedkuluzade, 1984, s. 673-675) cümlesi ile başlar. Yazılarını Molla Nasreddin, Geveze, Mozalan gibi gizli imzalarla yazar. Etrafına toplanan realist yazarlardan oluşan büyük “kalem ordusunun yol göstericisi” olur. Aynı zamanda atasözleri ve deyimler vasıtasıyla toplumdaki çeşitli eksiklikleri de eleştirir:

Atın atın yanına bağlarsan, Han görüp der: birini bana ver.

Anlayana da kul ol, anlamayana da.

Koyuna rahm eylersen kurda zulüm olur, gibi (Molla Nasreddin, 1906, 1).

Molla Nasreddin, mizahi telgraf haberlerinde ise daha çok siyasi meselelere değinir, mürtecileri, çarlığı ve Şark despotizmini tenkit ederdi.

Hesap meselelerinde de çeşitli siyasi konulara değinilirdi. *Çiftçi yetiştirdiği buğdayın otuzda on hissesini beye, on hissesini imam veya dervişe, on hissesini muhtara ve mahkeme harcı olarak polise rüşvet verir. Çiftçinin kendisine ne kadar buğday kalır?* (Molla Nasreddin, 1906, 12).

Molla Nasreddin dergisinde yalnız Azerbaycan olaylarına değil, tüm dünya olaylarına yer verilirdi. Emperyalist devletlerin halka yaptığı zulüm keskin bir dille tenkit edilirdi. Dolayısıyla, Müslüman âleminde mürteci kuvvetlerden Molla Nasreddincilerin çok sayıda karşıtı vardı. *Molla Nasreddin dergisinin İran padişahı İran'a ve İran Azerbaycan'ına, Abdülhamit ise Türkiye'ye gönderilmesini yasaklamıştı* (Memmedkuluzade, 1984, s. 359-360). *Molla Nasreddin*'in 25 yıl devam eden faaliyeti döneminde neredeyse bahsettiği siyasi, edebi ve kültürel hiçbir olay kalmamıştır. *Molla Nasreddin* dergisinin ilk sayısının yayınlanması geçici sıkıntılara sebep olmuş, aynı zamanda derginin programı niteliğinde olmasından kaynaklanmıştı. Celil Memmedkuluzade, “Dost ve arkadaşlarımız için de bu nev'i materyalle meydana atılmamıza ilginç bir durum olarak nazar edilmekteydi. Halkımızın

esasen mutaassıplığı ve avam oluşu mülâhaza edildiğinde, tamamen üzüntü ve ümitsizlik meydana çıkmaktaydı.” (Memmedkuluzade, 1951, s. 461) diyerek bu konu hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir.

Celil Memmedkuluzade’nin 1906-1917 yıllarında *Molla Nasreddin* dergisinde üç yüze yakın felyetonu yayınlanır. Bunun dışında yazar o yıllarda meşhur *Ölüler* tiyatrosunu, *İran’da Hürriyet*, *Berber*, *Pirverdi’nin Horozu*, *Kurbanali Bey*, *Kuzu*, *Molla Fezleli*, *Merak* isimli hikâyelerini ve *Cumhuriyet*, *Vatandaşlar*, *Birkaç Söz* gibi önemli makalelerini yazar (Gahramanlı, 2020a, s. 41).

1920 senesinde Tebriz’e giden yazar, orada büyük zorluklarla *Molla Nasreddin* dergisinin ancak sekiz sayısını yayımlayabilir. Dergide okuyucularını irticaya karşı savaşmak için birleşmeye çağırır. 2 Mayıs 1921 yılında Celil Memmedkuluzade, Bakü’den Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyeti’nden ve Halk Komiserliği’nden telgraf alır. Ailesi ile birlikte Bakü’ye davet edilir. O, 15 Mayıs’ta Tebriz’de derginin son sayısını yayınlar. 24 Mayıs’ta kardeşi ve ailesiyle Bakü’ye gelen yazar, Tebriz’de on iki fakir öğrenciyi Bakü’ye okumaya götürür. Kendisini halka ve eğitime hizmet etmeye adanmış bir aydındır (Gahramanlı, 2020a, s. 42).

Celil Memmedkuluzade’ye *Molla Nasreddin* dergisinin Bakü’de devam ettirilmesine izin verilir. Dergi hazırlıkları bitene kadar *Yeni Yol* gazetesinin redaktörlüğünü yapmıştır. Bunun yanında ülkenin sosyal ve siyasi hayatında da büyük işler yapar. Tenkit ve tebliğ cemiyetinde, dram yazarları ve besteciler cemiyetinde, yeni alfabe komitesinde çalışır, okul işlerine yardım ederdi. Aslında Bakü dönemi Celil Memmedkuluzade’nin yaratıcılığının en kıymetli dönemlerinden biri olmuştur. *Molla Nasreddin* dergisinde iki yüz elliye yakın felyeton yayınlamış, bir sıra hikâyelerini ve küçük ilmi makalelerini yazmıştır. Bunlar bugün için bile önem taşıyan makalelerdir. İroni içeren bir üsluba sahip olan *Molla Nasreddin* dergisinde birbirinden farklı renkler vardır. Dergi her şeyi ironi içerisinde verir. Ancak hicvedişinde güçlü bir kin hissedilir ve kullandığı keskin dil dikkat çeker.

Celil Memmedkuluzade'nin en çok değindiği ve içselleştirdiği konulardan biri de kadınlardır. O, tüm Şark kadınlarının durumundan bahseder ve hiçbir yazar bu konuyu onun kadar etkileyici bir biçimde işlememiştir. Şariat kanunlarının hüküm sürdüğü bir devirde kadınların hakları lehine ilk defa sesini yükselten, çarşaf meselesini, kadınların sosyal ve siyasi haklarını bütün keskinliği ile ortaya koyan Celil Memmedkuluzade olmuştur. *Molla Nasreddin* dergisinin hemen her sayfasında bu konu ile ilgili bir makaleye ya da karikatüre rastlamak mümkündür. Ona göre gelecek nesli yetiştiren, çocukları eğiten kadın, esaret içinde yaşamamalı, iyi bir eğitim almalı, her türlü haliyle hürriyetten yararlanabilmelidir.

Molla Nasreddin dergisinin bir diğer özelliği de dilidir. Hiçbir edebi kurala uymayan, halk kitlesinin konuştuğu dilde yazar. Bu dil çoğu zaman Azerbaycan köylüsünün ve işçisinin konuştuğu, alıştığı ve herkes tarafından anlaşılabilen bir dildir. Bugünkü Azerbaycan edebiyatının dilini oluşturmada *Molla Nasreddin* dilinin büyük önemi olmuştur.

... Biz “*Molla Nasreddin*” mecmuasını sade bir şekilde, ana dilinde yazmaya başladık. Bizim bu dile ana dili dememizin sebebi, bu dilde yazı yazınca ve ortaya “ana” sohbeti gelince, biz “ana”yı “ana” yazarız, ama başka yazarlarımız... “ana” kelimesi yerine “mader”, “ata” (baba) kelimesi yerine “peder” yazarlar... Hatta her gün yediğimiz “çöreği” (ekmeği) beğenmeyip “nan” yerdiler ve şimdi de yerler... Türk dilinin terkip ve kurallarını bir kenara bırakıp Arapça, Farsça terkipleri kullanırlardı ve şimdi yine kullanırlar (Memmedkuluzade, 1985, s. 159).

Celil Memmedkuluzade'nin amacı, bütün Türkler için herkesin anlayabileceği ortak bir dilin olmasıdır. Yazar, dile verdiği önemi şu cümleleriyle gösterir:

Bu yirmi üç yıl müddetinde, “Molla Nasreddin” dilinin iziyle gittiğimiz dildir. Bu yirmi üç yılın tecrübesi bize gösterdi ki, eğer mecmuamız Türklere çok kolay dağılıp, kendi sözünü onlara çok açık bir şekilde iletebildiyse, bunun sebebi mecmuanın kolay dilidir; onun için biz, bu yolda tereddüt ve şüphe etmeden ilerliyoruz. Kim bilir; belki

mecmuanın kolay dilinin halka olan menfaati ve hizmeti bizim tahmin ettiğimizden daha fazladır... (Memmedkuluzade, 1985, s. 161).

Biz bu dilde Molla Nasreddin'i yazardık. Bu dili bütün Türkler için edebî bir dil olduğunu söylemek niyetinde değiliz ve bu bize hiç gerekli değil. Bizim maksadımız kendi fikrimizi kolay, açık bir dil ile Azerbaycan Türklerine ve başka Türklere duyurmaktır. Zannederim duyurduk.

O zaman bütün Türk kitleleri için umumî ve edebî dil meselesi bizi meşğul etmezdi, çünkü herkesin bir maksadı ve sloganı olduğu gibi bizim de sloganımız dil yaratmak değildi, ancak derdimizi halkın anlayabileceği dilde ona duyurmaktır (Memmedkuluzade, 1985, s. 162). Mesele yeni bir dil yaratmak değil, halkın anlayabileceği bir dilde yazmaktır.

Yazıdaki en büyük cesaretimiz temiz, açık ana dilinde yazmaktan utanmamamız idi. Biz açık yazmaktan utanmadık (Memmedkuluzade, 1985, s. 162). Celil Memmedkuluzade'nin bu sözleri okuyucunun anlayabileceği şekilde her şeyi olduğu gibi yansıtmayı hedef edindiğinin göstergesidir.

Celil Memmedkuluzade üzerinde durduğu her konuyu *Molla Nasreddin* aracılığıyla vermiş, bugünün edebiyatına ve toplumuna önemli bir hizmette bulunmuştur. Dergisinin yayını 1931 yılının Eylül ayında durdurulmuştur.

Yazar, 4 Ocak 1932'de vefat etmiştir.

2.3. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN ESERLERİNİN İÇERİKLERİ*

* Geniş bilgi için bkz. Bu başlıkta Celil Memmedkuluzade, *Eserleri*, C.I, Haz., İsa Habibbeyli, Önder Neşriyyat, Bakü 2004; Nergiz Gahramanlı *Azerbaycan Türk Edebiyatının Büyük Realisti Celil Memmedkuluzade'nin Hikâyelerinde Sosyal Tenkit*, Hiperyayın, İstanbul 2020a; kitaplarından faydalanılmıştır.

Povest [uzun hikâye] ve Hikâyeler: *Danabaş Köyü'ndeki Olaylar* (1984), *Posta Kutusu* (1903), *Kişmiş Oyunu* (1904), *Zeynel Usta* (1905), *İran'da Hürriyet* (1906), *Berber* (1906), *Pirverdi'nin Horozu* (1906), *Kurbanali Bey* (1906), *Kuzu* (1914), *Molla Fezleli* (1915), *Konsolosun Hanımı* (1918), *Danabaş Köyü'nün Okulu* (yarım kalmış, devamını tiyatrodan tamamlamıştır.) (1921), *Geveze* (1923), *Han'ın Tespihi* (1923), *Kasap* (1923), *Rus Kızı* (1925), *Sirke* (1925), *Bakkal Meşhedi Rahim* (1925), *Sakallı Çocuk* (1926), *Buğday Doktoru* (1926), *Şiir Bülbülleri* (1926), *Hamallar* (1926), *Kaval* (1926), *Şark Fakültesi* (1926), *Buz* (1926), *Hırsız İnek* (1927), *İki Eş* (1927), *Uyku* (1927), *Belki Geri Verirler* (1928), *Ucuzluk* (1928), *Proletar Şairi* (1929), *İki Kardeş* (1936), *Deprem* (1936), *Çift Yastık* (1936), *Atlar Durdu* (1936), *Merak*, *İki Elma*, *Şehir ve Köy*, *Düğün* povest ve hikâyelerine örnektir.

Danabaş Köyü'ndeki Olaylar'ı Celil Memmedkuluzade, Nehrem Köyü'nde öğretmenlik yaptığı gençlik yıllarında kaleme almıştır. Danabaş ismi Nahrem Köyü'ne verilmiştir. Yazar bu eserinde, köydeki sosyal bozuklukları gerçekçi bir bakış açısıyla ele alır. Köylülerin aile hayatını ve yaşam biçimini, kadınların uğradığı haksızlıkları, köydeki mücadeleleri ve zulümleri göstermeye çalışmıştır.

Posta Kutusu, Azerbaycan nesrinin en güzel örnekleri arasındadır. Bu hikâyede köylülerin sosyal hayatını edebi bir çerçevede işler. Han, bey, fakir köylü ilişkilerini anlatır. Köyün feodal yapısı ve emekçi insana has olan tüm hakların nasıl ayaklar altına alındığını gösterir. Konusu itibarıyla Azerbaycan edebiyatına yenilik getiren bir hikâye olmuştur.

Kişmiş Oyunu hikâyesinde, İran'dan gelen iki kişinin kendilerini "Peygamber evladı" diye adlandırarak halkı kandırmalarını ve paralarını almalarını anlatır.

Zeynel Usta, bütün dünyayı ikiye bölen, Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirine karşıtlığını işler. İnkılabtan önceki Azerbaycan edebiyatının dini fanatizmi, orta asırlara has tasavvurlarını tenkit eden en kuvvetli nesir eserleri arasında sayılır.

İran'da Hürriyet, isminden de anlaşılacağı gibi İran İnkılabı'nın Kafkasya'daki Güney Azerbaycan'dan gelen işçiler arasında oluşan yankıları ve tesirleri anlatılır. İran yaşamından tablolar verilir.

Berber, yazar genellikle diğer eserlerinde kullandığı gibi bu hikâyede de cahil bir berber yer vermektedir. Basit bir olay karşısında söylenenlerin, davranışların mantığa uygun olmadığını ve gelişmeyi engelleyebileceğini vurgulanır.

Pirverdi'nin Horozu hikâyesinde, Şark'ta kadın erkek eşitsizliği, kadın haklarının önemslenmemesi, çok eşlilik gibi olayların eleştirisine yer verilir. Bu anlayışa destek verenler, yazarın mizahi üslubuyla gözler önüne serilir.

Kurbanali Bey, toplumun ağalarında görülen ahlaki çöküntüyü anlatır. Halkı nasıl istismar ettiklerine, sömürgecilerle birlik olduklarına dikkat çeker.

Molla Fezleli'de ise Şark'taki kadın erkek eşitsizliğine ve çok eşliliğe dikkat çeker.

Merak, Müslüman ülkelerinin istibdat yönetiminden dolayı çektikleri eziyet işlenir.

Kuzu, *Kurbanali Bey*'de olduğu gibi hâkim sınıfların ahlaklarının derin bir şekilde işlenmesine yer verir. Bunu, başarılı bir şekilde tahlil eder.

Danabaş Köyü'nün Okulu, *Danabaş Köyü'ndeki Olaylar*'dan sonra ikinci büyük hacimli hikâyesidir. Yarım kalan bir eser olduğu için Celil Memmedguluza'de tahminen yirmi beş yıl sonra bu hikâyenin konusunu işleyerek *Danabaş Köyü'nün Okulu* komedisini yazar. Hikâyede çar memurları ile köylüler arasındaki zıtlık ve halk arasındaki olumsuzlukları gösterir.

Bakkal Meşhedi Rahim, dönemin yazarlarının sorunlarını, maddi olarak zor günler geçirdiklerini anlatır.

Hamallar, memurların maddi sıkıntılarını ve hamalların çirkin davranışlarını eleştirir.

Geveze'de ise yüksek makamlarda çalışan kişileri öne sürmekle kendini tanıtmaya çalışan ve memlekette olup bitenleri insanlara aktaran boşboğaz bir insan tasvir edilir. Bozuk düzen eleştirilir.

Konsolosun Hanımı, aile ve nikâh meselelerinin resmi olarak düzenlenmesini öneren yazar, konsolosun birinci hanımıyla yaptığı imam nikâhını işleyerek bu durumun açtığı sosyal sorunları vurgular.

Han'ın Tespihi hikâyesinde yine birçok eserinde rastladığımız gibi saf, maneviyata önem veren, sadakat ve gerçeği her şeyden üstün tutan insanlar ile istismarcı insanların ilişkileri işlenir.

Kaval, sosyal eleştiri barındıran bir eserdir. İstibdat rejiminin eleştirildiği bir hikâyedir. Halkla yönetim arasındaki en büyük sorunun dil olduğu, yönetimdeki memurların sorumluluklarının bilincinde olmadıkları anlatılır.

Şark Fakültesi, kendisine verilen kompozisyon konusunu anlamayan öğrenci tipi ile okullardaki eğitim seviyesi eleştirilir.

Buz, doktorların Doğu ve Batı tezaı, halkın açlık ve sefalet içinde yaşayışı, maddi sıkıntıları işlenir. Bunlara sebebin siyasi yapı olduğu vurgulanır.

Belki Geri Verirler, Sosyalist İnkılabının zengin sınıflara verdiği zarar anlatılır.

Proletar Şairi, Celil Memmedkuluzade bu hikâyede, yazar ve şairlerin bazen para kazanmak için ve herkese iyi görünmek için gerçekçi olmayan yazılar yazarak geçindiklerini göstermeye çalışır.

Kasap, kızının mutluluğunu değil, maddi çıkarlarını düşünen bir baba tipi çizilir. Aile ilişkilerine dikkat çekilir.

Rus Kızı, kendisine iyi niyet gösteren Rus bir ailenin kızına tacizde bulunan bir kahraman söz konusudur. Toplumdaki ahlaki çöküşe dikkat çekilir.

Sirke, dil meselesine değinilir. Değişen ve bozulan dil meselesi işlenir.

Sakallı Çocuk, İranlı Keble Azim tiptemesi ile cehalet konusu işlenir.

Buğday Doktoru, köylülerin sorunlarını çözmeye gönderilen ancak hiçbir yardımda bulunmayan bir doktor tasvir edilir.

Şiir Bülülleri, yazar burada okunması ve yazılması çok zor olan Arap alfabesini eleştirir.

Hırsız İnek, toplumda neredeyse herkeste görülen sorumsuzluğun ve kötü alışkanlıkların sosyal yapıyı bozması ve zararları anlatılır.

İki Eş, yazar burada istibdat yönetiminin değiştirilmesi, topluma demokratik kanunların hâkim olması ve bu kanunlara göre bir düzenlenme yapılması gerektiğinin önemine dikkat çeker. Bunların değiştirilmesinin toplum için ne kadar önemli olduğunu vurgular.

Uyku, kadın erkek eşitsizliğine dikkat çekilir. Kadının toplumdaki yeri ve özgürlüğü üzerinde durulur.

İki Kardeş, birbirine bağlı kardeşlerin ilişkileri anlatılır. Birlik olma kavramı üzerinde durulur.

İki Elma, insanın duygu ve düşünceleri büyüdükçe değiştiğine, menfi özelliklerin ağır bastığına dikkat çeker. İçinde yaşadığı toplumun insanı bozması işlenir.

Şehir ve Köy hikâyesinde, şehir ve köy hayatı arasındaki fark işlenir. Celil Memmedkuluzade'nin eserlerinde birçok kez yer verdiği gibi işçilerin hayatlarını ve sıkıntılarını göstermesi bakımından önemlidir.

Deprem, bir deprem felaketi sırasındaki gözlemlerden oluşan bir hikâyedir. Toplumda bu felaketi fırsat bilenlerin ilişkileri incelenir ve eleştirilir.

Çift Yastık, maddi olanakları olmayan ailelerin, kızlarını para karşılığı yaşlı ve zengin insanlarla evlendirmeleri konusu eleştirilir.

Ucuzluk, eğitim konusu ve insanların işlerini tanıdık vasıtasıyla hallettirme, torpil bulma alışkanlıkları işlenir. Toplumdaki yozlaşma vurgulanır.

Atlar Durdu, Gebzi Bey isimli bir doktorun düşünce ve davranışlarının gösterildiği bu eserde, Gebzi Bey'in sergilediği tavırlar ve hareketler eleştirilir.

Düğün, toplumda sorumluluk bilincinin iyi anlaşılamamış olması ve sorumsuz davranışların sonuçları anlatılır. Ayrıca torpilin devrindeki önemi ve yüksek makam sahiplerinin görevlerini suiistimal etmeleri eleştirilir.

Tiyatroları: Celil Memmedkuluzade tiyatroyu topluma yönelik bir araç olarak görmüştür. O, tiyatroya toplumun eğitilmesinde en önemli hususlardan biri olarak bakmıştır. Ayrıca piyes yazmaları için çocukların ve gençlerin görevlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunu çocukların ve gençlerin terbiyesinde büyük bir güç olarak görmüştür. Aynı zamanda çocuklar ve genç nesil için eğitici piyeslerin yazılmasını da teklif eder. Sahnenin çocuk terbiyesinde önemli rolü olduğunu vurgular. *Çay Destgahı* (1889), *Kışmış Oyunu* (1892), *Ölümler* (1909), *Anamın Kitabı* (1920), *Kemençe* (1920), *Danabaş Köyü'nün Okulu* (1921), *Lal* (1921), *Deli Toplantısı* (1926), *Toplantı* (1929) tiyatro eserleridir.

Çay Destgahı, Celil Memmedkuluzade'nin ilkyazı tecrübesidir. Yazar burada cansız cisimleri (semaver, tepsi, çaydanlık, kaşık, bardak, tabak) konuşturur. Bu konuşturmalar ile birlikte han ve beylerin evlerindeki medeni olmayan davranışlar verilir.

Kışmış Oyunu'nda, sattıkları hayvanın parasını almaya gelen köylüleri kovmak için oynanan oyun anlatılır.

Ölüler oyunu, tiyatro eserleri arasında en önemli dramlarından birisidir. Yazar toplumun karanlık yönünü yansıtır. Boyun eğmeye alışmış, sesini duyuramayan halkın sıkıntısı anlatılır. Celil Memmedkuluzade'ye göre ölüler, yalnız kabristanda toprak altında yatanlardan ibaret değildir. Hayatta iken ömrünü cehalette geçiren zavallılar da ölüdürler.

Anamın Kitabı oyununda ise dili, mesleği, düşünceleri değişen tahsilli üç kardeşin vatana, ana diline ve halka yabancı olması işlenmiştir. Onlar yaşadıkları yerin bozuk ve yanlış taraflarını benimsemişlerdir.

Kemençe oyununda, Ermenilerin Azerbaycan halkında yaptığı saldırı anlatılır. Burada Azerbaycan Türklerinin hislerini, insan psikolojisinin tahlili üzerinden ayrıntılı bir şekilde verir.

Danabaş Köyü'nün Okulu eserinde, feodal Azerbaycan köyünün panoraması çizilir. Çarlığın zor kullanarak hayata geçirmek istediği eğitim politikası işlenir. Hükümetle halk arasındaki derin uçurum gösterilir.

Lal oyununda ise, sokaktaki çocukları insanların avuçlarına sıkıştırdıkları para değil, sağır ve dilsiz bir insanın gösterdiği sevgi ve şefkat sakinleştirir duygusunu verir.

Deli Toplantısı oyununda, Güney Azerbaycan'da yazar baskıcı padişahların, han ve beylerin zulmüne maruz kalan kan kardeşlerini hiç unutamaz. İran hayatını çok iyi bilen yazar, Tebriz'de bulunduğu zamanlar onların acılarını daha derinden hissetmiştir. Bu açıdan bu piyesinin yeri ayrıdır. Güney Azerbaycan'daki zulmü işleyen piyes, ideolojik açıdan büyük ilgi görür.

Son olarak *Toplantı* oyununda, hükümet adamlarının geleceği bir köy toplantısı düzenlenir ve olaylar bunun çerçevesinde gerçekleşir.

Celil Memmedkuluzade'nin tiyatro eserleri arasında *Ölüler*, *Anamın Kitabı*, *Danabaş Köyü'nün Okulu* ve *Deli Toplantısı* piyesleri Azerbaycan'da klasik eserler arasında sayılırlar.

Hatıraları: Celil Memmedkuluzade hatıralarını *Hatıralarım* adlı eserinde toplar. Doğduğu, büyüdüğü yeri, çocukluk ve gençlik yıllarını, en önemlisi de *Molla Nasreddin* dergisinin yayınlandığı yılları aydınlatan bu eser, yazarın ömrünün son yıllarında yazılmıştır. Eser yazarın hastalığı sebebiyle yarım kalmıştır ancak eserin edebi ve tarihi açıdan önemi büyüktür.

Bir diğer önemli hatırası *Tercüme-i Halim*'dir. Burada ise ailesinin Güney Azerbaycan'dan gelişini, tahsil hayatını, arkadaş çevresini ve faaliyetini anlatır. Önemli bir otobiyografi örneğidir.

Makale ve Mektupları: Yazarın 91 tane makalesi, 150 tane de mektubu vardır. Makalelerinin içeriği köylü hakları, din adamları, dil mevzusu, eğitim, kadın hakları, siyasi görüşleri üzerinedir. Özellikle makalelerinde kendi düşüncelerini dile getirmeyi önemsemiştir. “Cevabımız” adlı makalesi bunun örneklerinden sadece biridir. *Her insanın itikadı olduğu gibi, her ceridenin bir amacı ve her yazarın bir görüşü var; bu işler beyhude değil, hiçbir yazara, öyle yazma, böyle yaz denmez; hiçbir ceride sahibine, görüşlerini değiştir de denmez. Eğer bizim mecmuanın amacı avam cemaatin hoşuna gitmiyorsa, bu şaşırtıcı değil; çünkü milletimizin şimdiki durumunda amacını, şerefini kara pula satmayan ve anladığını kalpten yazan ceride avamın hoşuna gitmez* (Molla Nasreddin, 1911, s. 2-3; aktaran Askerova, 2006, s. 125). Celil bu ve bunun gibi düşüncelerini dile getirdiği makalelerinin hepsini *Molla Nasreddin* dergisinde yayımlamıştır.

Mektupları ise ailesine yazdığı mektuplar, iş konusuyla ilgili mektuplar, arkadaşlarına yazdığı mektuplar olarak ayrılmaktadır. Ancak ailesine ve çocuklarına yazdığı mektuplar daha fazladır. Bu durum onun iyi bir baba olduğu izlenimini yansıtmaktadır. Aynı özellik hikâyelerinde de görülmektedir.

Köşe Yazıları: Celil Memmedkuluzade'nin 819 tane felyetonu vardır. Bunlarda toplum hayatının çeşitli sahalarından; devlet ve idarecilikten, ekonomiden, sınıf ve zümrelerden, din, dil problemlerinden, eğitim, kadın ve millet meselelerinden bahseder. *Molla Nasreddin*

dergisinde yayınlanan bu yazıların toplanması Azerbaycan Türklerinin fikir hayatı için büyük önem taşımaktadır.

Çeşitli Notlar: Not defterlerinden alınan *Zahmet, Ölüm ve Hastalık, Oruç-Ramazan, Fatma Teyze* yazıları Celil Memmedkuluzade'nin günlük hayatta rastladığı bazı olayların yazılması gerektiğini veya dile getirmenin gerekli olduğuna inandığı bazı konuları küçük notlar halinde kaleme alır. Özellikle “*Emek, Ölüm ve Hastalık*” olarak bilinen, Rus filozofu Tolstoy'a ait olan bu eser, Celil Memmedkuluzade'nin ilk edebi tercümesi olma özelliği taşır. Bu eser, Celil'in kullandığı Azerbaycan Türkçesi ile çok başarılı bir şekilde tercüme edilmiş, bazen Arapça-Farsça kelimelerden yararlanılmıştır (Nevruzov, 1967, s. 263; aktaran Askerova, 2006, s. 39).

Yazdığı bu yazıların bir kısmı derginin adresine gelen mektuplara göre kaleme alınmıştır. Aslında bu notlar toplumun bakış açısını ve yazarın içinde bulunduğu bu topluma yönelik gözlemlerini yansıtan önemli belgelerdir.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SABAHATTİN ALİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ, YAZIN HAYATI VE ESERLERİNİN İÇERİKLERİ

3.1. SABAHATTİN ALİ'NİN YAŞAM ÖYKÜSÜ*

Sabahattin Ali, 25 Şubat 1907 tarihinde, günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan Gümölcine'ye bağlı, şimdiki adı Ardino olan Eğridere köyünde doğmuştur. Baba tarafından Oflu olduğu bilinir (Atsız, 1940, s. 4-5; aktaran Korkmaz, 1991, s. 14) ancak o sıralarda, babası Piyade Yüzbaşı Ali Selahattin orada görevlidir. Sabahattin Ali, 24 Ağustos 1928'de Mehpare Taşduman'a yazdığı bir mektupta *Babam İstanbul'un eski ve asil bir ailesinin çocuğu idi* sözleri ile dedesinin çok önceden buraya gelip yerleştiğini de anlamamız mümkündür (Ali, 1979, s. 320; aktaran Korkmaz, 1991, s. 14). Sabahattin Ali'nin annesi ise bir subay kızı olan Hüsniye Hanım'dır. Anne ve babasının ilişkisi hiçbir zaman düzgün gitmemiş, evde her zaman kavga halinde olmuşlardır. Karı koca arasındaki “yaş farkı ve Hüsniye Hanım'ın soyundan gelen isteri hastalığı yüzünden, aralarında şiddetli geçimsizlikler olur.” (Ali ve Özkırımlı, 1979, s. 320-323).

Cihangir'de doğan babası Yüzbaşı Ali Selahattin, edebiyatı seven özgür düşünceli bir kişi olup Jön Türkleri tutar; Prens Sabahattin ve Tevfik Fikret'i çok beğendiği için ilk oğlunun adını bu nedenle, Sabahattin koyar. Balkan Savaşı zamanlarında ordudan istifa eder ve Edremit'e yerleşir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte 1914'te tekrar orduya katılır ve Çanakkale'de Şube Başkanlığı yapmaya başlar ve 1918'de de emekliye ayrılır. Sabahattin Ali kardeşiyle beraber, savaş günlerinin baskısı altında ve anne babalarının huzursuz yaşayışlarıyla tam bir kaos halini almış mutsuz bir aile ortamının içinde büyür (Korkmaz, 1991, s. 5).

* Geniş bilgi için bkz. Bu başlıkta Muzaffer Uyguner, *Sabahattin Ali, Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, Bilgi, Ankara: 1992; kitabından ve Ramazan Korkmaz, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Fırat Üniversitesi, Elazığ: 1991; tezinden faydalanılmıştır.

Sabahattin Ali, okul çağına geldiğinde Üsküdar'daki Füyuzat-ı Osmaniye mektebine yazdırılır. Fakat babasının işi sebebiyle Çanakkale'ye yerleştiğinde Çanakkale İptidai Mektebine devam eder. Ailesiyle birlikte dört sene boyunca Çanakkale'de kalan Sabahattin Ali, bu çevredeki savaşları tüm dehşetiyle yaşar. Babası emekli olduktan sonra hep birlikte İzmir'e geri dönerler. Orada tiyatro, gazino gibi yerleri işleten babasının işleri, Yunanlıların İzmir'e çıkmalarıyla bozulur. Bunun üzerine tekrar Edremit'e göçerler. Babasının emekli maaşı ödenmediği için tüm aile yoksulluk çeker. Tüm bu kargaşadan dolayı annesinin sinir bunalımları artar. Anne ve babası daha çok kavga haline girerler. Geçimlerini sağlamak için babası çerçiliğe başlar. Sabahattin Ali'de boynuna taktığı bir işporta tabelasında makara, iplik satar. Bir yandan da babası çevredeki kentlerin pazarlarına gittikçe serginin başında durur. Serginin başında zamanını eline geçtiği bütün kitapları okuyarak geçirir. Bu zamanlarda ilkokulu sona erer, Edremit İdadisine başlar. Bu dönemdeki anılarını okuldaki en yakın arkadaşı Naci Erçevik şöyle özetler:

(Sabahattin Ali) mert, zeki, dürüst, ince, onurlu bir arkadaşı. Derslere pek çalışmaz, öğretmenleri dinlemekle yetinirdi. Öyleyken sınavlardan hep pekiyi notlar alırdı (...) İkinci sınıfta iken yazmaya da başladı. İlk ürünü bir hikâye idi: 'Horoz Mehmet'. Edebiyat öğretmenimiz Gazali Bey hikâyeyi beğenmişti. Sabahattin'i övdü, yüreklendirdi... (Bezirci, 1997, s. 16).

1921'de idadi öğrenimi bittikten sonra Sabahattin Ali, subay olmak ister ama o yıl askeri okullara öğrenci alınmadığından Balıkesir Öğretmen Okulluna yazılır (Boratav, 1982, s. 440; aktaran Korkmaz, 1991, s. 11). O yıllarda eline geçirdiği kitapları okumaya devam eder. Aynı zamanda ikinci sınıftayken kendisi de yazmaya başlar. İlk hikâyesi *Horoz Mehmet*, edebiyat öğretmeni tarafından beğenilir. İçine kapanık, kendine dönük bir yaşamı olan Sabahattin Ali, o sene içinde yaşadığı bir olay yüzünden kendini asmak ister. Bu olayın aslını arkadaşı Naci Erçevik'in anlattıklarından almak mümkün olmuştur: *Sabahattin, Kız Öğretmen Okulu'nun bir müsameresine gider. Bu müsamere için okuldan kaçmış bulunur. Okulun müdürü bunu fark edince onu babasına söylemekle tehdit eder. Sabahattin Ali, çok korkar ve üzülür. Bu*

yüzden yaşamına son vermek istediğini arkadaşı Naci'ye yazdığı bir mektuptaki şiirinde belli eder. Naci koşarak nöbetçi öğretmenin yanına gider. Öğretmen Sabahattin Ali'yi çam ağacının altında buluverir. Ona okuldan atılmayacağını izah eder (Bezirci, 1973, s. 18-19; aktaran Korkmaz, 1991, 12). Sabahattin Ali bu olay sonrası okulundan ve öğretmenlerinden soğuduğu için, yine aynı öğretmenin yardımıyla bulunduğu okuldan ayrılır, İstanbul Öğretmen Okuluna geçer. Son sınıfı burada okur ve sonucunda öğretmen olur. 1925'te İstanbul'a gider, babasının durumu düzelir, Ayvalık'taki ailenin yaşamı düzene girer. Ne var ki annesi Hüsnüye Hanım'ın hastalığı bir anda artar ve İstanbul'daki Fransız Hastanesi'nde tedavi altına alınır. O sırada babası en umulmadık zamanda kalp sekmesinden dolayı ölür (Korkmaz, 1991, s. 14). Babasının 1926'da Ayvalık'ta öldüğü zamanlarda Sabahattin Ali'nin de ilk şiirlerinden biri *Güneş* dergisinde yayımlanır. Ancak bu yazdığı ilk şiir değildir. Daha önceleri de şiirler yazmıştır. Hatta Balıkesir'de çıkan *Çağlayan* dergisinde de yayımlanmıştır. Öyle ki Serveti Fünun dergisinde yayımlanan şiirleri ve öyküleri olmuştur.

Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra Yozgat Cumhuriyet İlkokulu öğretmenliğine atanan Sabahattin Ali, orada bir yıl kadar kalır. Oradaki yaşamını arkadaşı Nahit Hanım'a yolladığı 24 Kasım 1927 tarihli mektubunda şöyle anlatır:

...Burası beni muhakkak çıldırtacak. Ne basit muhit Yarabbi... Düşün kardeşim, konuşulacak bir insan bile yok... Hepsi alelade, hepsi dümdüz... Kendimi yalnız okumaya verdim. Kitap, gazete, mektup okumakla vakit geçiriyorum... (Bezirci, 1997, s. 20) sözleri ile yaşadığı tekdüzelikten yakınır.

Tatil için İstanbul'a döndüğünde yabancı dil öğretmeni yetiştirmek amacıyla yurtdışına burslu öğrenci gönderildiğini duyar. Sınavlara girer ve kazanır. Dört yıllığına Almanya'ya gider. Orada bir pansiyonda yaşamaya başlar, daha sonra Potsdam'a geçer. Alman zenginleriyle subaylarının çocuklarının okuduğu bir okula yatılı olarak girer. Arkadaşına yazdığı bir mektupta: *Almanların birer domuz kadar pis ve hissiz mahlûklar olduğunu, böyle bir ortamda ne kadar yalnız ve kimsesiz kaldığını* (Korkmaz, 1991, s. 30) anlatmıştır.

Yine bir olay yüzünden 1930'da yurda dönmek zorunda kalır. Bir süre İstanbul'da yaşadktan sonra Osmancık'ta bir ilkokul öğretmenliğine atanır. Gazi Eğitim Enstitüsü'nün yabancı dil sınavlarına girer, yeterlilik belgesi alır ve 1930-1931 ders yılı başında Aydın Ortaokulu Almanca öğretmenliğine gönderilir.

1931 yılında, bölücü propaganda yaptığı ihbarı üzerine üç at tutuklanır. Yapılan soruşturma sonucunda suçsuz olduğu tespit edilir, aklanır. Bu olayın üzerine 30 Eylül 1931 tarihinde Konya Ortaokuluna atanır. Orada yayımlanan Yeni Anadolu gazetesinde yazıları yayımlanır. Bu sırada, Kuyucaklı Yusuf adlı romanı da bu gazetede on beş sayı kadar tefrika edilir. Gazeteden ücretini alamayacağını fark edince romanı devam ettirmez. Bu sefer de Atatürk'ü taşıyan bir şiir okuduğu ihbarı ile yeniden tutuklanır ve bir yıla hüküm giyer. Bu sürenin bir bölümünü Konya Cezaevi'nde, bir bölümünü de Sinop Cezaevi'nde geçirir. Burada kaldığı süre boyunca bol bol gözlemlerini, öykülerini ve şiirlerini yazmaya zamanı olur. Öyle ki en bilinen şiirlerinden “Hapishane Şarkıları”nı da burada yazmıştır.

Başın öne eğilmesin,

Aldırma gönül aldırma;

Ağladığın duyulmasın,

Aldırma gönül, aldırma... (1933)

Cumhuriyet'in Onuncu Yılı nedeniyle çıkan aftan yararlanıp iki ay önce Sinop Cezaevi'nden çıkar. Yazar hapishanede 10 ay 7 gün kalır. Bu süre içerisinde insanları bol bol gözlemleyerek anlamaya çalışır. 1933 Ekim sonlarında memurlukla ilişkisi kesildiği için yeni bir görev alabilmek üzere Ankara'ya gider. Yedi ay beklemesine rağmen yanıt olumsuz olur. Bunun üzerine eski kanılarını değiştirdiğini göstermek adına Atatürk için *Benim Aşkım* adlı şiirini yazar.

Bir kalemin ucundan hislerimiz akınca

Bir ince yol onları sıkıyor, daraltıyor

Beni anlayamazsan gözlerime bakınca

Göğsümü parçala bak kalbim nasıl atıyor.

Daha pek doymamışken yaşamın tadına

Gönül başlanmaz oldu ne kıza ne kadına

Gönlüm yüz sürmek ister yalnız senin katına

Senden başka her şeyi bir mangıra satıyor.

Sensin kalbim değildir, böyle göğsüme vuran,

Sensin “Ülkü” adıyla beynimde dimdik duran

Sensin çeyrek asırlık günlerimi dolduran;

Seni çıkartsam ömrüm başlamadan bitiyor.

Hem bunları ne çıkar anlatsam bir dizeye

Hisler kambur oluyor dökülünce yazıya

Kısacası gönlümü verdim Ulu Gazi'ye

Göğsümde şimdi yalnız onun aşkı yatıyor (Ali, 1934, s. 201).

Bu şiir *Varlık* dergisinde yayımlanır. Ardından yeniden göreve kabul edilir. Milli Eğitim Bakanlığının Yayın Müdürlüğü Büro Şefliğine atanır. Bu arada Sabahattin Ali, arkadaşı Ayşe Hanım'a evlenme teklifinde bulunur. *Maaş alır almaz, yeni maaşa geçer geçmez sana telgraf ile nikâh teklif edeceğim. Hazırlıklı bulun* (Ali ve Özkırımlı, 1979, s. 155). Ancak Ayşe Hanım'ın onu yazdığı mektupta reddedişine şahit oluruz. *Deli Sabahattin; anladım sen katiyen uslanmayacaksın... Yazdıklarını daha çok şaka diye alıyorum, ama eğer bunları bir an için olsun ciddi düşündünse büyük bir çocukluk yapmışsın... Öyleyse artık yapacak bir şey kalmadı. Her işi tamamladın. Rahat da duramazsın, bunun imkânı yok... Dümdüz hayat seni deli eder çünkü. Dur, hiç olmazsa evleneyim bari dedin. İşe girer girmez bazı kimselere talipname göndereceğini söylüyordun zaten. Oturdun bir tane de bana irsal eyledin...* (Ali ve Özkırımlı, 1979, s. 149). Bu reddediliş üzerinde Sabahattin Ali oldukça üzülür; karamsarlığa, derbederliğe kapılır (Bayram, 2012, s. 204). Bu karamsarlığını gelen yepyeni bir haber dağıtır. 30 Eylül 1934 tarihinde Talim ve Terbiye Dairesi ikinci mümeyyizliğine atanır. Bu arada

Ankara İkinci Ortaokulunda Almanca öğretmenliğini de sürdürür. Bundan sonra artık şiirden iyice uzaklaşır. Peş peşe çeviriler, öyküler, romanlar yayınlar. Bunda Nazım Hikmet'in onun şiirlerinden pek hoşlanmadığının payı olabilir. Bu çıkarımı Hasan İzzettin Dinamo'nun anılarından çıkarmak mümkündür.

Ben Ankara Hapishanesinde Nazım Hikmet'e birlikte yatarken, Sabahattin Ali için sordum, (Nazım Hikmet) dedi ki: "Almanya'dan bize şiirlerini gönderdi. Fakat şiirleri pek hoşuma gitmedi. Fakat bir gün Orman adında bir hikâyesini getirdi. Okudum. İyice baktım. Şiirlerinden çok üstün. Çağırdım, Sabahattin sen artık hikâye yaz, bırak şu şiir işçiliğini dedim..." (Bayram, 2012, s. 59-74).

Sabahattin Ali, 1935 yılının yaz döneminde İstanbul'un Eczacı Salih Başotaç'ın Erenköy mahallesindeki köşküne ilk geldiğinde tanıştığı, güzel bir kadın olan Aliye Hanım'la 1935'te evlenir. Ankara'da Ulus'ta bir çatı katı tutarlar (Ali, 1997, s. 34). Sabahattin Ali'nin Aliye Hanım'a âşık olduğunu evlenmeden önceki mektuplarından anlamak mümkündür:

... Mektubunu alınca sevincimden yerimden sıçrayacaktım. Demek artık birleşmemiz bir gün meselesi oldu... Dünyada her şeyim sensin... İlk günlerde pek lüks yaşamamak bile muhakkak ki seni dünyanın en mesut insanı yapmak için her şeyi yapacağım. Çünkü sen sevgin ile beni dünyada erişilebilecek saadetlerin en büyüğüne erıştirdin (Sönmez, 2009, s. 33-34).

1936'da ise askere alınır. Askerlik görevini Eskişehir'de yapar. *Kürk Mantolu Madonna* romanını bu süreçte kaleme alır. 10 Aralık 1938'de de Ankara Musiki Öğretmen Okulu Türkçe öğretmenliğine atanır. Daha sonra bu okulun yerini alan Devlet Konservatuvarı Dramaturgluğu görevine getirilir. Bu onun son devlet görevi olmuştur. Eski arkadaşlarından olan Nihal Atsız, 1944 Nisan'da, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na açık bir mektup yayımlar. Sabahattin Ali ile ilgili olan bu mektup üzerine açılan davada, Atsız dört ay hapse mahkûm edilir. Fakat Sabahattin Ali aleyhindeki gösteri ve saldırılar iyiden iyiye artınca bir ara bakanlık emrine alınır ve 1945'te görevinden ayrılır. Yaşamını yazarak kazanmak

düşüncesiyle İstanbul'a geçer. Yeni Dünya gazetesiyle, La Turquie'de siyasal fıkralar, *Gün* dergisinde de öyküler yayımlamaya başlar. O zamanın iktidarı, bu gazetelerde yayımlananlardan huzursuzdur. Hüseyin Cahit Yalçın'ın, 4 Aralık 1945 tarihinde Tanin gazetesinde yayımlanan *Kalkın Ey Ehl-i Vatan* adlı yazısı üzerine büyük bir yürüyüş düzenlenir. Bu yürüyüş sırasında gazeteler büyük bir saldırıya uğrar. Saldırı sonucunda, Sabahattin Ali tekrar işsiz kalır. Yine aynı dönemde, bir mizah dergisi çıkarılmaya karar verilir. Aziz Nesin ile birlikte *Marko Paşa* adında bir dergi yayımlamaya başlarlar. Bu dergi çıktığı günden itibaren olağanüstü bir ilgi görür. Fakat bir süre sonra sıkıyönetim sebebiyle kapatılır. Dergi Malum Paşa, *Merhum Paşa* gibi isimlerle sürdürülmeye çalışılsa da fayda olmaz, tekrar kapatılır. Sabahattin Ali ise yayımcılığı sürdürmekte kararlıdır. Bu kez, *Ali Baba* adlı bir mizah dergisi çıkarır.

Marko Paşa ve *Merhum Paşa* adlı dergilerde yayımlanan yazılarından dolayı, hakkında "neşren hareket" davaları açılır, tekrar mahkûm olur. 1948 yılında üç ay boyunca cezaevinde kalır. Gazetelerin sırayla kapandığı sıralarda *Zincirli Hürriyet* gazetesinde yazmaya başlar. Yine burada yazdığı bir fıkradan dolayı soruşturmaya uğrar. Artık yapacak işi kalmamıştır, polis ardını bırakmamaktadır. Bitmez tükenmez baskılar karşısında, yurtdışına çıkmayı düşünür. Fransa'ya gitmek için pasaport almak ister, ancak vermezler. En sonunda kaçmaya karar verir. Cezaevinde birlikte yattığı birinin aracılığıyla Yugoslav göçmenlerinden Ali Ertekin ile tanışır. O sırada, bir arkadaşının kamyonunu çalıştırmaktadır. Ali Ertekin, şoför yardımcısı olarak alınır (Yeni Sabah, 1949, s. 3) ve 31 Mart 1948'de Kırklareli'ne hareket edilir. Kızılcadere köyünde kamyonun inilir ve kamyon geri gönderilir. Üsküp bucağının Sazara köyü yakınlarındaki ormanda Ali Ertekin tarafından 2 Nisan 1948'de öldürülür. Ölüsü, 16 Haziran 1948'de bir çoban tarafından görülerek jandarmaya bildirilmesi sonucu bulunur. Bulunan cesedin kimliği saptanamaz. Çünkü kaslar kalmamış, iskelet dağılmış ve yüz kemiklerinden bazıları eksik haldedir. Kafada sağ kemik üzerinde çöküntü ve buna karşı olan iç tarafta çıkıntı görüldüğü ve başka da bir ize rastlanmadığı belirtilir. Daha sonradan, Bulgaristan'a adam kaçıran örgütün yakalanması dolayısıyla, bu iskeletin Sabahattin Ali'ye ait

olduğunu Ali Ertekin açıklar. Ertekin, 28 Aralık 1948 tarihli ifadesinde Sabahattin Ali'yi nasıl öldürdüğünü ayrıntılarıyla anlatır (Her gün, 1949, s. 1; Cumhuriyet, 1949, s. 1; Akşam, 1949, s. 1). Sözlerinin son bölümleri şöyledir:

Böylece konuşarak yolumuza devam ediyorduk. Üsküp nahiyesinin üzerindeki tepeden Sazara yoluna çıktık. Söylediği sözler bende nefret uyandırmaya başladı. Onu ele vermeyi düşündüm. İçime fenalık geldiğini, daha ileriye gidemeyeceğimi söyleyerek Sazara'ya gidecek yerde yanlış bir yola saparak dereye indirdim. Dereye indiğimiz zaman karşıda Sazara ile Hedye köyleri görünüyordu. İşte şu gördüğün köylerin yakınında Bulgar hudut kuleleri var, artık yaklaştık, fakat içime bir fenalık geldiği için geceyi burada geçirelim, yarın akşam Bulgar kulelerini geçeriz, dedim. Razi oldu, ateş yaktık, geceledik. Ertesi sabah kendisiyle Üsküp merası ile Sazara merasını ayıran derenin Üsküp merası mevkiindeki yamaçta gürgen fındıkları arasında bir yerde oturduk. Çantasını açtı, eline bir kitap aldı, ceketini yere serdi, kol saatini çıkarıp yanına koydu. Sirtüstü uzandı. Geceyi bekliyorduk. O yattığı yerde anlatmaya devam ediyordu. Ben şimdi Tırnavacı'ğa gideceğim, oradan Sofya'ya ve Sofya'dan da uçakla Moskova'ya gideceğim. Oradan bir Çek pasaportu çıkardıktan sonra Roma'ya ve Fransa'ya geçeceğim, oradaki Türkleri teşkilatlandıracağım dedi. (...) Bu sözleri işitince beynim attı. Vaktiyle Rusların 93 Harbinde dedelerime fena muameleler yaptığını babam bana söylemiş ve anlatmıştı. Bu sözlerden sonra Sabahattin Ali'nin Türklükle alakası olmayan ve Türk milletine fenalık için harice kaçmak isteyen bir canavar olduğunu anladım. Zaten elinde de şişkin bir çantası vardı, bu çantada mevcut olması muhtemel olan muzır evrakı düşündüm. Heyecanım teessüre inkılap etti, titremeye başladım. Elimde sopa vardı, ayağa kalktım, gezinmeye başladım. Her geçen saniye asabımı bir kat daha sarsıyordu. Gözlerim kararır gibi oldu.

İşte bu milli düşünce ile birdenbire irademi kaybederek elimdeki sopa ile kitap okumakta iken kafasının sol tarafından yüzüne doğru şiddetle vurdum. Suratı, gözlükleri, kulağı kan içinde kalmıştı. Arkasından aynı yere şiddetle bir daha vurdum. Bu iki darbeden sonra Sabahattin Ali sağ tarafına doğru yere yıkıldı. Ağzından, burnundan kanlar boşandı. Dikkat ettim. Hafif hafif nefes alıyordu. Bu defa üçüncü bir darbeyi ensesine vurunca nefesi tamamen kesildi. Ölmüştü (Uyguner, 1992, s. 13-14). Ali Ertekin'in bu açıklaması Sabahattin Ali'nin ölümüne dair soru işaretlerini giderir nitelikte olmuştur.

Sabahattin Ali, iktidarı eleştiren bir yazardı ancak hiçbir örgütün üyesi değildi. Yakın arkadaşları buna ihtimal bile vermiyorlardı. Sözü her zaman dinlenen mantıklı biriydi. Açık ve dobra bir insan olduğu için böyle bir şeyi saklaması mümkün değildi.

Sabahattin, politika adamı olacak biri değildi. Bir kere ağzı sıkı değildi. Her önüne gelene gizli diye bir şeyi söyler, yüz metre sonra başkalarına da söylerdi... (Bayram, 2012, s. 249).

Hiçbir gizlisi saklısı olmayan bir insandı. Yakın dostları 'o kadar çok konuşurdu ki, ağzından bir şey kaçırır diye gizli işlere sokulmazdı' diyorlar... (Ali, 1997, s. 81).

Talip Apaydın'da onun hiç kimseden korkmayan bütün düşüncelerini açıkça dile getiren bir insan olduğunu aralarında geçen şu konuşmayla özetlemiştir:

...Cumartesi günleri Ankara'ya gelirdik, gider (Sabahattin Ali'nin) kapısını vururdum (...) Hikâyelerindeki duygulu kişiliği ile bağdaştıramadığımı söylemeliyim. Kafamda daha başka kurmuştum demek. Oysa konuşkan, girgin, kavgacı bir adamdı. Dünyada insanlar açlıktan ölürken Brezilya'da

binlerce ton kahvenin denize döküldüğünden tutun da, Cumhurbaşkanı İnönü'nün bencilliğine, küçük adamlığına kadar bir sürü konudan söz ederdi. Hem de yüksek sesle konuşurdu. Sanırım İnönü hakkında böyle sözleri ilk ondan duymuştum. Korkarak kapıya bakmış olacağım ki, 'Korkma, korkma!' dedi. 'Ben bunları her yerde söylerim. Bunun böyle olduğunu bir gün siz de anlayacaksınız...' (Bezirci, 1997, s. 52).

Her şeye rağmen yazı yazmaktan vazgeçmemeye karar verip bilinçli bir şekilde, hiç çekinmeden bu tehlikeli yolu seçmişti. Aslında o zor olanı yapıyordu. Ancak bunu yaparken ailesinin ciddi sıkıntı çektiğini öğrenmek onun için dayanılmaz bir üzüntüydü. Haluk Yetiş, bu durumu şöyle anlatmıştır:

Bir gün Sabahattin Ali idareye geldi. Çok üzüntülüydü. Kızı Filiz o zaman ya ilkokul ikinci sınıfta ya da üçüncü sınıfta. Kızına okulda ters bakmaya başlamışlar, Sabahattin'in durumundan dolayı. Bu solcu. 'Komünist Sabahattin Ali'nin kızı' biçimde söz atmalar olmuş. Karısı mektubunda bu durumdan yakındığı için çok üzgündü. 'Utanmadan çocuklarla uğraşiyor bu adamlar' diyordu... (Bayram, 2012, 102).

Sabahattin Ali'yi öldürdüğünü itiraf eden ve Milli Emniyet mensubu olduğu iddia edilen Ali Ertekin, dört yıla hüküm giymiş; ancak birkaç hafta sonra çıkarılan aftan yararlanarak serbest kalmıştır.* Sabahattin Ali'nin ölümüne dair birçok araştırmalar yapılmış, arkasında yatan gerçekler gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bir makalede, “*Sabahattin Ali hiç şüphe yok ki komünist teşkilata mensup bir insandı*” (Saka, 1949) görüşü ile onun komünistler tarafından kaçırılmadığı için öldürüldüğü ileri sürülürken ölümünden otuz yıl sonra, Kemal Bayram Çukurkavaklı tarafından Sabahattin Ali ve çevresiyle ilgili yaklaşık iki yıl süren bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda Sabahattin Ali'nin derin devlet tarafından hazırlanan bir komployla öldürüldüğü ortaya konmuştur (Bayram, 2012).

3.2. SABAHATTİN ALİ'NİN YAZIN HAYATI*

Sabahattin Ali'nin, daha Balıkesir İlköğretmen Okulu ikinci sınıftayken yazmaya başladığı bilinmektedir. Çok küçükken okumaya yönelen Sabahattin Ali, öğretmen okulunda Michel Zevaco'nun *Pardayanlar*, Victor Hugo'nun *Sefiller*, Jules Verne'nin *Devri Âlem Seyahati* gibi çeviri kitapları okumuştur. Arkadaşlarından birinin belirttiğine göre, önce bir hikâye kitabı yazmıştır. *Horoz Mehmet* adlı bu hikâyesini, öğretmeni Gazali Bey beğenmiş, Sabahattin Ali'yi daha çok yazmaya teşvik etmiştir. Bundan sonra da birçok hikâye ve şiir yazmıştır. Yayımlanan ilk hikâyesinin, Balıkesir'de çıkan *Irmak* dergisinin 1928 Şubat sayısındaki *O Arkadaşım* olduğu bilinmektedir. Yalnız bu dergide yayımlanan hikâyelerini ve şiirlerini kitaplarına almamıştır. Kitaplarına girenler arasında ilk olanı ise, 1928'de *Yedi Meşale* dergisinde yayımlanan *Viyolonsel*'dir. Yazar, insan yaşamlarına ayna tutma eğilimini henüz bu hikâyelerinde göstermeye başlamıştır (Bezirci, 1997, s. 155-156).

Sabahattin Ali, bu yıllarda *Irmak* ve *Yedi Meşale* haricinde *Serveti Fünun* dergisine de şiirler ve hikâyeler göndermiştir. *Gecenin Kemani* adlı hikâyesiyle birlikte birçok şiiri bu dergide yayımlanmıştır. Yine aynı şekilde *Akbaba*, *Güneş* ve *Hayat* adlı dergilerde de ilk ürünlerine denk gelinmiştir. Sabahattin Ali'nin şiirle ilgili görüşlerini bir söyleşisinde dile şu şekilde dile getirmiştir: *Bence şiirin eskisi yenisi yoktur. İyi şiir, muhakkak ki insana bir şey ilave eder, bu şey bazen tez olur, bazen bizim manen daha genişlememizi temin eden bir heyecan olur* (Ümran, 1938, s. 566).

Yazar, 1934'ten sonra ise *Varlık*, *Oluş* gibi edebiyat dergilerinde ve *Atsız Mecmua*, *Resimli Ay*, *Ayda Bir*, *Yedigün*, *Yeni Edebiyat*, *Yurt ve Dünya*, *Adımlar*, *Gerçek*, *Görüşler*, *Gün*, *XX. Asır* gibi dergilerde ve *Yeni Anadolu*, *Yeni Dünya*, *Marko Paşa*, *Malum Paşa*, *Merhum Paşa*, *Zincirli Hürriyet* gibi gazetelerde hikâye ve yazılar yayımlamıştır.

* Geniş bilgi için bkz. Bu başlıkta Muzaffer Uyguner, *Sabahattin Ali, Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, Bilgi, Ankara: 1992; kitabından faydalanılmıştır.

Sabahattin Ali, Almanya'da bulunduğu sırada Rus klasikleri ile ilgilenmiş; Turgenyev, Gorki gibi yazarları okumuştur. Ayrıca Alman yazarlarından Heinrich von Kleist ve E.T.A. Hoffman ile Norveçli yazar Knut Hamsun ile ruhsal bir yakınlık duymuş, sonraları bu yazarlardan çeviriler de yapmıştır. Özellikle 1945'ten sonraki dönemde siyasal fıkralar da yazmıştır.

Gerçek hayatı eserlerine yansıtmayı ilke edinen Sabahattin Ali, bu doğrultuda yaşamından bazı izlenimlerini çeşitli hikâyelerine yansıtmıştır (Bezirci, 1997, s. 155-156). Örneğin, *Pazarıcı* adlı hikâyesinde, babasının pazarcılık yaptığı dönemi ve babasının yaşantısını bulmamız mümkündür. *Bir Cinayetin Sebebi*, *Bir Siyah Fanila İçin*, *Viyolonsel*, *Komiki Şehir*, *Değirmen* gibi hikâyelerinde de baskı altında kalan çocukluğun ve Edremit yaşamının izleri vardır. *Bir Siyah Fanila İçin* adlı hikâyede, öğretmen olarak gittiği Yozgat'ın doğasının bulunduğu da bir gerçektir. Yine birçok hikâyesinde cezaevleri ile ilgili gözlemlerini ve izlenimlerini buluruz. *Kürk Mantolu Madonna* adlı romanında ise, Almanya'daki yaşamından söz etmektedir. Özellikle ilk kitabı *Değirmen*'i oluşturan hikâyelerinde, yaşamöyküsü ile ilgili yakın ilişkiler kurulabilir. Aynı zamanda bu eserinde sanata bakış açısını da gözler önüne sermiştir:

Siz sevemezsiniz adaşım, siz şehirde yaşayanlar ve köyde yaşayanlar; siz, birisine itaat eden ve birisine emredenler; siz, birisinden korkan ve birisini tehdit edenler...
Siz sevemezsiniz. Sevmeyi yalnız bizler biliriz... Bizler: Batı rüzgârı kadar serbest dolaşan ve kendimizden başka Allah tanımayan biz çingeneler (Ali, 2019, s. 14).

Günümüzdeki saptamalara göre, Sabahattin Ali, ilk hikâyelerini 1926'da yazmaya başlamıştır. Irmak dergisinde hikâyesi yayımlandığı sırada Ömer Seyfettin, Halit Ziya Uşaklıgil gibi ustaların hikâyeciliği edebiyatımızda büyük ölçüde etkilidir. Ayrıca yine o yıllarda Memduh Şevket Esenal, F. Celalettin gibi isimler de değişik bir anlayışın hikâyelerini yazıyorlardı. Bunların dışında başka öykücüler de dönemlerinin toplumsal olgularını yansıtan gerçekçi ya da romantik hikâyelerle tanınıyorlardı. Sabahattin Ali, tam da

böyle bir ortamda hikâyeciliğe başlamıştır (Kudret, 2004, s. 61). Ayrıca yine *Değirmen* eserinin ön sözünde hikâye ve romanlarını şiirlerinden üstün tuttuğunu anlamamız da mümkün olmuştur.

Şiir ve öykülerim arasında, yazmış olmaktan utanacağım kadar kötülerini olduğunu biliyorum. Bunların bir kısmının çocuk denecek bir yaşta yazılmış olmaları bence bir mazeret değildir çünkü bu çeşit bir yazıyı bugün herhangi bir imzanın üstünde görsem sahibini ıslah olmaz bir zevksizlik ve tam istidatsızlıkla suçlandırmakta tereddüt etmem. Bunların benim sanat hayatımın gelişmesini göstermesi bakımından, sadece kendim için bir ehemmiyeti vardır ki bu da onları başkalarına okutmak için bir sebep olamaz (Ali, 2019, s. 1).

Yazarın ilk hikâyelerinde romantik bir duruş söz konusu olmuştur. İlk hikâyelerinin yer aldığı *Değirmen* adlı kitabındaki hikâyelerde tam da bu duruş göze çarpar. 1935'te yayımlanan bu kitabında, bilinçli gözlemlere dayalı olan *Kanal* ve *Candarma Bekir* hariç tüm öyküleri bu romantiklik çerçevesinde yazılmıştır. Geri kalan hikâyelerinde ise Edremit'te geçen ergenlik döneminin ruhsal baskılarının dışavurumu, bilinçaltındaki olayların bilinç üstüne çıkışı görülür. Gururlu bir çocuk olarak betimlenen Sabahattin Ali, zaman zaman bu nedenden dolayı çevresi ile çatışma haline girmiştir. Bu ruhsal hayatını *Değirmen*'deki hikâyelerinde görmek mümkündür. Çevresiyle uyuşmayan, alıngan, titiz, olaylar içerisinde çıkış yolunu bulamayan kişilerin sıkça görüldüğü hikâyelerle; savaşlar görmüş, hasta bir annenin bulunduğu aile ortamında günlerini geçirmiş sanatçımızın yaşamı arasında bir koşutluk bulabiliriz. Bu hikâyelerde aynı zamanda toplumcu gerçekçi izlere de rastlanmaktadır. Asıl toplumcu gerçekçiliğe yönelişinin hikâyeleri ise, 1936'da yayımlanan *Kağnı* kitabında yer almaktadır. 1937'de yayımlanan *Ses* kitabı da *Kağnı*'daki özellikleri taşır. *Ses* (1937), *Köpek* (1937), *Sıcak Su* (1936), *Mehtaplı Bir Gece* (1937) yazarın ustalık eserleri arasında yer alır (Bezirci, 1997, s. 158-159).

Sabahattin Ali, kendi sanat görüşünü şu sözlerle açıklamıştır; *Benim kanaatimce, sanat insanı insana ve hayatı ve bunların manasını öğretmekle muvazzaftır. Ancak bu takdirde geniş bir kitlede daha çok insani olmak, daha iyi bir hayata varmak arzuları belirir. Sanat, bütün teferruatıyla hayatı ihtiva etmeli, insanca yaşamak, insan gibi yaşamak, daha iyiye, daha yükseğe, daha temize doğru koşarak yaşamak arzusunu, hatta ihtiyacını uyandırmalıdır* (Yazar, 1937). Sabahattin Ali, bu görüşünü, sonraki birçok konuşmasında da belirtmiştir. Onda, insan sevgisi, yaşamı daha iyi koşullar içinde sürdürme çabası temel bir görüş olmuştur. Bu amaçla, başlangıçtaki çevreyle çatışması, zamanla egemen güçlerle ve bürokrasiyle bilinçli bir çatışmaya dönüşür. Öyle ki yaşamı da bu yolda sona erer.

Cezaevlerine girip çıkması, daha bilinçli gözlemler yapmasına katkıda bulunmuş demek yanlış olmaz. Bu gözlemlerinin ilk ürünleri arasında *Kağrı*, *Kamyon*, *Kafa Kâğıdı* ve *Arabalar Beş Kuruşa* adlı hikâyeleri anılabilir. Bunlarda o güne kadar edebiyatımıza girmemiş olaylar ve insanlara denk geliriz. Gözlemci gerçekçiliği betimlemeye dayalı bu ürünlerinde, onu, zaman zaman sakın davranış içinde; zaman zaman hırçın bir karşı koyma havasında buluruz. Egemen güçlerle, çevresindeki bazı kişilerle savaşındaki sertlikle birlikte hikâyelerindeki toplumcu gerçekçilik koyu bir taşlamaya, eleştiriye dönüşür diyebiliriz. Son kitabı *Sırça Köşk*'teki hikâyelerinde bunun en güzel örneklerini görebiliriz. Gerçekçiliği her zaman üstün tutup savunmasını konuyla ilgili her açıklamasından anlamamız mümkündür. *Bence hayattaki her şey gibi, edebiyat da bir hizmet ve bir mücadeledir. Ve (...) daha doğruya, daha iyiye, daha güzele götüren bir mücadele ve hiçbir zaman yüksek ruhlu bay üdebanın gönül eğlencesi değil!* (Varlık, 1936, s. 65).

Sabahattin Ali, hikâyelerinde halk dilinden yararlanmış; dili olabildiğince yumuşak, yalın ve açık kullanmaya çalışmıştır. Bunu yaparken dili ustaca kullandığı gözden kaçmamıştır. Yayına hazırladığı hikâyelerinin dilini mutlaka sadeleştirme ihtiyacı duymuştur. Bunu Ayşe Sıtkı'ya yazdığı bir mektupta açıkça dile getirmiştir (Ali, 1991, s. 179).

Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde, genellikle Türk edebiyatı hikâyeciliğindeki klasik anlayışın izlerini görürüz. Bu klasik anlayış ilk olarak giriş-düğüm-sonuç şeması ile kendini gösterir. Çoğu zaman, hikâyelerini uzunca bir çevre betimlemesi ya da anılarının yaşatılması biçiminde, hikâyeye ilgisizmiş havası içinde uzunca bir girişle başlattığı görülmektedir. Bu, estetik açıdan doğru olmayabilir. Bunun haricinde insandan çok, insanı mutlu kılacak gerçeği önemsemesi de estetik düzenini zedelemiş sayılabilir. Ancak o her zaman anlatmak istediği konuya odaklanmıştır. Edebiyatla ilgili yapılan eski-yeni tartışmasının içinde yer almamış, eser eleştirilerinde iyi-kötü ölçeğinin yer alması gerektiğini savunmuştur. Fuzuli, Şeyh Galip gibi eski yazarların kaliteli olduğunu ifade etmiş, yeni ve kalitesiz yazarlardan uzak durmuştur. Öyle ki Yaşar Nabi Nayır'a Garip Hareketi ile ilgili ağır eleştirilerde bulunmuş, bu anlayış ile yazan yazarları yabancı, gereksiz ve anlaşılmaz olarak yorumlamıştır (Nayır, 1985, s. 85).

Sabahattin Ali, hikâyelerinde genellikle kırsal alandaki ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin insana yansımalarını verirken öykülerini sınıfsal bir temele dayandırmış, içerik olarak sosyal eleştiriye yoğunlaşmıştır. *Kağnı* kitabındaki *Kağnı* adlı hikâyeye başlayan bu yöneliş, daha sonraki kitaplarına giren hikâyelerinde iyice belirginleşir. *Apartman* gibi bazı hikâyelerinde de bu sınıfsallığı kent yaşamına dönük olarak ele almıştır. Birçok hikâyesinde, betimleyici bir anlatım içerisinde tüm gerçeklikleri gözler önüne serip yorumlamayı okuyucusuna bırakmıştır. Bu konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Halkçı bir edebiyatın ancak realist olabileceği izaha ihtiyaç göstermeyecek kadar açık bir hakikattir. Halk alelumum realist olduğu ve tahriften hoşlanmadığı için hakikatleri maksatlı veya maksatsız, şuurlu veya şuursuz değiştiren muharrirlerden de pek hoşlanmaz. Yalnız bu realizm, natüralizme pek benzeyen diğer realizm ile karıştırılmamalıdır. Realist olacağım diye hayatta vakıa halinde mevcut bulunan romantizmi inkâr etmek saflık olur. Zaten ben bu izm'lerden pek bir şey anlamam. Benim için sadece hayat ve insan vardır, bin türlü tezahürleriyle bugün realist, yarın romantik, öbür gün natüralist olan hayat ve insan. Muharrir yalnız görüşünde değil,

yazışında da bu hayat gibi olmalı yani her şeyden evvel bir insan olmalıdır... Muhtelif taraflarıyla herkes gibi bir insan. Ve böyle yazmalıdır. Muharrir realist mi? Şöyle mi, böyle mi diye araştıracağımıza namuslu mu yoksa yalancı ve tahrifçi mi diye sormalıyız. Hakikî realizm samimi olmak, yalan söylememektir (Ali, 2006, s. 87).

Sabahattin Ali'nin tüm hikâyelerinde olay önemli bir yer tutar. Kendisi bir konuşmasında bununla ilgili şunları söylemiştir:

Hikâye yazmak hayli güç bir iştir. Güçlüğü nispetinde nankördür. Şiir, insanda yarattığı lirik heyecanın derecesi kadar uzun ömürlü olur, fakat epik eserin hayatı yarattığı insanların hakiki bilgisine, canlılığına tabidir. Hikâyede ise, insan yaratmak pek zor, bazen imkânsızdır. Hikayenin merkezi sıkleti vaka (anekdot) olduğuna ve vakalar pek çabuk aktüel olmaktan çıkacağına göre, hikayelerin uzun ömürlüleri parmakla gösterilecek kadar azdır. Garba baksanız, orada bile ayakta durabilenler Boccacio, Poe, biraz da Çekof'tur (Varlık, 1938).

Sabahattin Ali, bu anlayışı ile Türk Edebiyatındaki Sait Faik'ten bütünüyle ayrılır, Ömer Seyfettin'e yakın bir çizgide duruş sergiler. Ancak Ömer Seyfettin Maupassant'a, Sabahattin Ali ise Almanya'dayken hikâyelerini okuduğu Gorki'ye yakınlık duymuştur. Olayları nesnel bir bakış açısıyla verir, olayların içine kendisi çok az girer.

Kısa ve mücadelelerle dolu hayatıyla Sabahattin Ali, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden biri olmuştur. İçinde bulunduğu siyasi ortama rağmen sade diliyle ve gerçekçilik anlayışıyla edebiyata önemli katkılar sağlamıştır.

3.3. SABAHATTİN ALİ'NİN ESERLERİNİN İÇERİKLERİ

Sabahattin Ali şiir, roman ve hikâye yazmış bir sanatçımızdır. Ömrünün son yıllarında gazeteciliğe başlamış ve birçok makale yayımlamıştır. Şiirlerinin bir bölümünü *Dağlar ve Rüzgâr* adlı kitapta toplamış, sonraki yıllarda bunlara dergilerde kalmış şiirleri ve

yayımlanmamış olanlar da katılmıştır. Ayrıca *Kurbağanın Serenadı* adlı bir defterde topladığı şiirleri de kitap olarak değerlendirilmiştir. Hikâyelerini ise *Değirmen, Kağı, Ses, Yeni Dünya* ve *Sırça Köşk* adlı kitaplarında toplamıştır. *Kuyucaklı Yusuf, İçimizdeki Şeytan* ve *Kürk Mantolu Madonna* adlı üç romanı ile *Esirler* adlı bir oyun kitap olarak basılmıştır.

Şiir Kitapları: Sabahattin Ali, birçok sanatçı gibi varlığını ilk önce şiirler göstermiştir. Bilinen ve yayımlanan ilk şiiri *İlk Beyaz Saç* adını taşımakta olup Balıkesir'de yayımlanan *Çağlayanlar* dergisinin 1.3.1926 tarihli sayısında çıkmıştır. İlk yayımlanan şiirleri şiir kitabına alınmamış, *Kaplumbağanın Serenadı*'na girmiştir. İlk yayımlanan şiir kitabı *Dağlar ve Rüzgâr* da ise 1931-1934 yılları arasında yazılmış 29 şiiri bulunmaktadır. *Dağlar ve Rüzgâr* yayımlandığı günlerde büyük ilgi görmüştür. Kitaptaki iki şiir dışında (*Rüzgâr ve Öyle Günler Gördüm ki*) hemen hepsinin halk şiirimiz kaynaklı oluşu, ulusal kaynaklardan yararlanıldığı görülmektedir. Şiirlerinde genellikle özgürlüğü elinden alınmış bir insanın hüznü sezilir.

Göklerde kartal gibiydim,

Kanatlarımdan vuruldum;

Mor çiçekli dal gibiydim,

Bahar vaktinde kırıldım. (Hapishane Şarkıları, ilk dördlük)

Kurbağanın Serenadı ise, 1926-1929 arasında yazılan şiirlerinin toplandığı bir defterden yararlanılarak yayımlanmıştır. Bu kitap dört bölümden oluşur ve Sabahattin Ali'nin arama dönemlerini yansıtır. Bu arayışlar zamanla onu kendi yoluna götürmüştür. Bazı şiirlerinde halk diline yakınken bazılarında ise Osmanlıca tamlamalar görülür.

Oyunu: Sabahattin Ali'nin bilinen tek bir oyunu vardır. *Esirler* adlı bu oyun, *Varlık* dergisinin 1936'daki sayılarında yayımlanmıştır. Daha sonraları *Sırça Köşk* kitabında yer almıştır. 65 sayfalık bir oyundur. Oyunda, Çinlilere tutsak düşen Türklerin ve özellikle Kürşad'ın tutsaklığı ve bu tutsaklığından kurtuluşu anlatılır.

Hikâyeleri: Sabahattin Ali, toplumsal öykücülüğümüzün ilk isimlerinden olarak anılabilir. Hikâyelerini beş kitapta toplamıştır. Bu kitaplarda 64 ayrı hikâye buluruz. İlk baskısı 1935'te yapılmış olan *Değirmen* de 16 hikâye bulunmaktadır. Bu ilk kitabını üç bölüme ayırmıştır. İlk bölümdeki hikâyeleri romantik çağının ürünleri, ikinci bölümün hikâyeleri toplumcu-gerçekçi hikâyeler, üçüncü bölümdekiler ise magazin hikâyeleri olarak açıklamıştır.

İkinci hikâye kitabı olan *Kağrı*'nın baskısı 1936'da yapılmıştır. Birinci kitapta görülen toplumsal gözlemlere ve duygulara dayanan hikâyeler bu kitapta geliştirilmiş, gerçek hayat hikâyelerinden yararlanarak üretmeye başlamıştır. *Kağrı*'da 13 öykü bulunmaktadır.

Üçüncü hikâye kitabı *Ses* 1937'de çıkmıştır. Kitapta sadece 5 hikâye vardır ve aynı anlayış çerçevesinde eserlerini vermiştir.

1943'te yayımlanan *Yeni Dünya* adlı dördüncü hikâye kitabında ise 13 öykü bulunmaktadır. Toplumsal eleştiriye yönelik hikâyeleri bulunan bu kitapta gözlemler ve izlenimler daha geniş bir alanda verilir. Anlatım daha akıcı, sağlam ve etkileyicidir.

İçinde 14 öykü ile 3 masal bulunan *Sırça Köşk* ise 1947'de çıkmış son hikâye kitabıdır. Artık gerçek bir toplumsal eleştirici olduğunu bu kitabı ile kanıtlar.

Romanları: Sabahattin Ali, üç roman yazmıştır. İlk romanı olan *Kuyucaklı Yusuf*, Aydın'da geçirdiği tutukluluk günlerine dayanan bir romandır. İlk kez 1937'de öncelikle dergilerde yayımlanmıştır. Roman için bir yenilik getirmişti dersek doğru olmaz. Zaman zaman hızlanan, zaman zaman durağanlaşan çok fazla olay barındıran bir romandır. Ancak betimlemeler ve ruhsal çözümler dengeli biçimde verilmiştir. Dili yalın ve durudur.

Ardından 1940'ta ikinci romanı olan *İçimizdeki Şeytan*, *Remzi Kitapevi* tarafından basılmıştır. Aydınlar arasındaki düşünce tartışmalarını ve çatışmaları anlatır. Severek evlenen iki genci odak noktası yaparak anlatmıştır. Romandaki kişileri ilk romanında olduğu gibi tanıdığı kişilerden seçtiği bilinir. Yaşamları ayrıntılarla verilmiştir. Dili öyküleri ve diğer

romanı gibi duru ve yalındır. Ancak düşünce yoğunluğunun fazlaca verilmesi romanı yer yer yavaşlatmıştır.

Son romanı olan, *Hakikat* gazetesinde bölüm bölüm yayımlanan ancak yarıda kesilen "Kürk Mantolu Madonna" adlı romanı *Remzi Kitapevi* tarafından 1943'te basılmıştır. Bu romanında da tanıdığı insanları ele almış, büyük bir aşkı anlatmıştır. Dili yalın ancak diğer romanlarına göre daha şiirseldir. Ruhsal çözümlemeler dengeli, ayrıntılar özenli ve her şey ölçülüdür. Anlatım temposu ve uyumu özenle ayarlanmıştır. Bu roman okuyucuyu saran ve sürükleyen bir roman olmuştur.

Sabahattin Ali'nin öykü kitapları ve romanları dışında üç kitabı daha bulunmaktadır. *Markopaşa Yazıları ve Öyküleri* kitabı 1986'da basılmış olup kendisine ait siyasal yazı ve konuşmalar yer almaktadır. *İki Gözüm Ayşe* kitabında gençlik yıllarında Ayşe Sıtkı adlı bir arkadaşına yazdığı mektuplar yer almış, 1991'de basılmıştır. *Tarihteki Garip Vakalar* kitabı ise 1936'da basılmış, bazı olaylarla ilgili derlemelere yer verilmiştir. Bunlar haricinde *Minnovan Barnhelm* (1942), *Üç Romantik Hikâye* (1943), *Antigone* (1946) ve *Fontamara* (1966) isimlerinde çeviri kitapları da vardır.

Sabahattin Ali'nin tüm bu eserlerini konuları, dil özellikleri, kişileri ve olayları bağlamında, alt başlıklar halinde incelemek mümkündür.

Konuları: Sabahattin Ali'nin hikâyelerindeki konuları diğer yazarlarda da olduğu gibi bir sınıflama içine sokmak doğru bir yol değildir. Ancak konuların ağır basan yönleriyle kesin olmayan bir sınıflandırma yapılması, mümkündür. Bu sınıflandırmanın başını köy ve köylü hayatı çeker. Ardından işçi ve diğer meslek grupları, cezaevi ve tutukluları, aydınları ve aşkı sıralamak mümkündür.

Sabahattin Ali'nin köy ve köylü yaşantısına denk geldiğimiz hikâyelerini *Değirmen*'deki *Bir Orman Hikâyesi*, *Kazlar*, *Candarma Bekir*, *Bir Firar* ve *Kanal*'ı; *Kağnı*'daki *Kağnı*, *Kamyon* ve *Kafa Kâğıdı*'nı; *Ses*'teki *Sıcak Su* ve *Ses*'i; *Yeni Dünya*'daki *Ayran*, *Asfalt Yol*,

Sulfata, *Bir Konferans* ve *İki Kadın*'ı, *Sırça Köşk*'teki *Çirkince*'yi örnek vermek mümkündür. Bu öykülerinde, köylülerin devletle, ağayla, doğayla, kendileriyle ve kentlilerle olan ilişkileri ve çatışmaları anlatılır. Aynı zamanda sınıfsal ögelere de başvurulur (Bezirci, 1997, s. 161).

Yazarın işçi ve işçi sorunlarını işlediği hikâyelerine *Değirmen*'deki *Bir Gemici Hikâyesi*, *Kağnı*'daki *Apartman*, *Ses*'teki *Mehtaplı Bir Gece*, *Yeni Dünya*'daki *Isıtmak İçin* ile *Uyku*, *Sırça Köşk*'teki *Portakal* ile *Millet Yutmuyor* adlı hikâyeleri örnek gösterilebilir. Diğer meslek gruplarıyla ilgili verdiği hikâyelere doktor ve hastanelerle ilgili olan *Yeni Dünya*'daki *Sulfata*, *Sırça Köşk*'teki *Böbrek*, *Cankurtaran*, *Hakkımızı Yedirmeyiz* ve *Dekolman* adlı hikâyeleri söyleyebiliriz.

Sabahattin Ali, 1931, 1932 ve 1948'de üç kez cezaevine girmiştir. Bu nedenle hikâyelerinde cezaevleriyle ilgili gözlemlerine gerçekçi bir şekilde rastlamak mümkündür. Bunlara örnek olarak *Değirmen*'deki *Kazlar* ve *Candarma Bekir*, *Kağnı*'daki *Kafa Kâğıdı*, *Bir Şaka* ve *Duvar*, *Yeni Dünya*'daki *Çaydanlık*, *Sırça Köşk*'teki *Katil Osman* verilebilir. Bu hikâyelerinde bazen içerideki hayatlarından, bazen ise içeri girmeden önceki hayatlarından bahseder.

Aydınların üzerinde durduğu hikâyeleri arasında *Değirmen*'deki *Bir Siyah Fanila İçin*, *Kağnı*'daki *Fikir Arkadaşı*, *Düşman* ve *Bir Skandal*, *Ses*'teki *Köpek*, *Yeni Dünya*'daki *Bir Konferans*, *Sırça Köşk*'teki *Beyaz Bir Gemi* ve *Kurtla Kuzu* örnek gösterilebilir. Bu hikâyelerde genellikle Anadolu'da görevlendirilen aydınlar gittikleri yeri beğenmez ve alışamazlar. Sorumsuz, halkın sorunlarını umursamayan bencil kişilerdir.

Sabahattin Ali'nin özellikle ilk hikâyelerinde aşk fazlaca yer tutarken, sonraları en az işlediği konunun bu olduğu söylenebilir. *Değirmen*'deki *Değirmen*, *Viyolonsel*, *Kırlangıçlar*, *Kurtarılamayan Şaheser*, *Bir Cinayetin Sebebi*, *Komiki Şehir* ve *Sarhoş*, *Kağnı*'daki *Arap Hayri* ile *Gramofon Avrat*, *Ses*'teki *Köstence Güzellik Kraliçesi*, *Yeni Dünya*'daki *Hanende Melek*, *Selam* ve *Hasanboğuldu* ve *Sırça Köşk*'teki *Bir Aşk Masalı* hikâyelerinin konusu aşktır.

Sabahattin Ali, konularını işlerken açık seçik bir anlatım kullanır. Dolaylı anlatıma rastlamak pek mümkün değildir. *İçimizdeki Şeytan*, *Kürk Mantolu Madonna* ve *Kuyucaklı Yusuf* adlı romanlarını da aynı konular çerçevesinde incelemek mümkündür.

Dil Özellikleri: Sabahattin Ali'nin hikâye ve romanlarında kullandığı dil çoğunlukla konuşma dilidir. Ancak bu konuşma dilinin yanı sıra "seyyah, münzevi, katiyen, zelil, lakayt, nizamname, dehalet, evvela, esbabı, ehemmiyet, teşerrüf, muallim, vaziyet, münakaşa, tezahür" gibi eskiden kullanılan sözcüklere de yer vermiştir. Eski dile yer verdiği gibi batı kaynaklı sözcükleri de eserlerinden esirgememiştir. "Gazino, büfe, jest, bambu, seksiyon, şef, formül" gibi sözcükler bu kullanıma örnek gösterilebilir.

Sabahattin Ali yine hikâye ve romanlarında atasözlerine ve deyimlere sıkça yer vermiştir. "Akli yatmak, suyunu çıkarmak, dil dökmek, kafa dengi olmak" gibi örnekler vermek mümkündür.

Dilindeki bu yalınlık ve açıklık Sabahattin Ali'nin halka yaklaşma eğiliminin bir sonucu olarak belirtilebilir. Bu yüzden çoğunlukla halkın anlamakta güçlük çekeceği kelimeleri kullanmaktan kaçınmıştır.

Sabahattin Ali, betimleyici ve süslü anlatıma sahip yazılar yazan bir yazar olmadığından dolayı sıfatlara da fazla yer vermemiştir. Gerçeği değiştirmeden, olduğu gibi veren, asıl olanın hikâyedeki olay olduğunu ileri süren bir anlayış çerçevesinde yazmıştır. Sıfatlardan kaçındığı şekilde söz sanatlarına da pek yer vermemiştir. Önemli olanın kısa ve anlaşılır olması gerektiğini ileri sürmüş, eserlerini bu bağlamda yazmıştır.

Kişiler: Sabahattin Ali'nin hikâye ve romanlarındaki kişileri hep Anadolu insanı olmuştur. Rastlanan bir iki yabancı tip silik olarak verilmiş, esasta hep Anadolu insanı tutulmuştur. Bazen ise iyi ve kötü insanı abartarak vermiştir. Örneğin *Candarma Bekir* adlı hikâyesindeki Bekir'in kötü yanlarını ortaya çıkarmış, bunları abartarak vermiştir. Yine aynı şekilde kişilerinin iç yaşantıları, bunalımları ve bazı iç çatışmaları üzerinde sıkça durur. Ancak

romanlarına nazaran hikâyelerinde genel olarak psikolojik durumlarla değil de belli sorunlarla karşı karşıya kalan insanlar görürüz. Okurlarını bu sorunlar üzerine düşündürmeye çalıştığını fark ederiz. Sabahattin Ali insanları yükseltmeyi ister ve *indivüdüalizmden mümkün olduğu kadar hayata, muhite dönmek, muhitten birçok şey olmak ve muhite birçok şey vererek* (Varlık, 1938, s. 65) yazmak gerektiğine inanır. Bireysellikten ve bireycilikten kaçmak, gözlemci olmak, toplum sorunlarını ortaya koymak ister.

Sabahattin Ali, hep iyi bir gözlemci olmuştur. Aslında romanlarındaki çoğu kahraman gerçek hayatında tanıştığı kişiler olmuştur. Sadece bu kişileri ustalıkla yeniden biçimlendirmiş ve romanlarına katmıştır. Bu onun gerçekliğe verdiği önemi ve eserlerinin gerçekle olan bağının kopmadığını gösterir.

Olaylar: Sabahattin Ali hikâyelerinin en önemli özelliklerinden biri, onların bir olaya dayanmasıdır. Yani genellikle çoğu yaşananlardan bir kesittir. Sabahattin Ali 1939'da *Yeni Adam* dergisinde şöyle demiştir: *Artistlerin zaten tek vazifesi vardır: eser vücuda getirerek muhtelif şekil ve suretle neşretmek, elde etmek istediğı şeyleri türlü kalıplara koyarak diğer insanlara uzatmak. Bu da tamamıyla sosyal bir iştir* (Yeni Adam, 1939). Bu sözleri, olayı bir durum olarak yorumladığını göstermektedir. Sabahattin Ali, insanı toplumdan soyutlamamakta, toplumsal sorunların içinde ele almaktadır. Aslında insanların iyi olduğunu, onları toplumun ve toplumsal sorunların bozduğunu, bu nedenler öncelikle toplumun düzeltilmesi gerektiğini savunmuştur. *Kağrı* hikâyesindeki ananın, köy yaşamı içinde durumunu anımsayabiliriz. Oğlunun, ağanın oğlu tarafından öldürölmesi örnek bir kesit olabilir. Asıl olay ise, ananın bu duruma tepkisidir. Sabahattin Ali, vermek istediğı gerçeğı bu ve bu gibi olaylar üzerinden aktarır. Hepsi yaşamdan birer kesit olduğu için doğaldır, abartıdan uzaktır. Yalınlık ve ustalık içerisinde duygusallığı verebilmiştir. O dışadönük bir öykücüdür. Bu yüzden olaylara büyük önem verir. Hikâyelerinde genel olarak insanın içsel olaylarını hızlıca geçer, ancak dışadönük yaşadığı olaylar üzerinde durur. Çünkü ona göre, *Sanat insana insanı ve hayatı ve bunların manasını öğretmekle muvazzaftır. Ancak bu takdirde geniş bir kitlede daha çok insani olmak, daha iyi bir hayata varmak arzuları belirir.*

Yine başka bir konuşmasında, "*Kitle ile beraber ıstırap çekmeyen, halkın sevinci ile yüzü gülüp onun isyanı ile şaha kalkmayan, nabızı kitlenin nabzı ile aynı tempoda atmayan adamın*" (Varlık, 1936) kitleye seslenmesinin olanaksız olduğunu vurgulamıştır.

Halkçı bir edebiyatın gerçek olması gerektiğini vurgulayan Sabahattin Ali, gerçeklere ya da gerçek izlenimlere her zaman önem vermiştir. O, gerçekleri bilerek ve isteyerek değiştiren yazarlardan hoşlanmaz. Gerçek yazarın içten olması, yalan söylememesi gerektiği kanısındadır. Olaylara nesnel olarak bakması, kendisinin de bu olaylara karıştığı zamanlarda hala aynı bakış açısını sürdürebilmesi bu içtenlikle yorumlanabilir.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN VE SABAHATTİN ALİ’NİN HİKÂYELERİNDE SOSYAL ELEŞTİRİ

Çalışmanın bu bölümünde, Azerbaycan edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Celil Memmedkuluzade ile Türk edebiyatının en önemli öykü yazarlarından biri olan Sabahattin Ali’nin hikâyelerinde yer alan “sosyal eleştiri” kavramı üzerinden her iki yazarın benzerlikleri ve farklılıkları incelenip karşılaştırma yapılacaktır.

4.1. İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİSİ

4.1.1. CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN *USTA ZEYNEL* HİKÂYESİNDE YER ALAN İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİSİ

Gerçek hayata yakınlık Celil Memmedkuluzade’nin öykülerinin temel özelliklerinden biridir. Yazarın, gözlem yeteneğinin üstünlüğü de buradan anlaşılmaktadır. Yine böyle gerçekçi bir tema içerisinde yazılmış olan *Usta Zeynel* öyküsünün basit bir konusu vardır. Muğdusi Akop’un büyük oğlu Moskova Üniversitesi’nden mezun olur ve evine dönecektir. Evde ise büyük bir heyecan hâkimdir. Ev sahibi endişe içinde evde her şeyin hazır olmasını istemektedir. Ancak birkaç gün önceki şiddetli yağmur sebebiyle salonun çatısının bir tarafından eve su akar. Oğlu gelmeden önce çatıyı tamir ettirmesi gerekmektedir. Muğdusi Akop, tanıdığı Usta Cafer’i çağırır ama usta o sırada başka bir işte çalıştığı için gelemmez. Daha sonra arkadaşı Hacı Resul’ün tavsiyesi üzerine İran’dan Usta Zeynel adında bir adam tutar. Usta Zeynel, Muğdusi Akop’un tam tersi bir insandır. Usta Zeynel’e göre bir iş için acele etmeye gerek yoktur. Acele ve heyecan işi mahvedebilir. Her şey Allah’ın iradesine bağlıdır. Bu onun kendi felsefi tarzıdır. Bu tarzla Muğdusi Akop’un uzaktan yakından alakası yoktur. Sürekli sigara molası vererek işi yarım bırakır, gereksiz konuşmalar yapar. Muğdusi Akop ona buraya konuşmaya değil, çalışmaya geldiğini belirterek sert bir şekilde uyarır. Ev sahibinin bu azarından endişe duymayan Usta Zeynel, işin zamanında biteceğine dair güvence verir. Ancak yine rahat davranmaya devam eder. Yardımcısı Kurban’ın kireci kendi fiçilerindeki değil,

yanlışıyla Akop'un fıçısındaki suyla karıştırdığı için sinirlenir, işin kirlendiğini düşünerek işi bitirmeden Muğdusi Akop'un evinden ayrılır.

Cahil ama çok şey bildiğini sanan din adamlarının öğretilerinden yola çıkarak yetiştirilen Usta Zeynel tipi, Celil Memmedkuluzade tarafından başarıyla ve ustalıkla oluşturulmuştur. Halk adetlerine, hurafelere takıntılı bu tip, değişmeyi ve yenilenmeyi hiç düşünmemiştir. Usta Zeynel, işi aceleyle bitirmesi gerektiği söylendiğinde, "...Gökleri ve yeri yoktan yaratan Tanrı'dır. Neden yürekten kederleniyorsunuz? Böyle bir şey varsa bir dakika içinde bitiririm, yoksa benim suçum ne?..." (Memmedkuluzade, 2004: s. 145). Usta Zeynel, bunu kendi sorumluluklarından kaçmak için söylemektedir. Celil Memmedkuluzade, insanları sorumluluk almaya, ilerlemeye, gelişmeye, İslam'a güven meselesini yanlış anlamamaya bu öykü üzerinden çağırmıştır. Yazar, dönemini ve insanların yaşam biçimlerini çok iyi tahlil etmiş ve bunun üzerinden gerçekçi öyküleri edebiyata kazandırmıştır.

4.1.2. SABAHATTİN ALİ'NİN APARTMAN HİKÂYESİNDE YER ALAN İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİSİ

Sabahattin Ali, diğer eserlerinde olduğu gibi *Apartman* adlı eserinde de toplumcu gerçekçi anlayışını usta bir şekilde işlemiştir. Bu öyküde, bir babanın geçim sıkıntısı nedeniyle yaşadığı çaresizliği ve küçük oğlunun gözleri önünde acımasız ev sahibi tarafından aşağılandığını anlatır. Baba inşaat işçisidir ve iş hayatı düzensizdir. Bu düzensiz iş hayatı yüzünden oğlu küçük yaşta okulunu bırakmak zorunda kalır. Yani aslında, babanın içinde bulunduğu hayat sadece onu değil, kendi ailesini de etkiler.

Bir gün iş bulup on gün bulamadığı sıralarda, onu, zaten sebebini anlamadan iş olsun diye gönderdiği mektepten almış, bir daha göndermemiştir (Ali, 1983, s. 64).

Diğer taraftan ev sahipleri zengindir ve verdiği ziyafetler ile bilinir. Yaşama tutunmak için çalışmak zorunda olan bu fakir ailenin ev sahibi tarafından kullanılmasını ve bu iki yaşamın farklılıklarının doğurduğu sorunu okuyucuya net bir şekilde hissettirir.

Çalışmak zorunda olan küçük çocuk, ev sahibinin uşağı tarafından ezilir. Ev sahibinin bol bol para harcayarak ziyafet çekmesi için harcanan emek, çocuğun onu ezen insanlardan korktuğu için merdivenlerden çıkamaması örneği, durumun ne derece acı olduğunu okuyucuya yansıtır. Babanın ise tüm bu olanlara şahit olması ancak işinden olma korkusuyla çocuğunu savunamaması toplumun ekonomik farklılıklar ve sınıfsal ayrımlar sebebiyle insanları ne derece etkilediğini gözler önüne serer.

Babası yukarıdan donmuş gibi bakıyor, bir şey söyleyemiyordu. İşe karışır ve çocuğun kendi oğlu olduğu anlaşılırsa mal sahibinin kendisini kovacağını zannediordu. Öyle ya, -Çocuğu niçin ağlattınız?- yahut -Çocuğun parasını verin!- demeye kalkarsa derhal defedilirdi (Ali, 1983, s. 66).

Çocuk ile ev sahibi arasında yaşanan durum, ev sahibinin sanki karşısında insan yokmuş gibi merhametsizce davranışları toplumdaki maddi kazanımın çokluğunun insanlık açısından pek önemli olmadığını okuyucuya anlatır. Sonuç olarak, sınıf farklılıklarının doğurduğu sonuçların işçi-işveren ilişkisini ne derece etkilediği bu öykü üzerinden anlatılmıştır. Yazar, bu anlatımı yaparken ezilenin yanında bir duruş sergilemiştir. Bunu bazı noktalarda anlamak çok rahattır. Toplumu yansıtırken her şeyi olduğu gibi tüm gerçekleriyle veren yazar, gözlem konusunda ne kadar usta olduğunu gösterir.

4.1.3. SABAHATTİN ALİ'NİN *BİR GEMİCİ HİKÂYESİ* HİKÂYESİNDE YER ALAN İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİSİ

Sabahattin Ali, *Bir Gemici Hikâyesi* adlı öyküsünde hasbelkader gemilerde ateşçi olarak çalışmaya başlayan kimsesiz ve fakir bir delikanlının tesadüfen gariban, yoksul ve aç kaldığını fark etmesi, kendisi bakla yerken ayyaş ve şişman kaptanın sürekli et yemesine başkaldırışını ve bozuk düzene isyanını konu edinmiştir. Adaleti ve eşitliği yine bir işçi üzerinden işleyen Sabahattin Ali, emeğin hakkının verilmesi gerektiğini incelikle işlemiştir.

Genç ateşçi henüz on dokuz yaşındadır. Babası yüzbaşısıdır, tekaüt olunca oğlunu okutamaz. Zaten çocuğun dilindeki kekemelik de okumasına engel olur. Bu yüzden de okulu dördüncü sınıfta bırakır. On dört yaşından on sekiz yaşına kadar boş gezerek, baba evinde yiyip içerek, sokakta kavga ederek zaman geçirir. Ancak babası kalp krizinden ölünce ekmek kazanmak zorunluluğu devreye girer. Deniz kenarı bir şehirde yaşıyor olmaları onu gemilerde çalışmaya iter. Artık eski serseriliği kalmaz, fazla çalışmanın verdiği dürüstlük ve ahlaklılıkla hayatını idare eder. Zaten konuşma güçlüğünden dolayı da insanları sıktığı için çok fazla konuşmamayı tercih eder.

O da diğer bütün tayfalar gibi kaçakçılık yapar; Rusya'ya ruble, Mısır'a esrar götürerek kazandığı paraların birazını anasına gönderir, üst tarafını İskenderiye'de Habeş, İstanbul'da Rum, Sivastopol'de Rus kadınlara yedirirdi.

Gemiye gireli henüz bir ay olmamıştır. Ancak hiç memnun değildir. Geminin yelkenleri artık kullanılmaz haldeydir, direkler bile korkulacak durumdadır ve tek kazan, bu timsah ölüsüne benzeyen yığıntıyı yürütebilmek için, patlayacak dereceye gelir. Rahatsızlığı sadece bunlardan ibaret değildir. İş ağır, yedikleri yemekler fena, kaptanı Fıçı Kaptan ise ayyaş ve edepsizdir. Herkes ilk iskelede vapuru bırakıp kaçmayı düşünür.

Genç ateşçi bir zaman geminin içinde düşünür: *Üç dört sene sonra ne yapacaktı? Bu öyle bir işti ki, en sağlam adamı birkaç senede tamamlardı. Ondan sonra makine yağcılığına, vinççiliğe, hatta hamallığa geçmek, yarı sakat ve çürük bir vücudu birkaç gün daha yaşatabilmek için uğraşmak icap edecekti. Ve daha sonra? Allah bilir...* (Resimli Ay, 1930, s. 8). Her şeyin bir tesadüf olduğunu düşünür. Kendisinin giyeceği yoktur ancak mal sahibinin seksen kat üst üste giyeceği kıyafeti vardır. Mal sahibi herkese ayda yirmişer lira fazla verse hem bunu yapmak onu hiç sarsmazdı hem de herkesin elbiseleri olurdu.

Bir akşam gemi müthiş sallanır, kaptan telaşlanır. Aşçıya derhal yarım koyunu çalışanlara vermesini söyler. Ancak işlerine yaramaz. Çünkü aceleyle yaptıkları pirzola sıcaktan yenmez ve denize atılır. Kaptan genç ateşçiyi Port-Sait'te, diğerlerini de İstanbul'da vapurdan atar.

Ancak çalışanlar: *Kuru baklayla ateş yakamayız!* (Resimli Ay, 1930, s. 8) demeyi ve kaptanın yarım koyununu almayı öğrenirler.

Sabahattin Ali, başta da yazdığım gibi toplumdaki adaletsizliğe ve eşitsizliğe ayna olmaya, işçilerin hak ettiklerini alamadıklarını ve hep ezilen taraf olduklarını göstermeye çalışmıştır.

4.1.4. İKİ YAZARIN İŞÇİ-İŞVEREN TEMALİ HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Celil Memmedkuluzade ve Sabahattin Ali, kendi dönemlerine ve kendi ülkelerine toplumsal sorunlar çerçevesinde bir ayna olmuşlardır. İkisi de bunu yaparken gerçekçilik ilkesini göz ardı etmemiş, işledikleri her konuyu hayatta her zaman karşımıza çıkabilecek şekilde, esaslara dayandırarak anlatmışlardır. Zaten onların öykülerini de gerçekçi yapan tam olarak budur.

Celil Memmedkuluzade, *Usta Zeynel* adlı eserinde bir işçi ile işveren arasında geçen iletişimi işler. Bu Sabahattin Ali'nin *Apartman* ve *Bir Gemici Hikâyesi* eserleri ile benzer özelliği taşır. Çünkü onlarda da Sabahattin Ali aynı şekilde işçi-işveren ilişkisi üzerinden gider. İki yazar da bu konuyu kendi bakış açılarıyla yani toplumcu gerçekçi bakış açısıyla yansıtmıştır. Toplumcu gerçekçilik, sanatın toplum açısından işlevsel olması gerektiğini benimseyen, insanları bilgilendirmeyi, inandıkları değerler konusunda mesajlar vermeyi amaçlarlar. Ayrıca hikâyelerdeki tüm konu ve karakterler günlük hayatta karşılaşılabilecek cinstendir.

Celil Memmedkuluzade'nin *Usta Zeynel* adlı öyküsünde oğlu gelmeden önce evin çatısını tamir ettirmek isteyen bir adamla tamire gelen usta arasında geçen iletişim söz konusudur. Usta Zeynel'e göre bir iş için aceleye gerek yoktur. O, her işi ağır ağır yapmalı, Allah'ın iradesine bırakmalı düşüncesiyle hareket eder. Evin sahibi Mağdusi Akop ise tam tersidir. Yavaş iş yapmaya, boş konuşmaya tahammülü yoktur. Başlanan iş sürekli çalışarak hemen

bitirilmelidir. Yazar, bu zıtlığı itina ile işler. Usta Zeynel'e kendi sorumluluklarından kaçan, Allah'a sığınma bahanesiyle işini yapmayan bir karakter yükler. Sabahattin Ali'nin *Apartman* ve *Bir Gemici Hikâyesi* öykülerinde ise işçi-işveren ilişkisi daha farklı bir şekilde işlenmiştir. İki öyküde de işçi konumundaki karakterler *Usta Zeynel* öyküsünden farklı olarak ezilen durumda, işveren konumundaki karakterler ise ezen durumdadır. *Apartman* öyküsünde bir babanın küçük oğlu ev sahibi tarafından acımasızca ezilir. Ancak işsiz kalmamak uğruna seslerini çıkaramazlar. Ev sahiplerinin kendilerini kullanmasına sessiz kalmak zorunda olurlar. *Bir Gemici Hikâyesi* öyküsünde de durum farklı değildir. Yoksul, aç bir delikanlının babasının vefatından sonra ailesini geçindirmek için gemide işe girmesi, zor şartlar altında çalışması ve gemi kaptanının onları nasıl ezdiği konusu üzerinde durulur. Sabahattin Ali bu öyküsünde de adaletsizliği konu edinmiş, karakterin düzene isyanı üzerinde durmuştur. Bakış açısı ise her zaman ezilenden yana olmuştur. Celil Memmedkuluzade'nin *Usta Zeynel*'i işçi konumunda, çalışmayan, boşa vakit öldüren bir karakterken *Apartman* öyküsündeki çocuk ve babası, *Bir Gemici Hikâyesi*'ndeki delikanlı çok çalışan ancak işvereni tarafından ezilen durumdadır. İki yazarın öyküleri bu bağlamda farklılık gösterir. Konu ve konuyu işleyişleri benzer olsa da oluşturdukları karakterler ve bu karakterlerin duruşları farklılık gösterir.

4.2. SINIF ÇATIŞMASI

4.2.1. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN *KURBANALI BEY* HİKÂYESİNDE YER ALAN SINIF ÇATIŞMASI

Celil Memmedkuluzade'nin eserleri yazarın hayatının aynası olarak görülebilir. Toplumda gözlemlediği birtakım çelişkileri ve bozuklukları tüm çıplaklığıyla yansıtır. Rus hükümetinin eleştirisi, hükümet yetkililerinin keyfine düşkün olması, Müslüman nüfusun adaletsizliği, din adamlarının halkı cehalet içinde tutma girişimleri, yerel lordların tiranlığı, toprak sahipleri, sabahdan akşama kadar bir parça ekmek için çalışan, emek veren insanların haklarının yenisi ve eğitimsizlik üzerine sıkça eğilir. *Kurbanali Bey* öyküsü de bu konuda bir istisna olmamıştır. Yazar öyküsünü ustalık içerisinde yazmıştır, okuyucu öyküyü okurken anlatılan

olaylara seyirci kalmaz, insanların kötü durumlarına birebir şahit oluyormuş gibi hisseder. Çünkü yazar, anlatımında ayrıntıları verir. Örneğin icra memurunun odasındaki yemek masasını anlatırken en küçük ayrıntısına kadar anlatmıştır.

İcra memurunun eşinin doğum günü vesilesiyle kabul yerinin hazırlık aşamasında, çok lezzetli çeşitli yemekler tartışma konusu olur. Yazarın öykü içerisinde bilerek ve isteyerek yarattığı bu tarz çelişkili sahneler mevcuttur. Zor durumda olan kişilerin ürettikleri ve hazırladıkları gıdalar, onlardan zorla alınarak şef ve icra memurlarının partilerine götürülür. İşte tam bu noktada sınıf çatışması net bir şekilde ortaya çıkar.

Eserin başkahramanı Kurbanali Bey, yerel beylerin tipik bir temsilcisidir. Celil Memmedkuluzade, Kapazlı köyünün ev sahibi Kurbanali Bey'i ön planda tasvir ederek, köylülerin mal varlığını yağmalayan, Rus yetkililere hizmet eden ve saygılarını kazanan yerel beylerin iç yüzlerini ortaya çıkarmak ister. Bunu yaparken de ezilen ve ezenler üzerinden sınıf çatışması konusuna yoğunlaşır. Kapazlı, kapalı anlamına gelmektedir. Yazarın köye böyle bir isim vermesi de semboliktir. Köylülerin hiçbir hakkı yoktur. Bunu öykü içerisindeki Kurbanali Bey'in hizmetçisi ile olan iletişimde de görmek mümkündür. Kendisine herkesin içinde küfür ve hakaret edilir ancak kendisi bu sınıf farkını o kadar sindirmiştir ki bu davranışı memnuniyetle karşılar ve Kurbanali Bey'e itina ile hizmet etmeye devam eder. Aynı zamanda yazar, köylülerin kanunsuzluğuna, yerel beylerin Rus yetkililer ile arasındaki zıtlığa ve zor hayatlara da dikkat çeker.

Öykünün asıl konusu Kurbanali Bey'in her bakımdan olumsuz imajıdır. Sert ve çirkindir. Rus yetkililerin önünde itaatkâr ve sadık bir hizmetçi gibi davranır. Sürekli onları över, “Yaşadığım sürece köleniz olacağım” gibi laflar eder. Ancak halka, hizmetçisine davranışları ise yukarıda bahsettiğimiz gibi çok kabadır. Aslında Kurbanali Bey'in bu imajı onun bize ne kadar cahil bir insan olduğunu gösterir. Gelen ziyaretçiler de zaten onun mantıksız ve tutarsız hareketleriyle dalga geçerler. Öykünün sonunda Rus yetkililerden biri Kurbanali Bey'in atını beğenir. Sarhoş bir halde olan Kurbanali Bey evinin ahırında daha güzelleri olduğunu, yarın

ziyaret edip görebileceklerini söyler. Kurbanali Bey'in evine davet ettiği Rus yetkilileri ayılınca tamamen unuttur. Misafirler evine geldiğinde onlardan saklanmak için ahıra girer. Misafirler ahıra birer birer bakarken Kurbanali Bey'i çarşafa dolanmış bir vaziyette orada görürler. Aslında hak ettiği yerin orası olduğunun düşünülmesi ve eve gelen misafirlerin dalga konusu olması her şeyi özetler. Son derece doğal bir anlatım ve günlük konuşma dili seçen yazar sınıf farklılıklarının insanlar üzerinde ne gibi etkileri olduğunu bize bu öyküyle gösterir.

4.2.2. SABAHATTİN ALİ'NİN *ARABALAR BEŞ KURUŞA* HİKÂYESİNDE YER ALAN SINIF ÇATIŞMASI

Edebiyat dünyasında sosyal gerçekçi öykülerinin başarısıyla bilinen Sabahattin Ali, *Arabalar Beş Kuruşa* adlı öyküsünde aynı sınıfta okuyan birisi zengin ve bakımlı, diğeri ise fakir ve sokakta oyuncak satan iki çocuğun üzerinden sınıf çatışması mevzusunu çok gerçekçi bir şekilde yansıtmıştır. Bu çatışmayı ve hayata bakış farkını ortaya koyan bu öyküde yazar, insanların arasındaki ekonomik farklılıkların olmaması gerektiği konusunu ele almış, sınıfsal ayrımı son derece açık bir şekilde eleştirmiştir.

Eserde öncelikle bir anne ve çocuğundan bahsedilir. Bu anne ve çocuk fakir, zayıf, geçinebilmek için para kazanmaları gerektiğini bilen ve sokakta tezgâh açıp oyuncak satmaya çalışan kimseler şeklinde tasvir edilir. Çocuk çelimsiz ancak “Arabalar beş kuruşa, arabalar beş kuruşa” (Ali, 1983, s. 69) diye bağırp annesine yardım etmeye çalışmaktadır. Yine bir gün tezgâhlarını bir mağazaya yakın açarlar. Mağazaya gelip giden zengin ailelerden birinin çocuğu, tezgâh başındaki çocuğu görür ve koşarak yanına gider. Bu, onun sınıf arkadaşıdır. Birlikte konuşmaya başlarlar, çocuk akşamları annesiyle birlikte çalıştığını arkadaşına anlatır. Buraya kadar her şey seyrinde devam eder. Fakat bir süre sonra zengin çocuğun annesi mağazadan çıkar ve oğlunun satıcı çocukla konuştuğunu görünce deliye döner. Tam bu noktada sınıf farkının ne kadar acımasızca bir hadise olduğu gözler önüne serilir. Zavallı tezgâhtar çocuğu ve annesini ezer, oğlunun sözüm ona böyle bir çocukla beraber okumasını içine sindiremez.

-Anneciğim-, dedi, -o benim mektep arkadaşım!-

Kadın, yüzü kıpkırmızı kesilerek, oğlunun sözünü kesti:

-Ben yarın mektebinize de telefon edeceğim. Seni kendi seviyende olmayanlarla temas ettirmeyi gösteririm!- (Ali, 1983, s. 73).

Bir çocuğun varlıklı bir aileden gelip ekonomik olarak iyi durumda olması ile diğer çocuğun fakir olup sokakta oyuncak satmaya çalışması net bir şekilde ekonomik farklılığı gözler önüne serer. Bu ekonomik farklılığın getirdiği sınıfsal ayrım da insanlar arasındaki çatışmaya sebep olur. Bunu en güzel şekilde işleyen yazar aynı zamanda eleştirel bir tutum da sergiler.

4.2.3. İKİ YAZARIN SINIF ÇATIŞMASI TEMALİ HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Celil Memmedkuluzade, *Kurbanali Bey* öyküsünde eserin başkahramanı olan Kurbanali Bey'e tipik bir yerel bey imajı yükler. İnsanlara karşı davranışlarını sınıfsal ayrımlarına göre belirleyen, köylü halkı ve yardımcılarını ezen, kendinden üstün bir durumda olan insanlara ise tam tersi hizmetçileri gibi davranan bir şekle bürünür. Kurbanali Bey'in bu bakış açısı, Sabahattin Ali'nin *Arabalar Beş Kuruşa* öyküsüyle benzer özellik taşır diyebiliriz. Çünkü *Arabalar Beş Kuruşa* adlı öyküde de insanların sınıfsal ayrımlara göre davranışlarının değiştiğini görürüz. Öykü, bir çocuğun annesiyle birlikte sokakta oyuncak satmasıyla başlar. Zengin çocuğun annesinin, sokakta oyuncak satan çocuğu ve annesini sırf sınıfsal farklılıktan dolayı ezdiği bunun en açık örneğidir. İki eserde de ekonomik düzeyi yüksek olan insanların, ekonomik düzeyi düşük olan insanları alt sınıf olarak gördüğünü ve onları nasıl ezdiğini görürüz. İki yazar da sınıf çatışmasına sebep olan bu konuyu benzer bakış açılarıyla işlemiştir diyebiliriz.

Bahsettiğimiz benzerliklerin yanı sıra, Kurbanali Bey'in kendinden yüksek gördüğü insanlara karşı olan gereksiz ilgisine *Arabalar Beş Kuruşa* öyküsünde denk gelmeyiz. Sabahattin Ali, öyküsünü daha çok ezilen ve ezen insan çerçevesinde tutmaya çalışmış, sınıf

çatışmasını bu noktada incelikle işlemiştir. Celil Memmedkuluzade ise insanların gelir düzeyine göre davranışları değişiklik gösteren Kurbanali Bey karakterini çok yönlü olarak ele almıştır. Kurbanali Bey, ona hizmet edenleri ve köylüleri ezerken, üst düzey yöneticilere kendisi itaatkâr davranmaktadır. Bu yönü ile öykü, Sabahattin Ali'nin öyküsünden ayrılır. *Arabalar Beş Kuruşa* öyküsünde ekonomik düzeyi yüksek insanlara karşı gereksiz bir hayranlığa yer verilmemiştir. Ek olarak *Kurbanali Bey* öyküsündeki hizmet eden kısım ezilmeye alışmış, ezildikçe daha çok hizmet eder pozisyon almışlardır. Ancak *Arabalar Beş Kuruşa* öyküsünde ezilen çocuk ve annesi bu duruma alışmaktan ziyade çok üzülmüş ve kendilerini kötü hissetmişlerdir. Sınıfsal çatışmaların işlendiği bu iki öyküde, bahsettiğimiz bu farklılıklar görülmüştür.

4.3. AĞA-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

4.3.1. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN KUZU HİKÂYESİNDE YER ALAN AĞA-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

Celil Memmedkuluzade'ye ait *Kuzu* öyküsünün konusu çok basittir. Mehmet Hüseyin isimli karakter köylü bir kimsedir. Bir gün damadı ona kesip yemesi için bir kuzu gönderir. Kuzu zayıf olunca kesmekten vazgeçer, birkaç gün bahçede otlatmak için kuzuyu bırakır. Bir gün, Aziz Han'ın evindeki kalabalığı fark eder. Aziz Han, köyün ileri gelenlerindendir. Bu yüzden kalabalığı görünce kuzuyu kapıldığı gibi hanın evine gider. Aziz Han'a *Han, maşallah, çok yenilebilir bir kuzu. Bir köylü satıyordu. Üç manat verdim ve aldım. Bir misafirin olduğunu biliyordum, belki gerekli olacak dedim.* (Memmedkuluzade, 2004: s. 196) diyerek damadının gönderdiği kuzuyu ona verir. Aziz Han memnun ve mutlu bir şekilde kuzuyu alır. Karşılığında da Mehmet Hüseyin'e üç manat verir. Kuzuyu evine götürür ve kesip yer.

Birkaç gün sonra Mehmet Hüseyin tekrar Aziz Han'ın evinin oraya gelir. Hizmetçilerden birine fakir bir adam olduğunu söyler, geçen akşam Aziz Han'ın aldığı kuzunun parasını vermesini ister. Aziz Han sürekli içen ve kafası yerinde olmayan bir ağa olduğu için bir şekilde köylü Mehmet Hüseyin tarafından kandırılır ve yine kuzu için üç manat verir. Uyanık

köylü bir gün Aziz Han'ı yolda yakalar ve yine aynı numarayı yapar. Aziz Han yine kafası yerinde olmadığı için kanar ve tekrar kuzunun parasını öder. Öykü bu şekilde son bulur.

Bu öyküde Celil Memmedkuluzade ağa-köylü ilişkisini bize aktarır. Bir köylünün ağayı nasıl kandırdığını, onun kafasının yerinde olmamasından yararlanıp, uyanıklık yapıp nasıl parasını aldığını görürüz. Bunun yanında kafası yerinde gezmeyen, sorumsuz bir Han tipi de çizilmiştir. Aslında yazar hem köylüyü hem Han tipini aynı anda eleştirmiştir. Her şeyi olduğu gibi anlatan yazar, bu öyküsünde de hayatta karşımıza çıkması muhtemel tipleri seçmiştir.

4.3.2. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN *HAN'IN TESPİHİ* HİKÂYESİNDE YER ALAN AĞA-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

Bu öykü, Celil Memmedkuluzade'nin ağa-köylü ilişkisini işlediği diğer öykülerinden biridir. Öyküde ağanın köylü üzerindeki etkisi gözler önüne serilir. Olaylar, köye ziyarete gelen bir kişinin gözünden anlatılır.

İki günlük yolculuktan sonra meşhur Keleyber Köyü'ne ulaştık. Burada da iki gün konaklayıp, istedik gidelim Eher şehrine, oradan Tebriz'e gidecektik. Ama o vilayetin meşhur hanlarından Nazarali Han İkrämüddeve üç atlı gönderip bizi kendi köyüne misafir çağırdı. Gitmezsek ayıp olacağını düşünerek davetini kabul ettik. İkrämüddeve Ağa, Germe Çatak Köyü'nde yaşamaktaydı. O ve diğer çevre köylerin hepsi Han'ın kendi mülküydü. Germe Çatak Köyü, Keleyber'den daha yüksek olan dağların eteğinde, Merzenli Köyü'nün sol tarafında serin, güzel, küçük bir yayla idi (Memmedkuluzade, 2004: s. 232).

Bu memleket, İkrämüddeve dışında hiçbir hükmü ve hükümeti tanımıyordu. Burada Nazarali Han'a bağlılık söz konusuydu. O istediği kişiyi asar, keser ve istediği kişiyi de affederdi. Nazarali'nin baş veziri Mizra Sadık Münşi yani köylüler arasında Molla Sadık ismiyle bilinen kişi de öyküde yerini almıştır. Anlatıcıya göre aslında han iyi huylu birine

benzemektedir. Ancak Molla Sadık gibi yanında çalışan yardımcılar halka zulüm ederler, kötülük yaparlar.

Anlatıcı sabah uyandığında köy evlerinin birinde bazı sesler duyar. Han'ın yardımcılarında biri bir eve gelir, iki girvenke yağ ister. Evin erkeği evde yoktur, kadın da evde yağ olmadığına yemin eder. Yardımcı, kadına küfredip onu dövdükten sonra gider. Han'ın tespihini getirip tekrar döner. Artık başka çare kalmaz. Kadın ne olursa olsun bir yerden bulup yağı vermek zorundadır. Çünkü Han'ın tespihi kesinlikle boş döndürülemez. Anlatıcı burada tespihten bahseder. Bu tespih köylüye her şeyi yaptırabilecek, ellerinden her şeyi alabilecek bir tespihtir. Nazarali Han İkrâmüddeve böyle bir kural koymuştur. Kimsenin buna karşı gelmesi mümkün değildir. Anlatıcı buna bağlı olarak köyde başka tanık olduğu bir olayı anlatır. Yardımcı görevlinin Han'ın tespihi ile bir evden koyun istediğine şahit olur. Koyunu olmayan köylü hemen eşeğini komşusuna satıp koyun ve keçi alır, koyunu Nazarali Han'a gönderir. İşte kurallar bu kadar keskindir. Bir başka tanık olunan olay ise Mirza Sadık Münşi'nin Peri Kadın'la evlenmek istediği söylemesi ve reddedilmesi üzerine Han'ın tespihi ile gidip Peri Kadın'ı buna mecbur bırakmasıdır.

Ağa-köylü ilişkisini farklı bir yönden ele alan bu eserde ağanın ve yardımcılarının köylüler üzerindeki baskısı gözler önüne serilir. Han'ın tespihi olmaktan başka bir özelliği olmayan tespihi kullanarak yapılan zulümler anlatılır, köydeki bu garip adaletsizliğe değinilir.

4.3.3. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN *POSTA KUTUSU* HİKÂYESİNDE YER ALAN AĞA-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

Hikâye İrevan'a gitmek isteyen bir Han'ın bu konuda arkadaşı Cafer Ağa'ya bir mektup yazmasıyla başlar. Bu mektubu kendisine fanatik bir biçimde bağlı olan köylüsü Nevruzali'ye teslim eder ve onu posta kutusuna atmasını söyler. Mektup, posta kutusu gibi şeyler hakkında bilgisi olmayan Nevruzali emin olmayan bir şekilde zarfı kutuya atar.

Senin bana söylediğim binayı ve kutuyu buldum. Sonra kutunun kapağını kaldırıp mektubu kutuya atmak istedim... Bilemedim atayım mı, atmayayım mı? Çünkü mektubu kutuya attıktan sonra kutunun yanında beklemeli miyim, yoksa bırakıp eve mi gelmeliyim diye sormayı unutmuşum. Düşündüm ki mektubu atıp kutunun yanında ne zamana kadar beklemeliyim? (Memmedkuluzade, 2004, s. 127).

O sıra posta görevlisi bir Rus sevkıyat için gelir. Nevruzali bu adamın kutudaki mektupları aldığını görür. Her şeyden habersiz olduğu için adamın kendi attığı mektubu çaldığını düşünür ve ona hemen saldırır, fena halde dövüşürler. Çünkü Nevruzali kendisine emanet edilen bir şeye sahip çıkmayı iyi bilir. Bu uğurda her şeyi yapar. Adam görevi gereği mektupları alırken Nevruzali adama en azından ağasının mektubunu ona vermesini yoksa onu öldüreceğini söyler. Aslında burada da Ağa'nın ne derece sert bir adam olduğunu anlamak mümkündür. Fakat Nevruzali'nin olayı yanlış anladığı da bir gerçektir. İki adam birbirlerine girdikleri sırada onları ayırmaya gelen askerler ikisini de gözaltına alırlar. Olayı duyan Han, Nevruzali'nin cahilliğine kahkahalarla güler. Kendisinin mektubu için canını vermeye hazır olan köylüsünü umursamak yerine onun düştüğü durumla dalga geçer. Sonunda köylüsünü kurtarmak için ona kefil olur. Nevruzali serbest kalır ancak devlet memuruna kötü davrandığı için üç ay hapis cezası verilir.

Posta Kutusu hikâyesi Azerbaycan Türk edebiyatına konu itibarıyla yenilik getirmiş bir öykü olmuştur. Emekçi insana ait olan bütün haklar ayaklar altında ezilmiş ve bu durum canlı tasvirlerle verilmiştir (Gahramanlı, 2020a, s. 76). Aslında hikâyenin asıl meselesi dönemin sosyal şartlarıdır. Köylünün kendini ağaya adaması, onun için her şeyi göze alması acı bir gerçektir. Karşısında ise yine kendini üstün gören, köylüyü ezen bir ağa tipinin karşımıza çıkması kaçınılmazdır.

4.3.4. SABAHATTİN ALİ'NİN KAFKA KÂĞIDI HİKÂYESİNDE YER ALAN AĞA-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

Sabahattin Ali, bu öyküde ağa-köylü ilişkisi üzerinde durmuştur. Yol parası vermedikleri için hapishaneye atılmış insanların içerlerinde bir ihtiyar fark edilir. Bu ihtiyar, altmış yaşını çoktan aşmış görünmektedir. Aslında kendisinden para alınmaması lazımdır. Anlatıcı yanına yaklaşır ve vukuatını sorar. İhtiyar susa yolu parası veremediği için burada olduğunu söyler. Anlatıcı iyice şaşırır, çünkü altmış yaşını geçenden su parası alınmadığını bilir. Yaşlı adam anlatır:

Dört oğlum vardı, birisi katilden hapse düştü, sekiz sene yattıktan sonra öldü; ikisi seferberlikte gitti; biri de candarma(jandarma) idi, eşkiya takibinde vuruldu, topal kaldı, şimdi köyde oturur, benim elime bakar. Öbür oğullarımın çocukları yoktu. Bunun da bir tek oğlu oldu, o da sekiz yaşında sıtmadan öldü. Öleli yirmi yılı aşkındır. O zamandan beri topal oğlumla otururuz. Benim kocakarı ile topalın karısı tarlayı sürer, ekerler, ben de harmana yardım ederim, topal da çardakta oturup bostanı bekler, kıt kanaat geçiniriz. Üç sene evvel bizim ağa dere boyundaki ufak tarlamıza sahip çıkar oldu. Bağırdık çağırdık, fayda etmedi. Oğlan sakat, bende de derman yok, hakkımızı kendimiz arayamadık. Mecbur olduk hükümet kapısına düşmeye. İki sene mahkememiz sürdü. Bizim tapumuz filan yoktu ama bütün köylü o tarlanın bize dededen kaldığını bilirdi. Bunu soran olmadı, ağa yalancı şahit dinletti, mahkemeyi kazandı. Mahkeme sürerken benden kafa kâğıdını istediler, nereden bulayım? Askerden döneli devlet kapısına işim düşmemişti; aradım aradım yok... Sonra Mushaf'ın arasında bizim topalın ölen oğlunun kafa kâğıdını buldum. Onun da adı Mehmet'ti. Kafa kâğıdı değil mi, hep bir, dedim, vilayete kaydını gördürdüm, yeniden adres verdim (Ali, 1983, s. 22-23).

Ancak mahkemede bir şey çıkmamıştır. Yirmi senedir yol parasından muaftır. Son seferde gelen jandarmalar onu da almıştır. Nüfusta yaşının yirmi dokuz gösterdiğini söylemişlerdir.

Adam kafa kâğıdını jandarmalara vermiştir. Orada da yaşı yirmi dokuz göstermektedir. Kafa kâğıdını adama uzatır ve adam torununun kafa kâğıdı olduğunu görür. Güler ve adama “Ama babacığım, hiç insan torununun nüfus kâğıdını alır mı?” der. İhtiyar ise “Ne olurmuş sanki? Hepsi devletin kâğıdı değil mi?” diyerek cevap verir.

İnsanın yüzünde tebessüm bırakarak bitirilen bu öykünün perde arkasında adaleti önemsemeyen kafalarına göre iş yapan bir ağa ve onun yandaşları söz konusudur. Diledikleri gibi köylülerin parasını toplayan, veremediklerinde de onları acımasızca suçlayan, ihtiyar insanların bile halini hiçe sayan bir düzen söz konusu olmuştur ve yazar tarafından eleştirilmiştir.

4.3.5. SABAHATTİN ALİ’NİN KAĞNI HİKÂYESİNDE YER ALAN AĞA-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

Bu öyküsünde Sabahattin Ali, insanların her durumda, kimseyi kendinden üstün ya da zayıf görmeyip haklarını aramaları gerektiğini savunur. Kimsenin gerçekler karşısında sessiz kalmaması gerektiğini, gerçeklerin asla gizlenemeyeceğini ve hakkın yerini bulacağını ifade eder.

Öykü, yine bir köy sınırları içerisinde geçer. Savrukların Hüseyin’in ark başında Sarı Mehmet’i vurması, köylülerin ise jandarmaya haber vermeyip olayı sadece Mevlut Ağa ile paylaşmaları söz konusudur. Vurulan Sarı Mehmet ölür, köylüler onu uzun bir hastalıktan sonra eceliyle ölmüş gibi cenazeyi yıkayıp gömerler. Ancak Savrukların Hüseyin’le kavgalı olan Garip Mehmet, olayın tamamını hükümete bildirir. Bunun üzerine jandarma cesedi mezardan çıkarır ve Sarı Mehmet’in annesine teslim eder. Ceset bir kağnyaya bağlanarak götürülür, öykü adını da buradan alır. Köydeki herkesin ifadesi alınır; muhtar, imam, Mevlut Ağa ve Savrukların Hüseyin tutuklanır.

Öyküde baskıcı bir ağa ve bu baskı yüzünden sinmiş köylüler ele alınır. Sabahattin Ali, eserlerinde ezilen köylü insanını, otorite karşısında çaresiz kalan insanları ele alırken sözde aydın ve kentli insanların takındıkları küçümseyen tavrı da eleştirmekten geri kalmamıştır.

Kağnı öyküsünün içerisinde ölen Sarı Mehmet'in annesi de önemli bir rol oynar. Yaşlı kadın, köydeki bu otorite yüzünden oğlunun öldürülmesine ses çıkaramaz, kimseye şikâyetle bulunamaz. Acısını kalbine gömer. Baskıcı ağa yönetiminin etkilerine bu noktada da denk geliriz.

İhtiyar kadın, iki sıksa ve küçük, birer eşek kadar küçük öküzün çektiği kağının arkasında çıplak ayakları taşlara takılarak; elinde değnek, ağlamaktan kısılmış sesiyle öküzlere bağırmaya çalışarak, yürüyordu. Yaz gecelerinin parlak ay ışığı altında çakalların sesini bastıran bir gıcırtı ile ağır ağır ilerleyen bu kağnı, hiç de bir ölü taşıya benzemiyordu: Öküzler sırtlarına vuran aydınlık altında canlı ve gürbüz; yamalı yorgan ve köhne kağnı fevkalade kıymetli bir madenden yapılmış gibi güzel ve yeni görünüyorlardı (Ali, 1983, s. 11).

Kısacası, ağa-köylü ilişkisinin en çarpıcı noktalarıyla işlendiği bu eserde köylü halkın nasıl bastırıldığına, otoritenin ne kadar sarsıcı bir hal aldığına şahit oluruz. Anadolu insanı ve yaşananlar eserde son derece gerçekçi bir şekilde verilmiştir. Ancak hikâyenin, olayların açığa çıkması ve jandarma tarafından haksız insanların tutuklanması ile son bulması adaletin sonunda yerini bulduğunu bize en açık şekilde göstermiştir.

4.3.6. İKİ YAZARIN AĞA-KÖYLÜ TEMALİ HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Celil Memmedkuluzade ve Sabahattin Ali, kendi ülkelerinde toplumcu gerçekçi hikâyeleriyle bilinirler. Onlar bu anlayışı eserlerine başarılı bir şekilde yansıtmışlardır. Anlattıkları kişilerin ya da anlatılan olayların her zaman karşımıza çıkması muhtemeldir. Bu

kişi ve yaşadıkları olayları verirken halk dilini tercih etmeleri de ayrıca bir “bizden hissi” uyandırır.

Celil Memmedkuluzade’ye ait olan *Kuzu*, *Han’ın Tespihi*, *Posta Kutusu* ve Sabahattin Ali’ye ait olan *Kafa Kâğıdı*, *Kağnı* öyküleri bizlere ağa-köylü ilişkisini anlatan eserlerdir. Ağa-köylü ilişkisi altında işlediğimiz dört eser arasında benzerlikler ve farklılıklar bulmak mümkün olmuştur.

İlk olarak bahsettiğimiz Celil Memmedkuluzade’ye ait olan *Kuzu* öyküsünde diğerlerinden farklı bir ağa-köylü ilişkisi görülür. Her zaman ağanın köylüleri ezdiği olaylardan farklı olarak uyanık bir köylünün ağayı kandırıp parasını almasını ve Han’ın ayık gezmeyen sorumsuz biri olduğunu anlatılır. Alışılmışın dışında olan bu öykü ağa-köylü ilişkisi işleyerek diğer öykülerle benzerdir ancak içeriği konusunda birçoğundan ayrılır. Celil Memmedkuluzade’nin işlediğimiz bir diğer eseri ise *Han’ın Tespihi*’dir. Artık burada alıştığımız ağa-köylü ilişkisi hâsıl olmuştur. Ağanın ve yardımcılarının kendi çıkarları için köylü halkı nasıl ezdiği, Han’ın tespihi olmaktan başka bir özelliği olmayan tespih ile onları korkutarak ellerinde ne var ne yoksa nasıl aldıkları anlatılır. Bu adaletsiz sisteme ses çıkaramadan uymak zorunda kalan köylüler konu edilir. Benzer hikâyesi *Posta Kutusu* için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Dönemin sosyal şartları köylüye kendinin tek başına bir birey olduğunu unutturmuş, her adımını ağaya yaranmak için attığı gerçeğiyle yüzleştirmiştir. Bu öyküde de yine böyle bir ağa-köylü ilişkisi profili çizilmiştir.

Sabahattin Ali’nin *Kafa Kâğıdı* ve *Kağnı* öyküleri, Celil Memmedkuluzade’nin *Kuzu* öyküsünden farklı, *Han’ın Tespihi* ve *Posta Kutusu* hikâyeleriyle benzer bakış açılarına sahiptir. İkisinde de ağa tipi ezen, köylü tipi ise ezilen durumdadır. *Kafa Kâğıdı* öyküsünde, ağanın ve yandaşlarının kendi kurallarını belirlemesi, yaşlı adam para vermediği için hapisshaneye atmaları son derece adaletsiz bir durumdur. *Kağnı* da ise bir annenin, oğlunun ölümüne sebep olanlara karşı ses çıkaramaması ve acısını içine gömmesi söz konusudur. Bu

öykülerdeki ağa ve yardımcıları kötü, acımasız ve köy halkına köle gibi davranan kimselerdir. Köylüler ise ses çıkaramayan, bastırılmış ve acınası insanlardır.

Bahsettiğimiz bu benzerliklerin yanında Sabahattin Ali'nin *Kağnı* öyküsü diğer ağa-köylü ilişkisini işleyen öykülerden bir yönüyle ayrılır. *Kuzu*, *Han'ın Tespihi*, *Posta Kutusu*, *Kafa Kâğıdı* öyküleri olaylar bir sonuca bağlanmadan öylece biterken *Kağnı* öyküsünde kötülük yapanlar, köylüleri ezenler cezalandırılmışlardır. Sarı Mehmet'in ölümüne sebep olanlar jandarmaya şikâyet edilmiş, hepsi tutuklanmıştır. Bu da eserin sonunda bir nebze olsun okuyucuya rahatlatmış hissi vermiştir. Ancak diğer öykülerde böyle bir kötülük cezalandırma sonu söz konusu olmamıştır. Gerek *Kuzu*'daki ağayı dolandıran uyanık köylü ve sarhoş ağa gerek *Han'ın Tespihi* ve *Posta Kutusu*'ndaki köylüyü ezen ağa ve yardımcılar gerekse *Kafa Kâğıdı*'nda yaşlı adamı hapishaneye tıkanlar cezasız kalmıştır.

4.4. AYDIN-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

4.4.1. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN ATLAR DURDU HİKÂYESİNDE YER ALAN AYDIN-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

Eser, Hansaray şehrinin tasviri ile başlar. Akşamları batı tarafının cennet köşesini andırdığını anlatır. Çanakkale çay evinin sağ ve sol tarafı izleyen gençlerle dolduğunu, buradaki gençlerin geçen arabaları, atlıları ve faytonları izlediklerini söyler. Bu gösteri herkesin hoşuna gidecek cinstendir.

Anlatıcı bu betimlemelerden sonra konuyu Doktor Gebzi Bey'e getirir. Doktor Gebzi Bey, hikâyenin aydın kısmını temsil eder. Kendisinin iyi iletişim kurulabilen, güler yüzlü bir kimse olduğundan bahseder. Ancak birkaç yıldır Doktor Gebzi Bey'in Hansaray'a gelmediğini, oranın sıcağına ve sineğine dayanamadığını anlatır. Birkaç kez özel olarak davet ettiğini, hatta neredeyse yalvardığını ancak yine de gelmediğini söyler. Bir gün, doktoru ziyaret ettiği sırada doktor ona Hansaray'a neden gelmediğini anlatır. Başta anlatmaya çekinir ama daha sonra hem anlatıcının hem de diğer misafirlerin meraklı bakışları üzerine konuşur. Atları çok

sevdiğini, onları çok koruduğunu ve iyi bakılmalarını sağladığını anlatır. Faytonları her zaman övgüye değer olmuştur. Binicilik tutkusu her zaman doruk noktadadır. Bir sene Hansaray’a geldiğinde atlarla olan yolculuğunu anımsar. Hansaray’ın kenar mahallelerine tırmanmaya ve eski mezarlığa ulaşmaya başlamıştır. O sırada içini bir korku kaplar. Aslında şüpheci biri değildir ama bu tuhaf his yakasını bırakmaz. Hansaray’da atlar koşturulur, çoluk çocuk kim varsa bu anları izlemeye koşar. Hansaray halkı doktoru tanımaktadır. Doktor Gebzi Bey o gün yarışa değil, köye gelmiştir. Ancak tam bayırı çıkacakken atlar bir anda durur. Sonuçta o bir attır, durur da gider de. Atlar durur durmaz sağdaki ve soldaki kalabalık yüksek sesle bağırmaya başlar. Kimi köylüler atlarda dalga geçer haldedir, kimi köylüler ise doğrudan doktorla dalga geçmektedir. Atlara kızamaz, çocuklara ve büyüklere bir şey diyemez ama böyle gülünç duruma düşmek kendisini oldukça sinirlendirir. Gebzi Bey, bu kısımları utanç verici bir an şeklinde anlatır. Doktor, tüm köylü halkı her zaman içtenlikle karşılamış elinden gelen yardımı yapmıştır. Ancak köylüler doktoru düşkün gördükleri anda onunla dalga geçmişlerdir. Doktor bu kötü anısını anlatırken artık dünyada onun için Hansaray diye bir yerin olmadığını söyler.

Aydın-köylü ilişkisinin bir yönüne tanıklık ettiğimiz bu öyküde aydın kimseyi temsil eden doktor tipinin, çevredeki insanların üzerindeki etkisini net bir şekilde görmemiz mümkündür.

4.4.2. SABAHATTİN ALİ’NİN *BİR KONFERANS HİKÂYESİNDE YER ALAN AYDIN-KÖYLÜ İLİŞKİSİ*

Sabahattin Ali, bu öyküsünde bir köye yeni bir yatılı okul yapıldığını ve bu okulun açılışı için köye maarif müdürünün, müfettişlerin ve şehrin ileri gelen adamlarının ve bir iktisatçının geldiğini anlatır. Fakat yapımının bittiği söylenen bu okulun karoları hemen yerinden çıkar ve sıvaları hemen dökülmeye başlar. Köylülerin şaşkınlığı üzerine denetçiler müteahhiti haklı çıkaracak bahaneler uydurur.

Misafirler, henüz badana kokan binanın içini dolaştılar. Maarif müdürü davetlilere, binanın şurasında, burasında görülen sıva dökükleri, çatlaklar hakkında izahat verdi;

henüz kati tesellümün (teslim alma) yapılmadığını, bütün bu kusurların müteahhide tamir ettirilmesine çalışıldığını söyledi. -Efendim!- diyordu, -Nafia mühendislerine meram anlatamıyoruz... Bakın, koridorlara döşenen parkeler daha okul açılmadan yerinden oynamaya başladı. Kontrole gelen mühendisler, amele fazla gezindiği için böyle olmuştur, müteahhidin kabahati yoktur, diye rapor verdiler... Yarın talebe bunların üzerinden uçarak gidecek değil ya, onlar da gezinecek, koşacak... Bu müteahhitlerle başa çıkamıyoruz efendim... (Ali, 2020, s. 75).

Daha sonra iktisatçı önderliğinde köylüler okula toplatılır. Hiç kimsenin hiçbir şey anlamadığı yabancı iktisat terimleriyle dolu bir konferans verilir. Köylüler bir şey anlamamasına rağmen anladık diye tasdik ederler. Toplantıdan çıktıktan sonra kendi aralarında konuşurken hiçbir şey anlamadıklarını itiraf ederler.

Bir Konferans öyküsünde aydın-köylü ilişkisinin başka bir yönüne denk geliriz. Sözde bilirkşi olan aydınların aslında sadece köylü halkı kandırmaya yönelik davranışlarına, boş muhabbetlerine tanık oluruz.

4.4.3. SABAHATTİN ALİ’NİN ASFALT YOL HİKÂYESİNDE YER ALAN AYDIN-KÖYLÜ İLİŞKİSİ

Bir öğretmenin, köylülerle olan muhabbetlerini ele alan bu eserde aydın-köylü ilişkisini yakalamak zor değildir. Öğretmenin köye gelme sürecini anlatarak başlayan öyküde, hemen köye uyum sağlaması, derslere başlaması, köylülerle anlaşmakta zorlanmaması işlenir. Öğretmeni sıkıntıya uğratan tek şey yol mevzusudur. Geldiği ilk günden itibaren kamyonunda canını çıkaran yol, köydeki en büyük derdi olmuştur. Hem kendi köyünden hem başka köyden vilayete müracaat ettirir; yolun yapılmasının ne kadar gerekli olduğunu her yerde anlatmaya çalışır. Yolun yapılmasına köylülerin dahi ne kadar destek olacağını belirtir. O kadar çaba gösterir ki maarif müdüründen laf işitir.

-Siz okul dışındaki işlerle de uğraşacak vakit bulabiliyorsunuz galiba, talebeniz pek mi az?- dedi.

-Az değil ama o da vazifem değil mi?- diye cevap verdim. Alaycı gözlerini üstümde gezdirdi. Bir şey söylemedi. Sonra dışarıda, kahvede arkadaşlardan duydum. Maarif müdürü bana kızgınmış. Ben köylülere Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu (Anayasa) okumuş, anlatmıştım. Kadastroda işi olan bir köylü bir istida vermiş, bir müddet sonra da cevap istemiş. Ne cevabı, denince: -Basbayağı cevap vereceksiniz! Mecbursunuz! Kanun var!- diye dayatmış. Sormuşlar, araştırmışlar, kanunu benden öğrendiğini anlayınca maarif müdürüne şikâyet etmişler (Ali, 2020, s. 9).

Öğretmenin bu gayretine köylüler dahi şaşırır, ancak bir sonuç vereceğinden hiçbirinin ümidi yoktur. Ne kadar uğraşsa da sonuç alamadığı bir gün, şehre büyüklerden biri gelir. Arabası yolda zorlanınca yolun durumunu sorar. Maarif müdürü hemen meseleyi zaten biz de bu yolu yaptıracaktık şeklinde kendi lehine çevirir. Buradan hareketle asfalt meselesi iyiden iyiye gündem olur, yapımına başlanır. Köyde hareketli çalışmalar başlar. Çalışmalar geç vakitlere kadar sürer. Öğretmen artık çok mesuttur. Sonunda istediği gibi köyün yolunu adam ettirebilmiştir.

Yolun açılışının onuncu günü nafianın fen memurları vilayete rapor verirler. Kağnı ve öküz arabalarının, hatta diğer arabaların asfaltı şiddetle tahrip ettiğini bildirirler. Öyle bir karar çıkar ki! Karara göre yoldan lastik tekerlekli olmayan hiçbir nakil vasıta geçemeyecektir. Bu yasak çok ağırdır. Köylülerin kağnılara lastik taktırma imkânları yoktur. İstasyona gitmek isteyenler koca dağı dolaşıp yolu altı saat uzatmak zorundadırlar. Bu olayın üzerine muhtar bir gün öğretmenin kapısını çalar. Ona:

-Oğlum- dedi, -biz senden şikâyetçi değildik ama bu yol meselesi işi değiştirdi. Köylü başımıza gelen bu derdi senden biliyor ve söz dinlemiyor. Birkaç keredir seni dövmeye, hatta daha ileri gitmeye kalktılar, ben önüne zor geçtim... Başka köylerde

de senin düşmanların çoğalıyor. Bir gün başına bir iş gelir. İyisi mi, güzellikle buradan git. Darılma, gücenme, hakkını helal et!- (Ali, 2020, s. 14).

der. Artık yapacak bir şey kalmamıştır. Öğretmen, köyün ve köylünün iyiliğini düşünerek hareket etmiştir, ancak olaylar hiç beklemediği bir yere gelmiştir. Öğretmen, her şeyi geride bırakıp köyü terk etmeye mecbur kalmıştır.

Aydın tipini temsil eden öğretmen ile köylüler arasında geçen bu olay bize farklı bir aydın-köylü ilişkisini sunmuştur. Öğretmen köylülerin lehine bir şey isterken hiç aklına gelmeyecek bir şekilde olaylar köylünün aleyhine dönmüştür ve bir anda onların nefret ettiği birine dönüşmüştür.

4.4.4. İKİ YAZARIN AYDIN-KÖYLÜ TEMALİ HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Celil Memmedkuluzade'nin *Atlar Durdu* öyküsü ile Sabahattin Ali'nin *Bir Konferans* ve *Asfalt Yol* öyküleri aydın-köylü ilişkisini işlemeleri bakımından benzer özellik taşırlar. Üçü de toplumsal gerçekçi bakış açısıyla yazılmıştır. Ancak üç eserde de aydın-köylü temasına farklı bir bakış açısı getirilmiştir.

Öncelik olarak işlediğimiz, *Atlar Durdu* öyküsünde bir doktorun atları bayırda durunca onu izleyen tüm köy halkı tarafından dalga konusu olduğunda nasıl içerlediğine, insanların kişiler üzerinde nasıl olumsuz bir etki bıraktığına, sırf bu yüzden bir daha o köye uğramadığına tanık oluruz. Demek ki ufacık bir olay bile insanların hayatında belli başlı kararlar alma konusunda birer etken olabilir. İnsanı bir yere yakınlaştıran da bir yerden uzaklaştıran da yine insandır.

İkinci olarak işlediğimiz, *Bir Konferans* öyküsünde ise *Atlar Durdu* öyküsünden çok daha farklı bir bakış açısı bizleri karşılar. Köyün ileri gelenleri, yatılı bir okul yaptırır. Ancak okul o kadar kötü malzemedен yapılmıştır ki anında dökülmeye başlar. Sözde aydınlar, durumu köylüye anlamayacakları terimlerle anlatmaya, sözün özü onları atlatmaya çalışırlar. Köylü de

anlamadığından her şeyi kabullenir. Burada aydın tipini düzenbaz olarak görüyoruz dersek yanlış olmaz. Köylüyü düşünmekten ve onlara yardımcı olmaktan uzak tiplerdir. Çok bildiklerini sanırlar, köylüyü ayakta uyuturlar.

Son olarak işlediğimiz, *Asfalt Yol* da ise *Bir Konferans* öyküsündeki aydın tipinden çok daha farklıdır. Buradaki aydın tipi, yaşadıkları açısından farklı ama karakteri açısından *Atlar Durdu* öyküsündeki aydın tipi ile benzerdir. Köylüye yardım etmeye çalışan, onların sorununu çözmek için canla başla uğraşan bir öğretmen anlatılır. Köye asfalt yol gelirse ulaşımın rahatlayacağını düşünür. Fakat konu onun düşündüğünden çok daha farklı bir hal alır. Köylünün arabaları bu yolda gidemez. Araba tekerleğini değiştirecek paraları yoktur. Dağ yolunu kullandıklarında da yol altı saat kadar uzar. Öğretmen köy ve köylü için iyi bir şey yapmak isterken bir anda kötü bir şey yapmış durumuna düşer. Köylü, kendisinden nefret eder.

Toplumcu gerçekçi öykülerin vazgeçilmez temalarından biri olan aydın-köylü ilişkisi, her aydının köye gelmesiyle yaşanan iyi-kötü olayları beraberinde getirir. Kimi aydın köylüye iyi davranır, kimisi kötü davranır, kimisi de iyi davranayım derken kötü olur. Her haliyle tanık olduğumuz bu ilişkileri hem Celil Memmedkuluzade hem de Sabahattin Ali, eserlerinde ustalıkla işlemişlerdir.

4.5. KÖYLÜLERİN SOSYAL SORUNLARI

4.5.1. CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN *BERBER* HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN SOSYAL SORUNLARI

Berber öyküsü, Celil Memmedkuluzade’nin köylülerin sosyal sorunlarını işlediği öykülerinden biridir. Sadık’ın on yaşındaki oğlu Mehmetveli’nin gözleri ağrıaktadır. Çocuk annesine *Anne, Kerbelayı Kasım’ın oğlu Ahmet’in de gözleri ağrıyordu. Dün Ahmet’le derenin kenarında oynuyorduk. Ahmet burun kanatan otla burnunu kanattı. Burnundan biraz kan akınca, Ahmet’in gözleri iyileşti.* (Memmedkuluzade, 2004, s. 167) deyince, annesi onun

da arkadaşı gibi burnunu kanatmasını söyler. Oğlu annesi de onaylayınca arkadaşının yaptığını yapar ve burnu kanamaya başlar. Kan neredeyse yarım saat boyunca sürekli akar. Kendi durdurmaya çalışsa da başaramaz. Annesini çağırır. Annesi de kanı durdurmak için hiçbir şey yapamaz. O sıra, babaları Sadık pazardan eve gelir. Karısı yüksek sesle Sadık'a bağırır: *Be adam, çabuk pazara koş, Hüseyin Usta'nın yanına. O böyle şeyleri iyi bilir. Hemen git ve bunu Hüseyin Usta'ya söyle. Yoksa çocuğu kan kaybından kaybedeceğiz. Çabuk ol, bekleme, git hemen haber ver* (Memmedkuluzade, 2004, s. 167).

Sadık koşarak sokağa çıkar. Berber Hüseyin Usta'nın yanına vardığında Hüseyin Usta onu önce müşteri sanar. Sadık, oğlunun burnunun kanadığını, kanı durduramadıklarını söyler. Hüseyin Usta, Sadık'tan aynayı alıp dükkânda oturmasını ister. İçeride Sadık'ın şapkasını çıkarır. *Ah, ah, vah, vah! Acıyorum sana Sadık! Bilmiyorum senin sonun nasıl olacak! Yahu, ya ismini Ermeni koy, halk da bilsin ki, Müslüman değilsin. Yok, eğer Müslüman olmak istiyorsan, kardeş, senin yaptığın Müslümanlık değil. Be adam, utanmıyor musun saçını bu kadar uzatıp kestirmiyorsun? Bir de utanmadan Mehmetveli'nin burun kanını durduramadığını söylüyorsun. Seni Allah'ın gazabı tutmuş. Yoksa nerede görülmüş ki burun kanı durmasın? Senin gibi Müslümanlar bundan da ağır belalar görecekler* (Memmedkuluzade, 2004, s. 168). Bu sırada Hüseyin Usta, Sadık'ın saçlarını kesmeye başlar. Sadık, sesini çıkarmadan teslim olmuştur. Hüseyin Usta konuşmalarına devam eder. Sadık'a, Müslümanlığın şartlarının ağır olduğunu, saç uzun gezerse evinde bereket olmayacağını, sırf bu yüzden insana her türlü belanın musallat olabileceğini, oğlunun burnunun kanamasının da bu yüzden kesilmediğini, bunun bir uyarı olduğunu, Allah'ın bunu onlara günahları yüzünden gönderdiğini söyler. Saç kesimi bittikten sonra Sadık artık eve gelir. Oğlu Mehmetveli'nin burun kanamasının çoktan durduğunu, çocuğun oradan buraya koşturarak oyun oynadığını görür.

Berber öyküsünde, köylünün inançları doğrultusunda başka hiçbir şey düşünmeden her şeyi kabulüne şahit oluruz. Hüseyin Usta'nın verdiği akılda ciddi olup olmadığı sorgulamaya açıktır. Belki Sadık'ın oğlunun başına gelenin gerçekten Müslümanlığın gereklerinden olan

saç uzatmama kuralını yerine getirmeyenlerin başına gelebileceğine körü körüne inanmıştır, belki de sadece işini yapabilmek ve para kazanabilmek için böyle bir şey uyduruyordur. Ancak ikisi de sorundur. Sadık'ın, Hüseyin Usta'nın söylediği hiçbir şeyi sorgulamaması, başka bir sebep düşünmeden ona hak vermiş olması yine sosyal sorunları beraberinde getirir. Müslümanlık, korkutucu bir unsur olmamalıdır. İnanmak, kötü bir hadise değildir. Ancak başına gelen her kötü olayı başka bir sebebe bağlamaktansa öncelikle neyden kaynaklı olduğunu düşünmek, buna göre hareket etmek esas olmalıdır. Aslında Celil Memmedkuluzade, *Berber* öyküsünün temelinde bu fikri aşlamaya çalışmıştır.

4.5.2. CELİL MEMMEDKULUZADE'NİN *DANABAŞ KÖYÜ'NDEKİ OLAYLAR* HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN SOSYAL SORUNLARI

Celil Memmedkuluzade'nin en bilinen öykülerinden olan *Danabaş Köyü'ndeki Olaylar* öyküsü, adından da anlaşılacağı üzere Danabaş Köyü'nde geçer. Bir gün, köyün muhtarı Hudayar Bey, şehre gitmek için köyde yaşayan ve Kerbelâ ziyaretine gitmek için eşek alan Muhammet Hasan amcadan eşeğini ister.

Muhammet Hasan amca asla ve asla dünya malına önem vermez. Bir tek arzusu vardır. Üç dört senedir Kerbelâ'ya gitmeyi planlamaktadır. Dindar bir insandır... Uzun zamandır Muhammet Hasan amca bu ziyareti arzu etmektedir (Memmedkuluzade, 2004, s. 47).

Hudayar Bey'in şehre gitme sebebi ise vefat eden arkadaşı Haydar'ın dul karısına muta nikâhı kıymak istemesidir. Hudayar Bey bu durumu kadiya anlatınca da, kadı iki kelle şeker ve çay getirirse bu işin olacağına dair söz verir. Hal böyle olunca Hudayar Bey, denileni yapar. Kaldığı kervansarayaya döner ve kervansarayın sahibinden borç para alır. Muhammet Hasan amcadan aldığı eşeği de teminat olarak bırakır. Ertesi gün kadiya rüşvet vererek yalancı şahit tutar ve Zeynep'e nikâh kıyar.

Hudayar Bey muhtar olduktan sonra çok değişti. Önce giysilerini yeniledi. Sonra eline bir kızcılık sopası alarak kendisinin Hudayar değil, Hudayar Bey olduğunu herkese bildirdi. Ona bu beyliğin nereden geldiğini, sormaya cesaret eden olmadı... Bugüne dek yirmi otuz kişiyi kendisine 'bey' demedikleri için hapse attırdı (Memmedkuluzade, 2004, s. 51-52).

Tüm bunlar olurken eşeği geri gelmediği için huzursuz olan Muhammet Hasan amca, şehirdeki polis amirinin yanına gider. Derdini anlatamadığı için oradan eli boş bir şekilde gönderilir. Yalvar yakar eşeğini geri ister, ancak Hudayar Bey onu tehdit eder. Eşeek gelmediğinden Kerbelâ ziyaretine gidemeyecek zavallı adam, çocuk gibi ağlamaya başlar. Muhammet Hasan amca beş yılın sonunda eşeğine kavuşmuştur. Ancak artık hiçbir şey eskisi gibi değildir. Eşi de, oğlu da vefat etmiştir. Muhammet Hasan amcaya göre ikisini de eşeğin derdi öldürmüştür.

Hudayar Bey, şeref'le evliirken Zeynep'le de evlenmiştir. Zeynep altı buçuk ay Hudayar Bey'in evinde kalır. Tek amacı Zeynep'in ve yetimlerinin servetine konmak olan ve ona sürekli eziyet eden bu adamla yaşamak çok zordur. Zeynep'te Hudayar Bey'in eziyetlerinden kurtulmak için serveti almasını kabul eder. Tek bir şartı vardır. O da kendisini boşamasıdır. Zeynep bir süre sonra tüm parayı Hudayar Bey'e verir ve kendi evine taşınır. Artık iki kilimden başka hiçbir şeyi yoktur ama o adamdan kurtulduğu için cennete düşmüş gibi rahatlar. Herkes onlar boşandı sanır, ancak Zeynep ondan boşanmaya cesaret edemez. Zaten Hudayar Bey, hem Zeynep'in daha zamanı geçmediği için hem de nüfuzlu biriyle evlenirse serveti geri alır düşüncesiyle boşanmaya katiyen karşıdır. Hudayar Bey'in Zeynep'le olan evliliğine en başından beri karşı gelen eşi şeref vefat eder. Artık yalnız olan Hudayar Bey için tekrar evlenmek şart olmuştur. Daha Arkadaşı Kasımalı'nin on dört yaşındaki kız kardeşini daha önceden gözüne kestirmiştir. Arkadaşıyla konuşur, bir anlaşma sonucu onunla evlenir. Karşılığında da kendi kızı Gülsüm'ü de arkadaşı Kasımalı'ye verir.

Bu uzun öyküde birden fazla olay, karakter, mekân ve sosyal sorunla karşılaşmak mümkündür. Hudayar Bey'in eşinin üstüne kuma getirmesi, on dört yaşındaki kızla evlenmesi, eziyet etmesi başlı başına incelenmesi gereken sosyal sorunlardır.

4.5.3. SABAHATTİN ALİ'NİN SULFATA HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN SOSYAL SORUNLARI

Sabahattin Ali'nin *Sulfata* öyküsü, geniş bir çevre betimlemesiyle başlar. Anlatıcı, kasabadan uzak bir yerde bulunan dağı çıkarken karşılaştıklarını anlatır. Dağda susuzluğunu giderdikten sonra öykünün diğer karakterleri olan Mustafa ve Aliye ile karşılaşır. Öykünün asıl konusu Mustafa'nın eşi Aliye'nin sıtma hastalığına karşı verdikleri mücadeledir. Mustafa'nın askerden döndüğü bir gün, Aliye'nin sıtması tutar. Sıtma Mücadelesine giderler fakat doktor yüzlerine bile bakmaz. Köylülerin hep boş sebeplerle geldiklerini, aslında hiçbir şeylerinin olmadığını savunur. Yüzlerine bile bakmadan hademeye Aliye'nin kanını aldırır. Daha sonra geldiklerinde de hiçbir şeyinin olmadığını, boşuna gelmemesini söyler. Aliye gerçekten hastadır ve ara ara gelen sıtma nöbetleri onu elden ayaktan düşürmektedir. Dayanamadığı için belediye doktoruna giderler. Doktor acilen Sıtma Mücadelesine gitmeleri gerektiğini söyler ama gittiklerinde aldıkları karşılık bellidir. Aliye'yi rahatlatacak ilaç sulfatadır. Mustafa köyden biraz alabilmiştir ama fazlasına parası yetmez. Bu yüzden yılmadan, sırf Aliye iyileşsin diye defalarca giderler ama sonuç hep aynı olur. Kimse onlarla ilgilenmez. Doktor, sulfata almak için yalan söylediklerini düşünür. İşini yapmak, yardımcı olmak yerine bir de üstüne onları azarlar. *Ne laf anlamaz hödük şeylersiniz siz! Kanun var nizam var, size yol gösteriyoruz, daha da kafa tutuyorsunuz. Defolun şuradan!* (Ali, 2020, 107).

Mustafa, dağda denk geldiğin anlatıcıya başlarından geçenleri aktarırken anlatıcının aklına bir fikir gelir. Mustafa'ya Aliye'ye sıtma geldiğinde kanını bir cam üstüne sürüp doktora götürmesini söyler. Böylece mikroplu olduğunu görür, sulfatayı onlara verir diye

düşünür. Mustafa bunu yapar ancak doktor onu sırf sulfata almak için başka hastanın kanını sürüp getirmekle suçlar.

Doktora camı götürdüm. Sıtması üstündeyken parmağını delip kanını bulaştırdığımı söyledim. Yerinden kalktı, üstüme yürüdü: ‘Ulan kim bilir hangi sıtmanın kanını aldınız da bana yutturmak istiyorsunuz!... Benden dalavereyle sulfata koparmaya kalkıyorsun, ha! Çabuk arabayı çek, yoksa şimdi seni polise teslim ederim!’ diye bağırdı. Ak gömlekli hademe de beni kolumdan tuttuğu gibi dışarı attı... (Ali, 2020, s. 109).

Sabahattin Ali, *Sulfata* öyküsünde kötü, anlayışsız, köylülere yardımı dokunmayan bir doktor ile bu doktor tarafından ezilen köylüleri anlatmıştır. Bu anlatımla birlikte köylülerin yaşadığı sosyal sorunları irdelemiştir.

4.5.4. SABAHATTİN ALİ’NİN KANAL HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN SOSYAL SORUNLARI

Kanal öyküsünün iki ana karakteri Dedemköylü Mehmet ile Zağar Mehmet’tir. Bu iki çocuk kapı komşusudur. Aralarında yaş farkı yoktur. Köyün içinde beraber büyümüşlerdir. Nitekim aynı gün de evlenmişlerdir. Bu vakte kadar her şey güzelce ve dostça geçmiştir. Ancak *Hayat, yüzyıllardan beri devam ettiği gibi, katı topraktan bir lokma bir şey sökmek için, sessiz bir dövüş halinde ilerlemeye başladı* (Varlık, 1934, s. 25).

Bir gün Zağar Mehmet, tarlasını kanaldan sularken, arkın yavaş yavaş boşaldığını, meydana sarı bir çamur tabakası çıktığını görür. Başını kaldırıp önce kanala, sonra da Dedemköylü Mehmet’in tarlasına bakar. Suyu orada önlediklerini ve kendi tarlalarını suladıklarını görür. Altı yaşındaki oğlunu oraya yollar. Suyu bırakmalarını ister. Dedemköylü Mehmet hiç cevap vermez. O günden sonra birbirlerine karşı başka bir his beslemeye başlarlar ve bu öncekilere benzemez.

Dedemköylü Mehmet'in tarlası diz boyu kadar olurken Zağar Mehmet'in ekinleri bir karıştan fazla büyüyemez olurlar. Öyle kinlenir ki, bir sabah erkenden mavzerini alıp tarlaya gider. Dedemköylü Mehmet ile kardeşini tarlada gördüğü anda beş el ateş eder. *Bu ölü toprakların üstünde hiçbir şey ölmek ve öldürmek kadar kolay değildir* (Varlık, 1934, s. 25).

Zağar Mehmet karısına kanalı açmasını, tarlayı sulamasını, bundan sonra suyu kimseye kestirmemelerini, çünkü yukarıdaki tarlada artık erkek kalmadığını söyler. Ayrıca oğlunu zebil etmemesini, ara sıra hapishaneye beraber getirmesini tembih eder. Kanalin kenarına oturur ve jandarmanın gelip onu almasını bekler.

Dedemköy kanalının suları kıpkırmızıdır: Mehmet'le kardeşinin kanları gibi. Konya Ovası'nın ufukları sapsarıdır: Zağar Mehmet'in benzi gibi... Ve hapishanede, ağasından yıllığını almadan gitmediği için davar çaldı diye iftiraya uğrayarak iki seneye mahkûm olan Dedemköylü bir çoban, Zağar Mehmet'in koğuşundan uzak bir yerde, etrafına toplanan hapolere, gözlerini kapayıp başını biraz arkaya atarak, Dedemköylülerin şarkısını söyler:

Ecel gelir kapımızı dolaşır,

Kara haberimiz köye ulaşır,

Çifte gelin kuzu gibi meleşir.

Yuma hocam, yuma, kanımız aksın,

Dostumuz ağlasın, düşmanlar baksın...

Zağar Mehmet'in bu şarkıyı dinlemeye yüreği dayanmadığı için, kendisi uzaktan görününce hemen susar (Varlık, 1934, s. 25).

Sabahattin Ali bu öyküsünde bebekliği, çocukluğu, delikanlılığı birlikte geçmiş, birlikte büyümüş iki gencin sosyal meseleler sebebiyle birbirlerinin canına kıyacak cinste nasıl düştüklerini olduklarını anlatır. Sosyal sorunların insanları birbirlerine düşman ettiği gerçeğini gözler önüne serer.

4.5.5. SABAHATTİN ALİ’NİN *İKİ KADIN* HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN SOSYAL SORUNLARI

Bu öyküde Sabahattin Ali, Kerim Ağa ve iki karısı aracılığıyla köylülerin yaşadığı bir başka sosyal sorunu gözler önüne serer. Öykünün ilk cümlesinden itibaren Kerim Ağa’nın hasta olduğunu anlatır. Ayakta duracak hali yoktur, hastalığı artarak devam etmektedir. Ancak Kerim Ağa aynı zamanda paracı bir adamdır. Çok hasta olmasına rağmen evdeki yün döşekleri pahalı diye altına serdirmez. Bir köylünün kızı vişne istemeye gelir. Vişneyi kendi dediği paranın bir kuruş altına bile vermez. Kızı parası kadar vişneyle gönderir. İşte bu kadar paracıdır.

Bir gece Kerim Ağa’nın hırıltıları yükselir. İlk karısı Hacer, Kerim Ağa’nın canını teslim ettiğini anlar. İkinci karısı Esmâ’ya haber verir. Birlikte gidip bakarlar, Kerim Ağa gerçekten ölmüştür. Hacer, paraya düşkünlük yönünden Kerim Ağa’ya benzemektedir. Adam ölür ölmez sakladığı anahtarları alır, peşine Esmâ’yı da takarak kilitli sandığı açmaya gider. Fakat hayal ettiği gibi sonuçlanmaz. İçinden çok para çıkmaz. Kerim Ağa’ya bunca yıl saçlarını süpürge ettiği için parasını hak ettiğini düşünür ama fazla para bulamaz. On yedi lira parayı kendine daha fazla alacak şekilde Esmâ ile pay eder. Gümüş köstekli saati de kendi çantasına koyar. Esmâ, Kerim Ağa’nın nikâhlı karısı değildir. Bu yüzden hiçbir şeyden hak iddia edemez. Üç yaşındaki oğluyla ortada kalır.

Umduklarını bulamayan kadınlar sandığın yanından ayrılır. Aşağı inip yemek yaparlar. Ortalık ağardığı zaman kötü haberi köylüye verme zamanının geldiğini düşünürler. Kerim Ağa’nın yanına bile uğramadan kapıyı açarlar ve bağırmaya başlarlar.

Hacer kadın:

-Amanın komşular!.. Gitti... Dünyasına doymadan gitti!..- diye ağlarken, Esmâ da, uykudan birdenbire uyandırıldığı ve ne olduğunu anlayamadığı için avaz avaz bağırarak çocuğunu kucaklarında sallıyor:

-*Vay benim üç yaşında yetim kalan Necati 'm!..- diye köyün havasını çınlatıyordu* (Ali, 2020, s. 100).

Hem kuma meselesinin hem de para meselesinin irdelendiği bu eserde Sabahattin Ali, yine köylülerin yaşadığı sosyal sorunlara gerçekçi bir yaklaşımla ayna olmuştur.

4.5.6. İKİ YAZARIN KÖYLÜLERİN SOSYAL SORUNLARI TEMALI HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Celil Memmedkuluzade ile Sabahattin Ali, toplumcu gerçekçi anlayışla yazan yazarlar oldukları için eserlerinde köylülerin sosyal sorunlarına mutlaka değinmişlerdir. İlk olarak Celil Memmedkuluzade'nin *Berber* öyküsünden bahsetmiştik. Bu öyküde annenin oğluna arkadaşının yaptığı şeyi onun da yapmasını söylemesi, Sadık'ın Hüseyin Usta'nın söylediklerine sorgusuz sualsiz inanması cehalet örnekleri olarak gösterilebilir. Bu cehalet, köylülerin yaşadığı sosyal sorunları da beraberinde getirir.

Celil Memmedkuluzade'nin incelediğimiz diğer bir öyküsü olan *Danabaş Köyü'ndeki Olaylar* da birden fazla sosyal sorun söz konusudur. Bunlardan ilki kuma sorunudur. Hudayar Bey'in karısının üstüne başkasını getirmesi toplumlarda rastlanan kuma sorununa dikkat çeker. Yine Hudayar Bey'in on dört yaşındaki kıza göz koyması ve onu nikâhına alması da bir diğer sosyal sorundur. Küçük yaştaki kızların kendilerinden çok büyük adamlarla evlenmesi eleştiri konusudur. Tamamen Hudayar Bey'in olumsuzlukları üzerinde şekillenen öyküde bir diğer sorun da Hudayar Bey'in eşlerine eziyet etmesi, onları dövmesidir. Aynı zaman da eşğini aldığı Muhammet Hasan amcaya yaptığı da eziyetin bir başka şeklidir. İşte kuma, küçük yaşta evlenme, eziyet etme gibi sosyal sorunların işlendiği bu eser, gerçek anlamda toplumcu gerçekçi esaslara dayanır.

Sabahattin Ali'nin eserlerini dikkate aldığımızda aynı temanın farklı içerikler ile ele alındığına şahit oluruz. İlk olarak incelediğimiz *Sulfata* öyküsünde, anlatıcı Mustafa ve Aliye'ye denk gelir. Aliye'nin hasta olması, doktorun buna hiçbir şekilde ikna olmaması ve

gençlere yardımda bulunmaması sosyal sorunun ta kendisidir. Köylüye verilen değeri gösteren bu hikâyede doktor olumsuz bir karakteri canlandırır. Köylü için hiçbir yardımda bulunmayan, emek vermeyen, sadece başından göndermeye çalışan bir tavidir. Ezenin daima güç olarak görünmesi, ezilenlerin düşkün durumda olması bu öykünün en açık görünen sosyal sorunudur.

Sabahattin Ali, bir diğer eseri olan *Kanal* öyküsünde köylülerin yaşadığı farklı bir sosyal soruna dikkat çeker. Birlikte büyümüş iki çok yakın arkadaş olan Zağar Mehmet ile Dedemköylü Mehmet, kanal sorunu yüzünden birbirlerine düşman kesilirler. Zağar Mehmet'in tarlasına Dedemköylü Mehmet yüzünden su gelmez olur. Zağar Mehmet duruma sinirlidir. Dedemköylü Mehmet de kendisine hiçbir yardımda bulunmaz. Durum öyle bir hal alır ki Zağar Mehmet, Dedemköylü Mehmet'i vurur, öldürür. Konuşarak, anlaşılarak, iyi niyetle çözülebilecek olaylar insanların birbirine kinlenmesi ve kötülükle hareket etmesi sonucu çıkmaza girer, en yakınıyla bile aranı bir daha düzelmek üzere bozar. Bu kanal olayı önemli bir sosyal soruna sebebiyet verir.

İncelediğimiz son hikâye olan Sabahattin Ali'nin *İki Kadın* öyküsü, Celil Memmedkuluzade'nin *Danabaş Köyü'ndeki Olaylar* ile benzer bir sosyal soruna değinir: Kuma sorunu. Sabahattin Ali, Kerim Ağa karakterinde bir adamın iki karısı olduğu gerçeğini gözler önüne serer. Bu yazarlarımızın değindiği ciddi bir sosyal sorundur. İki kadının da eşine sadık olmamaları, ölümüne hiç üzülmemeleri, hatta Kerim Ağa'dan onlara bir şey kalıp kalmadığını aramaya koyulmaları da bir diğer sorunu beraberinde getirir.

Sonuç olarak, iki yazarımız da öykülerinde köylülerin yaşamış olduğu sosyal sorunlara inceliklerle değinmişlerdir. Bu ikisinin benzer özellikleri arasındadır. Kuma sorunu, ezen-ezilen sorunu, eşlerine karşı şiddete meyilli adamlar iki yazarın da ortak işlediği sosyal sorunlar olmuştur. Bunun yanında farklı olarak Celil Memmedkuluzade, cehalet sorununu ve genç yaşta evlenme sorununu eserlerine dâhil ederken Sabahattin Ali, aydınların köylü sorunlarıyla

ilgilenmemesini ve bazı anlaşmazlıkların iki dostu birbirine nasıl düşman edip sosyal sorunlara yol açtığını eserlerine dâhil etmiştir.

4.6. DEVLET-HALK İLİŞKİSİ

4.6.1. CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN *DÜĞÜN* HİKÂYESİNDE YER ALAN DEVLET-HALK İLİŞKİSİ

Celil Memmedkuluzade’nin *Düğün* öyküsünde anlatıcı doğrudan konuya hapishanelere olan bakış açısıyla giriş yapar. Hapishanelerden korktuğunu, bu korkunun boşuna olmadığını, anlattığı olaydan sonra okuyucuların ona hak vereceğini söyler. Ardından olayı anlatmaya başlar.

Birkaç yıl önce teyzesinin kızı Mahbube’nin düğünü olduğundan bahseder. Kendisini Ekber Ağa isimli bir adama verdiklerini belirtir. Ancak düğünü teyzesi yapmış, her şeyle ilgilenmiştir. Çünkü Ekber Ağa, düğünden sonra da teyzesinin evinde kalacaktır. Düğün zamanı anlatıcı da teyzesine ve teyzesinin büyük kızına işlerde yardım etmiştir. Gelenleri karşılamış, hizmette bulunmuştur. Bir ara teyzesi onu yanına çağırır. Yanına gittiğinde teyzesinin ağladığını görür. Meraklanır, ne olduğunu sorar. Teyzesi hapishanedeki oğlu için üzülmemektedir. Yanlarında olmadığı için, bacısının düğününü göremediği için içlenmiştir. Anlatıcı, teyzesinin haline o kadar üzülmemiştir ki ne yapıp ne edip bir günlüğüne bile olsa oğlu Abdülkerim’i yanlarına getirecektir.

Bunun sözünü verir ama nasıl yapacağını bilemez. Sokağa çıkar ve kara kara düşünerek hapishanenin yolunu tutar. Hapishaneye vardığında hiçbir yetki ve hürmeti olmadığı için mahkûmun serbest bırakılmayacağını öğrenir. Üstüne bir gardiyan onu hapisten kaçan birine benzetir ve Hasanali olup olmadığını sorar. Anlatıcı, adamın bir yanılsı olduğunu söyler. Adam sanki karşındaki Hasanali’ymiş gibi tabancasını ona doğrultur, zorla hapishaneye sokar. Anlatıcı, ne olduğunu şaşırır. “Ben Hasanali değilim, ben Cihangir’im” dese de fayda etmez. En sonunda araştırmaları sonucu onun Hasanali olmadığını anlarlar ve onu serbest

bırakırlar. O sıra, korkudan aklına Abdülkerim gelmez. Apar topar oradan uzaklaşır. Abdülkerim'in serbest kalacağını düşünürken sorgusuz sualsiz bir biçimde kendisi hapsedilmiştir. O gün bu gündür hapishanelerden hep korkar.

Halk insanı olarak belirlenmiş Cihangir, hapishanede hiçbir vasfı olmadığı için değer görmez. *Ne yetkim var, ne de hürmet sahibiyim. Benim sözümle kaçak mal satan mahkûmu, zamanı gelmeden serbest bırakırlar mı?* (Memmedkuluzade, 2004, s. 349). Bu yetmezmiş gibi bir de başka kişi olduğu zannedilerek hapishaneye atılır. Gerçek fark edilir ancak fark edilene kadar anlatıcı korku dolu anlar yaşar. Celil Memmedkuluzade bu öyküde toplumdaki düzensizlikleri temel alarak devlet-halk ilişkisine farklı bir yorum getirmiştir.

4.6.2. SABAHATTİN ALİ'NİN *BİR SKANDAL* HİKÂYESİNDE YER ALAN DEVLET-HALK İLİŞKİSİ

Sabahattin Ali, *Bir Skandal* öyküsünde Nurullah isimli bir öğretmeni konu edinir. Mekân tam olarak verilmesine bu öğretmenin Orta Anadolu'da bir şehre öğretmen olarak geldiğini biliriz. Eser öncelikle karakterin sevgilisini İstanbul'da bırakarak buraya geldiğini, aşk acısı çektiğini anlatarak başlar. Bu aşk acısını çok içselleştirdiğini, sevgilisinden çok aşka âşık olduğunu belirtir. Tüm bu hisleri bir kenara bırakıp çevresine yönelen Nurullah, çevresindeki okumuş insanların sadece para kazanmak ve hatır sahibi olmak için okuduklarını, kendilerine bir şey katmanın umurlarında olmadığını, bu yüzden de hiçbirine yakın hissetmediğini söyler. Bir meclis yemeğinde Vasaf Bey isimli bir zat: *Fakat ne de olsa, köylü bizim efendimizdir.* (Ali, 1983, s. 98) der. Bu söz Nurullah'a garip gelir. Düşündüklerini söylemekten hiç çekinmediği için söze başlar:

Yalnız bir şey söyleyeceğim: Efendi diye başkasını çalıştıran ve ona hükmünü geçirene derler; çalışıp çabalayıp en sonunda elindekini bir hiç mukabilinde verenlere değil... Rica ederim, biraz hakikatlere bakalım, mesela biz şehirliler de hükümete vergi veririz değil mi? Buna mukabil hiç olmazsa sokağımızda bozuk bir kaldırım, yollarda sönmük bir lamba, evlerimizin ve şahsımızın

selameti için mevcut olduğu söylenen bir zabıta vardır; çocuklarımızı hiç olmazsa boş gezmekten kurtaracak bir mektep buluyoruz. Fakat sorarım size: Köylü verdiği ne mukabil ne alır? Yolunu kendi yapmaya mecburdur, sokakları zavallı talihinden daha karanlıktır ve mektep, yüz köyün birinde bile yoktur. Jandarma oralara asayişten ziyade vergi tahsilini temin için gider. Kendimizi aldatmayalım, köylü mütemadiyen vermiş, buna mukabil hiçbir şey, kelimenin bütün manasıyla hiçbir şey almamıştır. Bunları itiraf etmek belki eğer bir parça vicdanımız varsa, yediğimiz bir lokma ekmeğin boğazımızda kalmasına sebep olacaktır ve ihtimal vicdanımızın sedasını duymamak için: - Köylü efendimizdir!- gibi cümleler güzel birer morfindir. Fakat hiçbir cümle hakikati değiştirmek iktidarında değildir (Ali, 1983, s. 99).

Bu açıklamaları herkese tuhaf gelir. Hatta oraya birlikte gittiği arkadaşı arkasından konuşacaklarını, türlü dedikodular çıkaracaklarını, devlete nasıl da karşı geliyor diye söyleneceklerini düşünür ama tüm bunlar Nurullah için önemli değildir. Onun için önemli olan düşündüklerini açıkça söylemektir. Öyküde yansıtılan devlet ile halk arasındaki ilişkiyi, insanların çekincelerini en iyi bu satırlarda görürüz. Zaten bundan sonraki kısımlarda hikâye Nurullah'ın yine gönül meselelerine doğru kayar. O akşam orada, ona kulak verenler arasında genç bir kız gözüne çarpar ve bu kıza karşı farklı hisler taşır. İsmi Beria olan bu kıza, öncesinde kardeşliğe bağladığı hisleri zamanla değişir, hayatını birleştirmek istemeye doğru gider. Tam bu esnada başka bir okuldan tanıştığı bir öğretmenle yolları kesişir. Eski Nurullah'a benzettiği, sözünü hiç sakınmadan söyleyen bu kıza yani Şukufe'ye de kanı kaynar. Fakat bu kız Beria kadar kendi halinde değildir. Türlü yollardan Nurullah hakkında laf çıkartır, kendini rahatsız ettiğini cümle âleme duyurur. Hatta bir tartışma esnasında Nurullah'ın kendisine silah doğrulttuğunu bile söyler. Nurullah bu iftira ve dedikodulardan öyle etkilenir ki bir türlü kendini açıklayamaz. Hayatını birleştirmek istediği kız bile bu dedikodular yüzünden ona arkasını dönmüştür. Artık yapacak bir şeyi kalmamış olan Nurullah bir akşam bütün eşyalarını toplayıp şehirden ayrılır.

Bir Skandal öyküsü temelinde bireysel konular üzerinde duran bir öykü gibi görünse de kendi içinde devlet-halk meselesine, aydın insanların düşünce yapısına, köylünün toplumdaki yerine incelikle değinen bir tema çerçevesinde yazılmıştır.

4.6.3. İKİ YAZARIN DEVLET-HALK TEMALI HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İncelediğimiz öykülerin ikisinde de devlet-halk teması merkezde değildir. Ancak bu konu öykülerin içerisinde incelikle yerleştirilmiştir. Bu iki öykünün benzer bir özelliğidir. Celil Memmedkuluzade, *Düğün* öyküsünde anlatıcının bir sebeple hapisaneye gittiğini, bir vasfı olmadığı için dikkate alınmadığını ve orada başka birisi zannedilip tutuklandığını anlatır. Devlet ve halk arasındaki ilişkinin öykünün bu kısmında işlendiğine tanık oluruz. Anlatıcının önemsenmemesi ve başka biri zannedilip sorgusuz sualsiz hapisaneye atılması zedeleyici bir durumdur. Toplumdaki düzensizliklere işaret eden bu öyküde hem hürmet sahibi insanlara ayrıcalık tanındığına hem de hiçbir araştırma yapılmadan insanların yargılandığına dikkat çekilmiştir. Bir gün bile olsa anlatıcının yaşadığı bu talihsiz olay kendisini üzmeye ve korkutmaya yetmiştir.

Sabahattin Ali'nin *Bir Skandal* öyküsü de farklı bir bireysel konu içerisinden çıkıp toplumsallığa yönelmiştir. Öğretmen olarak atanan ana karakter, sözünü sakınmayan bir duruş sergiler. Ancak bu duruşu sebebiyle kabul görmez. Kendisinin arkasından konuşulur, öyle ki türlü sebeplerle kendisine iftira bile atılır. Öykünün bir kısmında ana karakter, köylünün toplumdaki yerini sertçe eleştirdiği tavırları ile dikkat çeker. Bu noktada öyküdeki devlet-halk temasını yakalarız. Köylünün toplumdaki yeri ve aydın insanların düşünce yapısı konuları üzerinden devlet-halk meselesine değinen bu öyküyü ayrı bir yere koymak mümkündür. Konuyu ele alış biçimi olarak, incelediğimiz Celil Memmedkuluzade'nin devlet-halk temalı öyküsünden ayrılır.

4.7. KÖYLÜLERİN ADLİ SORUNLARI

4.7.1. CELİL MEMMEDKULUZADE’NİN KAVAL HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN ADLİ SORUNLARI

Hikâye, Erivan’da adliyede çalışan bir tercümanın başından geçenleri anlatmasıyla başlar. Bir gün adliyede oturmuş yazı yazarken pencereden baktığında adliyenin avlusuna normalden çok daha fazla sayıda köylünün geldiğini görür. Ellerinde de önce sopa sandığı kavallar vardır. Tercüman çok şaşırır. Emniyet müdürünün tercümanı olduğu için hemen dışarı çıkıp durumu öğrenmeye çalışır. Köylüler başına toplanıp şikâyet etmeye başlarlar.

Ağam, lütfen müdüre biraz anlayışlı olmasını söyle. Biz Germe Çatak Köyü’nden geldik. Bu kavallardan istemişsiniz, ancak beş-on tane bulabildik. Ağam, vallahi, billahi bu kavallar her yerde bulunmaz. Çobanların çoğu da kendi kavalını alıp dağa götürmüş. Sarvanlar Köyü’ne de birini gönderdik. Orada bir kaval ustası var diyorlar, eğer olursa yaptırıp getirecekler (Memmedkuluzade, 2004, s. 254).

Tercüman ne olduğunu anlayamadan olay büyür. Emniyet müdürü sert bir sesleniş ile Mirza Abbas’ı yanı tercümanı yanına çağırır. Tercümanın yazmış olduğu kâğıdı ona uzatır. Tercüman okuduğunda gözlerine inanamaz. Köylülerden elli dört tane kaval toplayıp göndermelerini istemiştir. Şoku atlattıktan sonra artık yavaş yavaş akli başına gelmeye başlamıştır. İsteğin ne üzerine yazıldığını, bütün bu kargaşa ve kalabalığa kimin sebep olduğunu anlamaktadır. Her şeyi anladıktan sonra hikâye içinde olan biteni okuyucuya anlatmaya başlar.

İki ay önce Emniyet Müdürü’nden izin alıp köye annesinin yanına gitmiştir. Amcaoğlu Pirverdi sayesinde köydeki günleri cennet gibi geçmiştir. Pirverdi o kadar güzel kaval çalmaktadır ki hem kavalına hem kendine hayran bırakmıştır. Komşu köylerden onu dinlemeye gelenler vardır. Tercüman o kadar heveslenir ki Pirverdi kendi kavalını tercümana hediye eder. Tercüman evine döndükten sonra her an kavalı çalmaya çalışır. Günlerce uğraşır

bir ses bile çıkaramaz. Bir sabah işe gelmeden tekrar eline alır ve bu defa ses çıkarabilir. Öyle mutlu olur ki işe geldiğinde birkaç kişiye hevesle bu müjdeyi verir. O sırada emniyet müdürü tercümanın köye bir yazı yazmasını ister. Haziranın ikisinde, halktan elli dört tane araba isterler. Bu arabalar ile yaylaya gidilecektir. Emniyet Müdürü, bu işin ehemmiyetli olduğunu, mesuliyeti altında kalmaması için işi ertelememesi gerektiğini söyler. Tercüman yazısını yazmaya başlar. Ancak o sıra aklında araba değil, kaval vardır. Dolayısıyla emri yazarken yanlışlıkla “araba” yerine “kaval” yazar. Bütün köye haber bu şekilde gider. Köylü oldukça şaşırır. Bu kadar kavalın ne işe yarayacağını düşünerek kaval aramaya başlarlar. Tercümanın yanlışlığı bu sonucu doğurmuştur. Üstelik kavalıdan bir sonuç alamaz, yeteneğinin olmadığına ikna olur. Müziğe olan ilgisi o kadar azalır ki bir daha kavala elini sürmez.

Celil Memmedkuluzade, köylünün adliye ile olan ilişkisini diğer hikâyelerine kıyasla daha şakacı bir dille ele alarak vermeyi tercih etmiştir. Ufacık bir yanlışlığı gözler önüne sermiş, bu yanlışlığın köylüyü ne gibi zahmetlere soktuğunu okuyucuya aktarmıştır.

4.7.2. SABAHATTİN ALİ’NİN KAZLAR HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN ADLİ SORUNLARI

Sabahattin Ali, *Kazlar* hikâyesinde köylünün adli sorunlarına değinmiştir. Dudu’nun kocası Seyit hapisanededir. Üç sene önce düğün yerinde birisi vurulmuş, bundan sebep on sene yemiştir. Ölene kurşun atanlar sekiz kişidir ama rüşvet sayesinde suç sadece iki kişiye kalmıştır. Daha hikâyenin en başında bu olay anlatılırken adli sorunların işlenişine şahit oluruz.

Seyit, Dudu’ya mektup yazar. Bu mektupta yerinin iyi olmadığından, koğuşun pisliğinden şikâyet eder. Dudu yanına gelirken bir iki kaz getirirse başgardıyanların onun yerini değiştireceğini söyler. Dudu bu mektuptan sonra ne yapacağını bilmez halde düşüncelere dalar. Elinde sadece bir kaz vardır ve bu kaz da onların borçlarını ancak ödeyebilmektedir. Üstelik Seyit kendisinden iki kaz istemiştir. Ne yapacağını bilmez halde birilerinden yardım istemeyi düşünür. Ancak ona kimse yardım etmez, köyde kime gitse kovulacağını bilir.

Birden aklına komşu bahçedeki çitin arkasından kazları çalmak gelir. Biraz düşünür, başka çare bulamadığı için komşu bahçeden gizlice bir tanesini yakalar. Oğlu Hüsnü ile birlikte hazırlanıp hapishaneye doğru yola çıkarlar.

Bu sırada Seyit, aşağı yukarı üç aydan beri hastadır. Sürekli hastaneye yatırılmakta, yer olmadığı için tekrar çıkarılmaktadır. Tedavisi kabul olmayacak kadar ilerlemiş veremleri hastaneler kabul etmemektedir. Seyit'in hastalığının ne olduğu tam bilinmez ancak günden güne daha da kötüye gitmektedir. Hapishanede olan, çalışan kimsenin ilgisini çekmez. Çünkü o çok fakirdir. Durumu gerçekten kötüdür, kimse onunla ilgilenmediği için daha da kötüleşmiştir. Dudu'yu beklemektedir, zar zor ona bir mektup yazıp köylülerden biriyle göndermiştir.

Dudu hapishanenin önüne gelir. O sıra içeride yatan birkaç kişi bir sedye çıkarırlar. İçeriden birisi vefat etmiştir. Dudu gardiyana yaklaşıp Opruklu Seyit ile görüşmek istediğini söyler. Gardiyan, içeride olduğunu ama bugün görüş günü olmadığını söyler. Dudu'nun elindekileri alır, haftaya gelmesini söyleyip kestirip atar. Gardiyan, Seyit'in öldüğünü söyleme gereği bile duymamıştır. Dudu, harman zamanı tekrar geliriz diye düşünerek köye döner. Döner dönmez jandarmalar tarafından yakalanır. Kaz çaldığı için üç aya mahkûm olur. Başka bir hapishanede yattığı için harman zamanına kadar Seyit'in ölümünden haberi olmaz.

Köylünün yaşadığı adli sorunlara gözler önüne seren bu öyküde parası olmayanın adliye tarafından hiçe sayıldığına, öyle ki insan yerine bile konulmadığına tanık oluruz. Fakir olduğu için tüm suçu Seyit'in çekmesi, yine aynı sebepten hastalığında kimsenin onunla ilgilenmemesi, öldüğünü karısına bile söyleme gereği duyulmaması bu çıkarımı kanıtlar niteliktedir.

4.7.3. SABAHATTİN ALİ’NİN *BİR FİRAR* HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN ADLİ SORUNLARI

Sabahattin Ali *Bir Firar* adlı hikâyesinde de köylünün adli sorunlarını gözler önüne sermiştir. Camiyi soymadığı halde köyde serseri serseri dolaştığı için suçlu olarak yakalanan, jandarmalar tarafından suçlu kabul edilen İdris’in başından geçenler ve haksız yere gördüğü işkencelerden söz edilir.

İdris suçunu itiraf etmesi için jandarmalardan öyle bir dayak yer ki en sonunda yapmadığı halde yapmış gibi suçu kabul eder. Hâlbuki olaydan o vakte kadar haberi bile olmamıştır. Fakat köylü de kendisinden şikâyetçidir. Onun köyde başıboş gezinmesinden rahatsızlık duyarlar. İdris köyü, camiyi soyduğunu itiraf eder ancak bu yeterli olmaz deliller lazımdır. Çalınan paralar, gümüş saat nerededir? İdris dayak yerken iyice kendisini kaybeder. Her şeyi Süleyman Ağa’ya bıraktığını söyler. Jandarma, Süleyman Ağa’nın evine doğru yola çıkar. Durduk yere zavallı Süleyman Ağa’nın da başını yakmıştır. Jandarma tekrar İdris’in yanına döndüğünde *Süleyman Ağa’nın bir şeyden haberi yok. der. İdris, Benim de.* diyerek karşılık verir. O sıra ağzından çok kan gelir, gözlerini bir daha kapayamadan hafifçe gerilir. Olduğu yerde dimdik kalır.

Sorgusuz sualsiz bir biçimde suçlanan, bayıltana kadar dövülen İdris’in hikâyesinde yine kimseye zararı olmayan bir köylüye adliye tarafından edilen muamele gözler önüne serilir. Köylünün adli sorunları bir kere daha işlenir.

4.7.4. SABAHATTİN ALİ’NİN *SICAK SU* HİKÂYESİNDE YER ALAN KÖYLÜLERİN ADLİ SORUNLARI

Sabahattin Ali’nin *Sıcak Su* hikâyesinde İsmail, jandarmalar tarafından epeydir aranmaktadır. Evine geldiklerinde bir kadın kapıyı adar. İsmail’in dört aydan beri eve uğramadığını söyler. Jandarma bağırır. Haber geldiğini, buralarda olduğunu söyler. İçeri girerler, evin her yerini ararlar. Karısı Emine’ye tehditler savururlar. Suçluya ortaklık

yapmamasını, teslim olması için gerekeni yapmasını söylerler ancak Emine'nin kocasını ihbar etmeye niyeti yoktur. İnatla eve uğramadığını söyler. Jandarma ise işini kaybetme korkusuyla Emine'ye daha da yüklenir. İhbarın doğru olup olmadığını test etmek için evin gusülhanesine girer. Tenekenin içindeki suya elini sokar. Gece vakti suyun sıcak olduğunu görünce bunun İsmail için hazırlanmış olduğunu anlar. Kadını sıkıştırır, yerini söylemesi için ısrar eder. Ancak kadın benzi sapsarı halde hala yerini bilmediğini söyler. Jandarma istediği cevabı alamayınca Emine'nin ırzını kurtarmak için İsmail'in eve geleceğini düşünerek Emine'yi mindere atar. Her şeye rağmen Emine ağzını açıp bir kere bile bağırılmaz, yardıma kimseyi çağırılmaz. Jandarmalar, Emine'ye ettiklerinden sonra evi terk ederler. Emine de yavaşça arkalarından dışarı süzülür. Çitin kenarlarına sine sine ormana dalar. Sabaha doğru İsmail eve gelir. Emine'yi jandarmalar mı götürdü acaba diye düşünür. Götürmediklerini öğrenince köyden birkaç kişiyle Emine'yi ararlar ancak Emine'den bir daha haber alamazlar.

Köylünün adli sorunlarını işleyen bu hikâyede adliyenin haklı olmasına rağmen usul bilmeden, sırf işini kaybetmemek uğruna zor kullanarak, acımasızca insanların hayatını nasıl kararttığına şahitlik ederiz.

4.7.5. İKİ YAZARIN KÖYLÜLERİN ADLİ SORUNLARI TEMALİ HİKÂYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Celil Memmedkuluzade ve Sabahattin Ali'yi aynı noktada buluşturan en temel özellikleri ikisinin de toplumu yansıtan eserler üretmeleridir. Köylülerin yaşadığı adli sorunları eserlerinde yansıtma ve yine onları aynı konu üzerinde buluşturmuştur. Bu konuyu ele alış hikâyeleri elbette farklılık gösterir. Onları özgün yapan da bu farklılıklardır.

Celil Memmedkuluzade'nin *Kaval* adlı hikâyesinde, bir adliye çalışanının ufak bir hata sonucu köylüleri türlü zahmete sokması anlatılır. Bu durum anlatılırken köylü ve adliye arasındaki ilişki gözler önüne serilir. Köylülerin adliyeden çekinmesi, canla başla kaval bulmaya çalışması yansıtılan bir gerçektir. Köylünün sorgusuz sualsiz adliyenin isteklerini yerine getirme çabası bize o günün toplumuyla ilgili gerçekleri yansıtır. Ancak bu hikâye,

Sabahattin Ali'nin köylülerin adli sorunları konulu hikâyelerine kıyasla daha yumuşak bir öykü olmuştur. Sabahattin Ali adli sorunları daha sert bir içerikle işlemeyi tercih etmiştir. Bunu ilk olarak *Kazlar* hikâyesi ile anlamamız mümkündür.

Kazlar hikâyesinde, öncelikle parası olmadığı için cezadan kurtulamadığı gerçeği ile oluşturulmuş bir karakter göze çarpar. Bu hikâyedeki ilk adli sorundur. Ardından hapishanede çok hastalanması ama yine fakir olduğu için önemsenmeyip ölüme terk edilmesi başka bir adli sorun olmuştur. Eşi hapishaneye kaz istediği için hırsızlık yapan kadının elinden kazlarının alınıp eşiyle ilgili hiçbir şey söylenmemesi, hapishane önünden kovulması ise bir diğer adli sorundur. Adliye çalışanları tarafından insan yerine konmayan köylülerin yaşadığı sorunlar bu öykü içerisinde incelikle işlenmiştir. Sabahattin Ali, hem toplumun gerçeklerini yansıtmış hem de köylü halka bir ses olmuştur.

Bir Firar hikâyesi de *Kazlar* gibi toplumun gerçekliklerini yansıtan bir diğer acımasızlık timsali öyküdür. Köyün camisinde yapılmış olan hırsızlık hiçbir araştırma yapılmadan köydeki en güçsüzün üzerine atılır. Hatta bu, diğer köylüler tarafından desteklenir. Aslında bu öyküde de diğer öykülerde olduğu gibi gerçek bir adli sorun gözler önüne serilir. Fakirin güçsüz kabul edildiği ve güçsüzün yerle bir edildiği bir düzen mevcuttur. Bu düzen, Sabahattin Ali tarafından da tıpkı Celil Memmedkuluzade gibi açıkça eleştirilmiştir.

Sabahattin Ali'nin *Sıcak Su* hikâyesi de aynı durumu eleştirir niteliktedir. Jandarma bir suçluyu aramaktadır. İhbar alınca doğrudan evine giderler. Ancak onu bulamayınca karısının üzerine yürürler. Jandarma kendi işini kaybetmemek için suçluyu bulmak istemektedir. Suçlu adamı kışkırtmak için karısının ırzına geçerler. Öykünün bu kısmı gerçekten kan dondurucu niteliktedir. Kendi menfaatleri uğruna kadına yaptıkları son derece hadsizdir. Elbette suçluyu yakalamak görevleridir ancak bunu iğrenç yollara başvurarak yapmaya kalkmaları köylülerin adli sorunlarını tekrar gün yüzüne çıkarır. Bir başka açıdan işlenmiş olan bu adli sorun da yine insana bazı gerçekleri düşündürür niteliktedir.

Görüldüğü üzere iki yazar da köylülerin adli sorunlarını farklı konular üzerinden aynı düşünce yapısı ile işlemişlerdir. Bunu her hikâyeyi ayrı ayrı okuduğumuzda anlamamız mümkündür. Adliye görevlilerinin dayatmaları sebebiyle korkan, içine sinen köylüler konu edinilir. Yapılan haksızlıklar hikâyeler içerisinde eleştirilir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından Celil Memmedkuluzade ile Türk edebiyatının önemli yazarlarından Sabahattin Ali'nin hikâyelerini sosyal eleştiri açısından karşılaştırmaktır. Sonucunda ise her iki yazarın hikâyelerinde işledikleri sosyal eleştiri mevzusunda benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Bu benzerlikler incelenirken çalışmanın içerisinde Azerbaycan ve Türk edebiyatındaki sosyal eleştiri kavramı, Celil Memmedkuluzade ve Sabahattin Ali'nin yaşamı ve yazın hayatı da verilmiştir.

1866-1932 yıllarında yaşamış olan Celil Memmedkuluzade ile 1907-1948 yılları arasında yaşamış olan Sabahattin Ali aslında aynı dönemlere denk gelmiş yazarlardır. İki yazarın da kendi hayatlarında yaşadığı ve toplumlarında gördükleri birtakım zorlukları anlatma isteği vardır. İkisi de kendi ülkelerinin edebiyatlarında aynı görüşü benimsemişlerdir: Toplumcu gerçekçilik. Yaşadıkları toplumdaki insanların neler çektiğini, nasıl mücadelelerden geçtiklerini ve ne şekilde ayakta kalmaya çalıştıklarını her iki yazar da irdelemiştir. Bu irdelemeyi abartıya kaçmadan, olduğu gibi vermeyi hedef edinmişlerdir. İşte bu edebi anlayış iki yazarı toplumcu gerçekçilik noktasında birleştirmiştir.

İki yazarın hayata bakış açısının ve edebi görüşünün benzerliği eserlerinde işledikleri konularda da yakınlığı beraberinde getirmiştir. Çalışmanın içerisinde incelediğimiz başlıkları sırayla gözden geçirecek olursak öncelikle iki yazarın da hikâyelerinde değindikleri işçi-işveren ilişkisi mevzusuna dikkat çekebiliriz. İşçi ile işverenin arasındaki sorunların anlatılması iki yazarın da hikâyelerinde yer verdiği bir konu olmuştur. Bununla birlikte sınıf çatışması da işlenen bir diğer sosyal eleştiri konusudur. Ezen-ezilen, güçlü-güçsüz karşılaştırması yapılarak işlenen hikâyelerdeki sınıf çatışmalarında iki yazar da ezilenden yani güçsüzden yana olmuştur ve bu anlayış çerçevesinde hikâyelerini oluşturmuşlardır. Diğer sosyal eleştiri konuları ise ağa-köylü ve aydın-köylü ilişkileridir. Bu konuları işlerken yine toplumdaki eşitsizliklere dikkat çekmiş, günlük yaşantıda karşılaşması muhtemel diyaloglardan yararlanmışlardır. İncelediğimiz bir diğer sosyal eleştiri mevzusu ise köylülerin

yaşadığı sosyal sorunlardır. Toplumun aksayan yönlerini (batıl inançlar, kadın hakları, çocuk evliliği, para düşkünlüğü gibi) konu olarak edinmişler, bu yönlere eleştiri getirmişlerdir. Diğer meseleleri ise devlet-halk ilişkisi ve köylülerin yaşadıkları adli sorunlar olmuştur. İki yazar da devlet dairelerinde işini aksatan, ayrımcılık yapan, haksızlık eden insanları bu ilişkiler bağlamında eleştirmiştir.

Sonuç olarak, aslında iki yazarın da hedef edindiği şey bellidir: Toplumdaki tüm aksaklıkları hikâyeleri aracılığıyla duyurabilmek, daha fazla insana ulaşabilmek. Bahsettiğimiz bu ortak amaç ve bu doğrultuda işledikleri sosyal eleştiri içerikli konular iki yazarın benzer özelliklerini oluşturmaktadır. Sosyal eleştiri bağlamında konu ve konuları işleyiş biçimi olarak benzer özellikler taşıdığını tespit ettiğimiz iki yazarın kullandıkları dil bakımından da yine aynı özellikleri barındırdıklarını söylememiz mümkündür. İkisi de kendi halkının anlayabileceği, sade, anlaşılır, günlük hayata uygun bir dil tercih etmişlerdir. İki yazarın aynı konuları başka hikâyeler üzerinden anlatmaları özgün bir yazı anlayışları olduğunu ortaya koymuştur.

KAYNAKLAR

- Akpınar, Y. (1991). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh.
- Akyüz, K. (1985). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: İnkılap.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılap.
- Ali, F. (1997). *Filiz Hiç Üzülmesin. Sabahattin Ali'nin Objektifinden, Kızı Filiz'in Gözünden Bir Yaşam Öyküsü*. İstanbul: Sel.
- Ali, F. ve Özkırımlı, A. (1979). *Sabahattin Ali*. İstanbul: Cem.
- Ali, S. (1930, Ekim). *Resimli Ay*, İstanbul.
- Ali, S. (1934, Ocak). Benim Aşkım. *Varlık*, 13.
- Ali, S. (1983). *Kağrı-Ses*. İstanbul: Cem.
- Ali, S. (1991). *İki Gözüm Ayşe*. (Haz. Ayşe Sıtkı-Doğan Akın), İstanbul.
- Ali, S. (2006). *Markopaşa yazıları ve ötekiler*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Ali, S. (2019). *Değirmen*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Ali, S. (2020). *Yeni Dünya*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Aliyev, Y. (1979). *Büyük Yazar*. Bakı: Gençlik.
- Arat, R.R. (1991). *Kutadgu Bilig*. Ankara: TTK.
- Arat, R.R. (1992). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: TTK.
- Askerova, A. (2006). *Celil Memmedkuluzade (1866-1932) ve 'Molla Nasreddin' Dergisi (1906-1931)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Atalay, B. (1985). *Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi I*. Ankara: TDK.

Atsız, N. (1940). *İçimizdeki Şeytanlar*. İstanbul: Arkadaş Basımevi.

Bayram, K. (2012). *Hasan İzzettin Dinamo Sabahattin Ali'yi Anlatıyor. Sabahattin Ali Olayı: Derin Devletin Faili Malum Cinayeti*. Haz. Hüseyin Özalp, Ankara: Tanyeri Kitap.

Bezirci, A. (1973). *Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Yapı*, İstanbul: Yeni A.

Bezirci, A. (1997). *Sabahattin Ali: Yaşamı, Kişiliği, Sanatı, Hikâyeleri, Romanları*. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.

Boratav, P.N. (1982). *Folklor ve Edebiyat*. İstanbul: Adam.

Buşehri, M. (2010). XX. Yüzyılın Evvelinde Azerbaycan Realist Edebiyatı. *Bakü Üniversitesinin Haberleri*, 69.

Cuma, A. (2018). *Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'nin (Komparatistik) Ulusal ve Dünya Edebiyatları Ekseninde Kuramsal Açılımı*. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Ecevit, Y. (2001, Ekim). Türk Edebiyatı Eleştirisi. *Varlık*, 1129.

Eleştirme. (1968). Türk Ansiklopedisi, Cilt 15, Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Enginün, İ. (2013). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh.

Ergin, M. (2016). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.

Gahramanlı, N. (2015). Danabaş Köyü'nün Öyküsü Hikâyesinde Sosyal Tenkit, C. 3. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Türkiye.

Gahramanlı, N. (2016). Mirze Elekber Sabir'in Sosyal İçerikli Şiirleri Üzerine Bir İnceleme, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 94-95.

- Gahramanlı, N. (2020a). *Azerbaycan Türk Edebiyatının Büyük Realisti Celil Memmedkuluzâde'nin Hikâyelerinde Sosyal Tenkit*. İstanbul: Yalın.
- Gahramanlı, N. (2020b). *Azerbaycan Türk Edebiyatının Büyük Romantiği Hüseyin Cavid Hayatı, Eserleri, Düşünceleri*. İstanbul: Yalın.
- Kantemir, E. (1997). *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. İstanbul: Engin.
- Kaplan, M. (2008). *Şiir Tahlilleri 1*. İstanbul: Dergâh.
- Karaca, A. (1993). Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Toplumsal Konular, C. 11. *Türkoloji Dergisi*, Ankara.
- Karasoy, Y. (2005). Eleştiri Nedir? Bağa Destursuz Girenler Nasıl Eleştirilmelidir?, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya.
- Kasımzade, F. ve Ceferov, M. C. (1982). *Edebiyyat 9*. Bakı: Maarif.
- Korkmaz, R. (1991). *Sabahattin Ali – İnsan ve Eser*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kudret, C. (2004). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3; Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)*. İstanbul: Dünya.
- Memmedkuluzade, C. (1906). *Molla Nasreddin*, 1.
- Memmedkuluzade, C. (1906). *Molla Nasreddin*, 12.
- Memmedkuluzade, C. (1911). *Molla Nasreddin*, 44.
- Memmedkuluzade, C. (1951). *Eserleri*, C. I. Bakı: Azerneşir.
- Memmedkuluzade, C. (1958). *Drama ve Nesir Eserleri*. Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Memmedkuluzade, C. (1967). *Makaleler ve Hatıralar Mecmuası*. (Haz: A. Zamanov, R. İbrahimova, A. İbadoğlu), Bakü: AİAN.

Memmedkuluzade, C. (1971). *Hatıratım*. Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Memmedkuluzade, C. (1983). *Eserleri*, C. I. Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Memmedkuluzade, C. (1984). *Eserleri*, C. II. Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Memmedkuluzade, C. (1984). *Eserleri*, C. III. Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Memmedkuluzade, C. (1985). *Mecmuamızda Dil Meselesi*. *Eserleri*, C. VI. Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Memmedkuluzade, C. (2004). *Eserleri*, C. I, Haz., İsa Habibbeyli, Bakı: Önder Neşriyyat.

Memmedkuluzade, H. (1967). *Mirza Celil Hakkında Hatıralarım*. Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Moran, B. (2004). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim.

Moretti, F., 2005, *Mucizevi Göstergeler*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul: Metis.

Nayır, Y. N. (1985). *Dost Mektuplar*. İstanbul: Varlık.

Nerimanoğlu, K. V. (2015) Türk Dünyasında Devlet Dili Politikası (Azerbaycan Türkçesi Örneği), *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 1, İstanbul: Aydın Üniversitesi.

Nevruzov, Ş. (1967). *Edibin İlk Muharrirlik Mektebi*. Bakû.

Reşit, M. (1936). Sabahattin Ali ile Bir Konuşma. *Varlık*, 65.

Sabahattin Ali Nasıl Öldürüldü?. (1949). İstanbul: Her gün.

Sabahattin Ali Niçin ve Nasıl Öldürüldü?. (1949). İstanbul: Saka Matbaası.

Sabahattin Ali'nin Katili Anlatıyor. (1949). İstanbul: Yeni Sabah.

Sabahattin Ali Öldürüldü. (1949). İstanbul: Akşam.

Sabahattin Ali Öldürüldü. (1949). İstanbul: Cumhuriyet.

- Sarıca, S. ve Gündüz, M. (1988). *Güzel Konuşma Yazma*. İstanbul: Fil.
- Sönmez, S. (2009). *A'dan Z'ye Sabahattin Ali*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Şahin, S. (2012). *Aziz Nesin Öykülerinde Sosyal Eleştiri*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Şahtahtlı, M.A. (1904). *Büyük Tesadüf ve Rızamendi*. Bakı: Şark-ı Rus.
- Şenderin, Z. (2000, Ekim-Kasım). Sabahattin Ali'nin Hikâyelerinde Toplumsal Eleştiri. *Hece*, 46-47 (Türk Öykücülüğü Özel Sayısı), 198.
- Şerif, A. (1986). *Molla Nasreddin Nasıl Oluştı*. Bakı.
- Tansel, F.A. (1962). *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*. Cilt I-II, Ankara: Milli Kültür.
- Uyguner, M. (1992). *Sabahattin Ali Yaşamı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler*. Ankara: Bilgi.
- Ümran, N. (1938). Sabahattin Ali ile Bir Konuşma. *Varlık*, 108.
- Yazar, M. B. (1937). *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kanaat.
- Zemanek, E. Alexander (2012). *Komparatistik*. Berlin: Akademie.
- Zima, P. (1992). *Komparatistik*. Tübingen: Francke.